

TIETOTYÖ, PITKÄT TYÖAJAT JA ELÄMÄNTYYLIT

Sakari Taipale
Pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntapolitiikka
2.10.2002
Jyväskylän yliopisto

Tutkielman nimi: Tietotyö, pitkät työajat ja elämäntyylit
Tutkielman tekijä: Sakari Taipale
Tieteenala: Yhteiskuntapolitiikka
Julkaisuaika: 2.10.2002
Julkaisupaikka: Jyväskylän yliopisto
Sivumäärä: 75 sivua + 2 liitettä

Tiivistelmä: Tutkielmassa tarkastellaan suomalaisten tietotyöntekijöiden elämäntyylejä ja työaikoja kvantitatiivisin menetelmin. Aineistona käytetään Tilastokeskuksen keräämää ”Tietotyö, uudet kulttuurit, työaika ja perhe 2001” -tilastoaineistoa (N=1 839). Elämäntyylit, jotka kuvaavat tutkimuksessa tietotyöntekijöiden asennoitumista eri elämänalueita kohtaan, on rajattu aineistolähtöisesti työ- ja urakeskeiseksi, koti- ja perhekeskeiseksi, ja muihin elämäntyyleihin. Työaikojen tutkimisessa keskitytään ensisijaisesti pitkiin työaikoihin, joita tarkastellaan pääasiassa tietotyöntekijöiden elämäntyylin kautta.

Suomalaisten tietotyöntekijöiden elämäntyyleistä yleisin oli koti- ja perhekeskeinen elämäntyyli. Työ- ja urakeskeinen elämäntyyli oli jopa harvinaisempi kuin työn ja perheen ulkopuolisiin elämänalueisiin kytkeytyvät muut elämäntyylit. Muita elämäntyylejä edustavat tietotyöntekijät osoittivat poikkeavaa asennoitumista työtä ja työaikoja kohtaan. He kykenivät esimerkiksi ilmoittamaan työaikansa työ- ja perhekeskeisiä tietotyöntekijöitä yksiselitteisemmin, ja he asettivat rajoja työajoilleen muita useammin myös henkilökohtaisista syistä. Muun muassa näiden erityispiirteiden vuoksi heidät nimettiin tietotyön työaikapioneereiksi.

Tietotyön työajat osoittautuivat pääosin ”normaaleja” 36-40 tuntisia työaikoja huomattavasti pidemmiksi. Noin puolet tietotyöntekijöistä työskenteli yli 40 tuntia viikossa. Viikkotyöajat vaihtelevat kuitenkin huomattavasti niin sukupuolen, ammattiaseman kuin elämäntyylin mukaan. Sekä erityisen pitkät että lyhyet työajat keskittyivät jossain määrin eri tietotyöntekijöille. Pitkiä työaikoja tekivät etenkin työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät, mutta myös perhekeskeisen elämäntyylin miehet. Lyhyitä työviikkoja tekivät muita useammin puolestaan työn ja perheen ulkopuolisia muita elämäntyylejä edustavat tietotyöläiset. Työaikojen polarisoitumisen ohella myös palkallisten ylitöiden harvinaisuus indikoi, että tietotyö kulkee eturintamassa kohti uutta työaikaparadigmaa.

Avainsanat: Tietotyö, työaika, elämäntyyli, tietoyhteiskunta

SISÄLLYS

1. ELÄMÄNTYYLIT JA TYÖAJAT TIETOYHTEISKUNNASSA	1
2. UUSI TIETOTYÖN YHTEISKUNTA	4
3. TIETOTYÖ JA SEN MÄÄRITTELEMINEN	6
3.1 Tietotyön juuret luultua syvemmällä	6
3.2 Tietotyön määrittelyn ongelmia	8
3.3 Kohti uutta tietotyön määritelmää.....	10
3.4 Tietotyö summamuuttujana – etuja ja haittoja.....	12
4. ELÄMÄÄ SUOMALAISESSA TIETOYHTEISKUNNASSA.....	13
4.1 Työ ja elämäntyylit tietoyhteiskunnassa	15
4.2 Elämäntyylit ja -tavat.....	16
4.3 Elämäntapojen ja -tyylien perinteet työelämä tutkimuksessa	18
4.4 Elämäntyylit ja työetiikka tietoyhteiskunnassa.....	19
4.5 Elämäntyylien valittavuus ja hallittavuus	21
5. TIETOTYÖ JA JÄLKITEOLLISET TYÖAJAT	23
5.1 Menettääkö työaika merkitystään?.....	23
5.2 Muutoksia työaikajärjestyksessä.....	26
5.3 Pitkät työajat – indikaattori uudesta työaikajärjestyksestä	28
5.4 Pitkien päivien puurtajat	31
5.4.1 Miesten ja naisten pitkät työajat.....	31
5.4.2 Pitkät työajat – hyväosaisten herkkuko?	33
5.5 Tietotyöntekijöiden työajat	35
6. TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA -MENETELMÄT.....	38
7. AINEISTO	41
8. TIETOTYÖNTEKIJÖIDEN ELÄMÄNTYYLEJÄ	42
8.1 Suomalaiset tietotyöntekijät.....	42
8.2 Tietotyöntekijät ja elämäntyylit	44
8.3 Elämäntyyli profiilit.....	55
9. TIETOTYÖNTEKIJÖIDEN TYÖAJAT	57
9.1 Työaikojen ilmoittamisen vaikeus	57
9.2 Vaihtelua viikkotyöajoissa.....	60
9.3 Työajat elämäntyyleittäin.....	62
9.4 Miesten ja naisten työajat.....	66

9.5 Työajat ammattiaseman mukaan.....	69
9.6 Toimialan yhteys työaikoihin.....	70
10. YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	71
LÄHTEET	

1. ELÄMÄNTYYLIT JA TYÖAJAT TIETOYHTEISKUNNASSA

Pitkän hiljaiselon jälkeen keskustelu tietoyhteiskunnan työntekijöistä on käynnistynyt uudelleen. Tiedon merkityksestä tuotannossa ja työelämässä käytiin keskustelua ensimmäisen kerran Yhdysvalloissa jo 1960-luvulla, mutta syystä tai toisesta aika ei vielä tuolloin ollut otollinen laajan kansainvälisen dialogin synnyttämiseksi. Reilut kolmekymmentä vuotta myöhemmin samat kysymykset nousivat toistamiseen vahvasti esille sekä tieteen että politiikan kentillä. Nyt keskustelu tietotyöstä käy taas vilkkaana. Tietotyö-keskustelun uudelleen viriämiseen vaikuttivat useat eri tekijät, joista merkitykseltään ei ainakaan vähäisimpänä voida pitää tieto- ja informaatioteknologioiden nopeaa kehittymistä. Suomessa yhteiskuntapoliittisen kiinnostumisen kasvu tietotyötä kohtaan näkyi muun muassa ensimmäisenä kattavana tietoyhteiskuntastrategiana (Suomi tietoyhteiskunnaksi - kansalliset linjaukset, 1995), joka laadittiin 1990-luvun puolivälissä Esko Ahon hallituksen aloitteesta. Valtion taholta strategian voi katsoa edustaneen tietoista linjausta, jolla Suomi haluttiin ohjata tietoyhteiskuntakehityksen raiteille. Tietoyhteiskuntastrategiaa on myöhemmin päivitetty Suomen itenäisyyden juhlarahaston (Sitra) toimesta (1998)¹.

Poliittisen kentän ohella myös tutkijat ja julkinen sana ovat osoittaneet uudelleen kiinnostusta tietoyhteiskuntaa ja sen työelämän erityispiirteitä kohtaan. Kansainvälisesti kattavimmin informaatioajan taloudellisia ja sosiaalisia rakenteita on tutkinut sosiologian professori Manuel Castells (1996-2000) trilogiassaan ”The Information Age: Economy, Society and Culture”. Siinä hän hahmottaa mittavaan kansainväliseen tutkimusaineistoon perustuen kattavan teorian informaatioyhteiskunnista ja niiden syntymekanismeista. Castells korostaa tieto- ja informaatioteknologioiden nopean kehittymisen vaikutusta informaatioyhteiskuntien syntyyn, jossa myös tiedolla ja osaamisella on oma merkityksensä. Yhdessä Pekka Himasen kanssa Castells on tutkinut suomalaista tietoyhteiskuntamallia ja sen erityispiirteitä (Castells & Himanen 2001).

Vaikka keskustelu tietoyhteiskunnista on viime vuosina käynyt varsin vilkkaana, on niille tyypillistä työnmuotoa eli tietotyötä tutkittu vielä varsin vähän. Tietotyön yhteiskunnallisista ja sosiaalisista lähtökohdista tehty tutkimus on jäänyt verrattain vähäiseksi ja osin myös pinnalliseksi (Pyöriä 1999, 32). Menestystarinat tieto- ja informaatioteknologioiden aloilta ovat, uuden talouden nousuaallossa, saaneet julkisessa sanassa paljon huomiota, mutta tämäkään ei ole innostanut tutkijoita tietotyön kattavaan perustutkimukseen. Tietotyön tieteelliselle tutkimukselle on kuitenkin tarvetta,

¹ Sitran internetsivuilta (<http://www.sitra.fi>) on saatavilla laaja kokoelma tietoyhteiskuntastrategian kehittämiseen liittyviä julkaisuja ja artikkeleja.

sillä tietotyön mediakuva on yhä monilta osin vääristynyt (Blom ym. 2001, 19). Työn asema on jälkitekollisissa tietoyhteiskunnissakin keskeinen (ks. esim. Castells 2000, 468; Drucker 1994), niinpä myös tietotyön julkisen kuvan kirkastaminen ja oikaiseminen on välttämätöntä.

Tässä tutkielmassa tarkastellaan tietotyötä sen arjen ja ajankäytön näkökulmista. Taustoittavina lähtökohtina tutkielmassa toimivat edellä mainittu Manuel Castellsin tietoyhteiskuntateoria sekä siihen liittyen myös Pekka Himasen ajatukset tietoyhteiskuntien uudesta työetiikasta. Tutkielmassa huomio keskitetään työn, perheen ja muiden elämänalueiden asemaan tietoyöntekijöiden arkielämässä. *Tutkimuskohteena ovat näiden elämäalueiden ympärille muodostuvat elämäntyylit sekä niiden yhteys työaikoihin. Tarkoituksena on selvittää, miten elämäntyyleiltään erilaiset tietoyöntekijät eroavat toisistaan ennen kaikkea pitkien työaikojen suhteen.* Tutkielman empiirisessä osuudessa keskitytään siis tarkastelemaan vain ”tietotyöluokan” sisäisiä variaatioita ja heterogeenisyyttä, ei kaikkia palkansaajia. Vastauksia pyritään löytämään muun muassa seuraavanlaisiin kysymyksiin. Miten tietoyöntekijät eroavat elämäntyyleiltään? Onko niin, että työorientoituneet tietoyöntekijät tekevät pidempää työviikkoa kuin muut? Entä miten perhearvoja painottavat tietoyöntekijät suhtautuvat työhön ja työaikaan? Tekevätkö he yhtä pitkiä työviikkoja kuin tietotyön työmyyrät? Entä keitä ovat nämä tietotyön työmyyrät ja koti-ihmiset ja miten he eroavat muista tietoyöntekijöistä?

Ennen tutkielman empiiristä osuutta taustoitetaan tutkimusongelman kannalta keskeiset aihealueet. Tämä työ aloitetaan tietotyön määrittelyllä ja analysoimalla aikaisemmissa määritelmässä ilmenneitä ongelmia. Vaikka tietotyö on käsitteenä jo 40-vuotta vanha, ei se ole lainkaan yksiselitteinen ja ongelmaton. Käsitteen sisältö ja merkitys ovat säilyneet suunnilleen samoina koko termin historian ajan, mutta painotukset ovat vaihdelleen käyttöyhteyden ja -tarkoituksen mukaan. Yhteiskunta- ja taloustieteellisissä tutkimuksissa on perinteisesti korostunut ammattiluokituksiin perustuva tietotyön määritelmä (esim. Machlup 1998; 1962; Porat 1998; Paakkolanvaara 1988), mutta esimerkiksi informaatio- ja tietojärjestelmätieteissä on nostettu esiin myös tietotyössä tarvittavat työvälineet ja niiden vaikutus työn tuottavuuteen (ks. Davis & Naumann 1997).

Tietotyön käsitelmäärittelyn jälkeen käsitellään tietotyön yhteyttä elämäntapa- ja elämäntyylitutkimuksen traditioon. Elämäntapojen ja -tyylien tutkimisella on ollut vankka asema työelämän tutkimuksessa. Tutkimukset ovat useimmiten ajoittuneet juuri niihin yhteiskunnalliseen murroskohtiin, joissa työ on kokenut merkittäviä muutoksia. Näin oli esimerkiksi suurenmuuton ja rakennemuutoksen aikaan 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin työikäinen väestö muutti ”maalta kaupunkiin ja pientiloilta tehtaisiin” (esim. Ahponen & Järvelä 1983, Kortteinen 1982). Nyt käynnissä oleva uusi

siirtymä tehtailta tietotyöpaikkoihin – Virtasen (1987) termein studioihin – ei sekään voi olla vaikuttamatta työn ja elämäntyylien väliseen suhteeseen. Tietotyötehtävien lisääntyessä myös teollistumisen käynnistämä urbanisoituminen näyttää jatkuvan, kenties jopa kärjistyvän. Tästä viestii tietotyöpaikkojen keskittyminen kasvu-Suomeen ja yliopistokaupunkien ympärille (Blom ym. 2001, 49-51). ”Urbanit legendat” kertovatkin jo nyt tietotyöntekijöistä, joiden työkeskeinen elämäntyyli onnistuu sekoittamaan sekä normaalit elämänrytmit ja -arvot että työn- ja yksityiselämän välisen rajan (ks. Julkunen & Nätti 1999,161-162).

Työaikatutkimusten avulla taustoitetaan tutkielman kysymyksenasettelun toista puolta, tietotyön työaikoja. Työaikatutkijat ovat havainneet työajoissa ja niiden määräytymisperusteissa muutoksia, joiden on katsottu puhuvan työaikajärjestyksessä tapahtuvan muutoksen puolesta (esim. Castells 1996/2000; Antila 1998; 2001, Julkunen & Nätti 1999). Yksittäisenä muutosindikaattorina on pidetty muun muassa pitkien työaikojen määrää ja juuri tietotyön on katsottu kulkevan työaikamuutosten eturintamassa. Tutkielman voidaankin olettaa antavan merkkejä siitä, missä vaiheessa työaikajärjestyksen muutosprosessi on tietotyön kohdalla menossa. Julkunen ja Nätti (1999, 164) ovat jo todenneet informaatio- ja tietotekniikan käyttäjien olevan eräänlaisia ”aikapioneereja” osoittaessaan muita palkansaajia enemmän kiinnostusta vaihtoehtoisista työnmuotoja kohtaa.

Tutkimusongelman taustoittamisen jälkeen esitetään ensin täsmennetty empiirinen tutkimusongelma ja sitten tutkielmassa käytettävä tutkimusaineisto ja -menetelmät. Tietotyöntekijöiden elämäntyylien ja pitkien työaikojen välistä suhdetta tutkitaan Tilastokeskuksen keväällä 2001 keräämän tilastoaineiston avulla, joka mahdollistaa tietotyön ja työaikojen monipuolisen tutkimisen. Lopuksi tiivistetään tutkielman anti ja tulokset, sekä pohditaan tutkimusprosessissa esiin nousseita kysymyksiä ja jatkotutkimustarpeita.

2. UUSI TIETOTYÖN YHTEISKUNTA

Yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle on ollut tyypillistä työelämän muutosten ja murrosten sekä niiden taustalla vaikuttavien prosessien tutkiminen. Antti Kasvion (1994, 11) mukaan tietoyhteiskuntatutkimukselle syntyi 1980-luvulla tilaa, kun puheet työyhteiskunnan kriisiytymisestä lisääntyivät ja täystyöllisyyden ylläpitäminen osoittautui mahdottomaksi. Uudet tutkimusaiheet – kuten asiantuntijuus, protestanttisen työetiikan kriisi, normaalibiografioiden purkautuminen sekä uusien teknologioiden tarjoamat mahdollisuudet – korvasivat pitkään kiinnostuksen kohteina olleita tutkimusaiheita ja synnyttivät keskustelun uudesta, teollisen jälkeisestä yhteiskuntamuodosta. Tätä uutta yhteiskuntamuotoa alettiin yleisesti kutsumaan tieto- tai informaatioyhteiskunnaksi, vaikka myös muita nimikandidaatteja, kuten Alvin Tofflerin (1983) ”neljäs aalto”, oli esillä. Suomessa keskustelu informaatioyhteiskunnasta alkoi niin ikään lisääntyä 1980-luvulla muun muassa Matti Kortteisen (1985) ja Matti Virtasen (1987) keskustelunavauksilla.

Manuel Castells (1996, 29-65) kuvaa omassa tietoyhteiskuntateoriassaan aikamme yhteiskunnallisia, taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia muutoksia *informationalism*in käsitteen avulla. Informationismi merkitsee Castellsille uutta teknologista paradigmaa, joka haastaa hallitsevan industrialismin paradigman. Teknologisen paradigman ytimenä on joukko informaatioteknologioita, joista keskeisimpiä ovat Castellsin mukaan mikroelektroniikka ja geneettinen manipulaatio. Ne tuovat siis teollisen massatuotannon rinnalle uusia tuotantoprosessien tehokkuutta ja tuloksellisuutta parantavia instrumentteja. Industrialismi ei kuitenkaan korvaannu informationalismilla nopeasti vaan muutos vie aikaa.

Informationalism

in käsitteellä Castells haluaa korostaa informaatioteknologioiden keskeistä asemaa varallisuuden, vallan ja merkityksen luomisessa. Käsite viittaa siis ensisijaisesti teknologiaan, ei sosiaalisiin organisaatioihin tai instituutioihin. Castells korostaa, että tieto ja informaatio ovat olleet keskeisiä tekijöitä kaikissa yhteiskunnissa ja yhteiskunnallisissa muutoksissa; näin on myös nykyisessä muutosprosessissa. Informationismi-käsitteellä hän korostaa aikamme erityispiirrettä, informaatioteknologisen vallankumouksen synnyttämää uutta teknologista paradigmaa, joka erottaa nykyisen murroksen edellisistä. Tässä tutkielmassa uusien teknologioiden merkitys huomioidaan tietotyöntekijöiden määritelmässä. Tämän päivän tietotyötehtävissä tietotekniset laitteet ja niiden käyttäminen ovat arkipäivää niin teollisissa tuotantoprosesseissa kuin niiden ulkopuolellakin. Yksinkertaistettuna informationalismi voidaan nähdä tietoyhteiskuntana, jossa uusilla teknologioilla on keskeinen asema. Tästä eteenpäin tutkielmassa käytetään käsitteellisten sekaannusten välttämiseksi

tietoyhteiskunnan käsitettä kuvaamaan myös informationalismia, mikäli asiayhteys ei vaadi toista. (Castells 1996, 29-65; 2001, 137-153.)

Toinen Castellsin tietoyhteiskuntateorian pääkäsite on *verkostoyhteiskunta*. Verkostoyhteiskunta on uusien tietoteknologioiden pohjalle rakentuva ajallemme tyypillinen sosiaalinen rakenne. Sen synty on siis riippuvainen informationalismista. Sosiaalisena rakenteena verkostojen voi katsoa korvaavan teollisen ajan byrokraattiset työyhteisöt hallitsevina organisaatiomuotoina, joskin muutos lienee tässäkin suhteessa hidaskin. Himasen kirjan epilogissa Castells (2001, 145) kiteyttää verkostojen ja yksilöiden välisen suhteen seuraavasti:

”Verkostoyhteiskunta on sosiaalinen rakenne, joka koostuu informationalistisen paradigman mukaiselle teknologialle perustuvista informaatioverkostoista. *Sosiaalisella rakenteella* tarkoitan ihmisten organisaatiota tuotannon, kulutuksen, kokemuksen ja vallan suhteen vuorovaikutuksen merkitykselliseksi tekevän kulttuurin kehityksessä.”

”Verkosto on puolestaan toisiinsa kytkettyjen solmujen joukko. – – Kun jokin solmu muuttuu tarpeettomaksi, verkostolla on taipumus uudelleenmuokata rakenteensa poistamalla turhat solmut ja lisäämällä uusia, tuottavia solmuja. Solmut muuttuvat tärkeämmiksi sisällyttämällä itseensä enemmän informaatiota ja käsittelemällä sitä tehokkaammin.”

Tietoyhteiskunnan työpaikat näyttävät Castellsin teorian kautta tarkasteltuina verkostomaisina sosiaalisina rakenteina, joissa tietotyöntekijät ovat sen keskeisimpiä rakenneosia, solmuja. Verkostoissa mukana pysyminen edellyttää tietoyhteiskunnan työntekijöiltä kykyä sekä omaksua ja käsitellä informaatiota tehokkaasti että hyödyntää olemassa olevia teknologioita. Verkostotyypinen tietoyhteiskunta onkin Manuel Castellsin (1996, 506) mukaan menestyvien ja häviäjien maailma, jossa työvoima on menettämässä kollektiivista identiteettiänsä ja muuttumassa kapasiteetiltaan, työolosuhteiltaan ja intresseiltään entistä yksilöllisemmäksi. Yksilöitymiskehitykselle on kuitenkin paikannettavissa tietoyhteiskunnista myös vastavoimia. Pyrkimykset organisoida työtä erilaisten työryhmien ja solujen ympärille ovat lisänneet suosiotaan. Malliesimerkkinä tästä on tiimityö, joka tutkimusten mukaan on lisääntynyt, ainakin Suomessa, myös määrällisesti. Blom ym. (2001, 177-184) ovat kuitenkin todenneet, että käytännön työelämästä saattaa olla vaikea löytää vastinetta toimivalla tiimityölle, jossa työntekijöiden välinen vuorovaikutus olisi välitöntä ja luottamuksellista. Vuorovaikutus jää tiimeissä herkästi pinnalliseksi ja katkonaiseksi, ja todellisen luottamuksellisen vuorovaikutuksen syntyminen voi olla vaikeaa (ks. myös Sennet 1998).

Säilyäkseen toimijoina verkostomaisissa rakenteissa työntekijöiden tulisi myös kyetä reagoimaan ympäröiviin muutoksiin ja haasteisiin entistä yksilöllisemmin ja innovatiivisemmin ratkaisuin. Muutoin heidän on vaikeata pysytellä mukana siinä työntekijöiden joukossa, joka muodostaa tietoyhteiskunnan ydintyövoiman. Castells jakaa tietoyhteiskuntateoriassaan työntekijät ydintyövoimaan (core) ja korvattaviin (disposable), mutta ennakoi tietotyöntekijöiden kaltaisten yksilöiden lukeutuvan mitä suurimmalla todennäköisyydellä juuri ydintyövoimaan. (emt., 295.) Tiimiytyminen tai muiden sosiaalisten suhteiden solminen voi edesauttaa työntekijöitä tässä selviytymistaistelussa.

Vaikka Castells monen muun yhteiskuntatieteilijän tavoin näkee tietotyön uutena ja erityisenä työn muotona, on sen erityisyys ja uutuus myös kyseenalaistettu. Tietotyökriitikot katsovat, että tietoyhteiskunta voi synnyttää uusia rutiinitöitä, sekä levittää uudelleen tayloristisia käytänteitä esimerkiksi työntekijöiden ja työprosessien valvontaan (ks. esim. Curry 1997; Pyöriä 1999, 30). Antti Kasvio (1994, 13) onkin osuvasti huomauttanut, että yhteiskunnallisissa muutosprosesseissa itse työt ovat yleensä muuttuneet paljon vähemmän kuin on ennustettu. Tietotyönkin kohdalla on usein esitetty yltiöoptimistisia väitteitä siitä, että kaikki työ olisi muuttumassa tietotyöksi. Sen lisäksi, että tämän suuntaiset väittämät ovat liioiteltuja, ne myös vesittävät tietotyön merkityksettömäksi sanaksi, joka ei kanna mukanaan mitään uutta sisältöä (Blom ym. 2000, 422).

3. TIETOTYÖ JA SEN MÄÄRITTELEMINEN

3.1 Tietotyön juuret luultua syvemmillä

Tietotyö mielletään usein kuuluvaksi vain nyky-tietoyhteiskuntaan, ja populaarissa keskustelussa vielä kapeammin vain uuden talouden it- ja uusmedia-aloille. Tietotyölle on silti löydettävissä myös pitkälle historiassa taaksepäin yltävät juuret. James W. Cortadan toimittamassa teoksessa "Rise of the Knowledge Worker" on tuotu ensi kertaa kattavasti esiin tietotyön historiallinen perspektiivi. Cortada liittää nyky-tietotyön kasvun palvelusektorin laajenemiseen ja diversifikoitumiseen. Palveluammattien ekspansion myötä syntyi Cortadan mukaan tarve määritellä uudelleen työelämän ammattirakenteita. Tietotyö-käsitteen avulla tähän haasteeseen kyettiin vastaamaan. (Cortada 1998a, XIV.) Suomessa Matti Kortteisen (1985) voi tulkita ymmärtäneen tietotyön "synnyn" samalla tavoin. Kortteinen käsitteli palveluammattien kirjon kasvua 1980-luvun puolivälissä ja totesi, että mikäli palveluammateiksi luokiteltaisiin kaikki ne uudet ammatit, jotka eivät muihin luokkiin sovi, saattaisi palveluista muodostua eräänlainen "kaatoluokka". Tietotyö-käsitteen avulla kyettiin

siis määrittelemään, ainakin osittain, nämä uudet ammatit ja välttämään tällaisen kaatoluokan syntyminen.

Cortadan ajatukset tietotyöstä ja tiedon merkityksestä eri yhteiskunnissa käyvät yksiin myös Castellsin teorian lähtökohtien kanssa. Molemmat nostavat esiin sen, että tieto ja osaaminen ovat olleet keskeisellä sijalla miltei kaikissa yhteiskunnissa ja yhteiskunnallisissa muutoksissa, eikä tieto ole vain jotakin tietoyhteiskunnille tyypillistä. Cortadan mukaan kaikista kulttuureista ja yhteiskunnista, sekä nykyisistä että sitä vanhemmista, on löydettävissä työntekijöitä, joiden perustaitoihin ovat liittyneet informaationkäsittely ja intellektuaalinen aktiivisuus. Vaikka työtehtävien sisältö ei vuosisatojen kuluessa olisi oleellisesti muuttunut, vasta hiljattain niideen työntekijöitä on alettu kutsua tietotyöntekijöiksi. Tällaisiksi työntekijäryhmiksi Cortada mainitsee esimerkiksi antiikin Kreikassa ja Rooman imperiumissa toimineet ennustajat ja kirjanpitäjien kaltaiset hallinnon ammattilaiset. Myös keski-ajan tiedemiehet voidaan katsoa oman aikansa tietotyöntekijöiksi, joille yhä tänäkin päivänä on löydettävissä (tieteen maailmasta) omat kollegansa. Erilaiset tietotyöprofessiot alkoivat Cortadan mukaan lisääntyä todenteolla kuitenkin vasta teollisen vallankumouksen myötä niin, että 1900-luvun alussa syntyivät esimerkiksi konsulttien kaltaiset tietotyöammatit. Hieman tätä myöhemmin, reikäkorttien ja tietokoneiden yleistymisen myötä, syntyivät sellaiset tietoliikenteeseen ja ohjelmointiin liittyvät ammatit, jotka tänä päivänä luetaan jo itsestäänselvyyksinä tietotyöammateiksi. (Cortada 1998b, 13-14.)

”Rise of the Knowledge Worker” esseeteoksen keskeisimmät havainnot liittyvät siihen, että tietotyö on luonteeltaan ajatonta. Tietotyöllä on tietyt ominaispiirteet, joiden avulla voidaan tunnistaa kullekin kulttuurille, yhteiskunnalle ja ajalle tyypilliset tietotyötehtävät. Cortada esittääkin, että eri aikakausien tietotyöntekijöitä yhdistää ja heidät tunnistaa ainakin seuraavien kolmen tekijän avulla. *Ensinnäkin*, tietotyö nousee luokkana esiin aina silloin, kun jokin tietoaimes täytyy kerätä, soveltaa tai konstruoida myöhempää käyttöä varten. *Toiseksi*, tietotyötä on usein luotu ottamalla käyttöön jokin uusi tiedonkäsittelytekniikka. *Kolmanneksi*, tietotyöntekijöiden määrä kasvaa sellaisessa ympäristössä, missä työ kompleksisoituu yhtä aikaa työn volyymin tai organisaation koon kasvaessa. Työn kompleksisuus luo siis Cortadan mukaan uutta tietotyötä. (Cortada 1998b, 11-14.)

Näiden Cortadan kolmen faktorin avulla voidaan kartoittaa myös tämän päivän tietotyöammattien ja -tehtävien syntyyn vaikuttaneet tekijät. Apuna tässä voidaan käyttää Castellsin tietoyhteiskunta-teoriaa, josta kyseiset tekijät nousevat niin ikään selvästi esille. Ensinnäkin nyky-tietoyhteiskunnan tietotyöntekijöiden työprosesseissa on keskeistä Castellsin (1996, 243) mukaan uuden tiedon etsi-

minen ja löytäminen, sekä tiedon soveltaminen spesifiin käyttötarkoitukseen (tekijä 1). Toisaalta informationalistisen tietoyhteiskunnan ytimen muodostavat juuri uudet tieto- ja informaatioteknologiat (tekijä 2), joiden avulla tietoa voidaan käsitellä ja välittää entistä tehokkaammin (emt., 29-34). Kolmanneksi tietotyön määrä on kasvanut samalla kun tietoyhteiskuntien sosiaalisen rakenteet ja organisaatiot, verkostot, ovat kompleksisoituneet lisäämällä solmujensa määrää verkostoissa (tekijä 3) (emt., 201-279). Vaikka Castells ei suoraan käsittelekään uusien tietotyöammattien syntyyn vaikuttaneita tekijöitä, voidaan ne siis vaivatta paikantaa hänen tietoyhteiskuntateoriastaan.

Cortadan (1998b, 4) mukaan tietotyössä ja sen tutkimisessa ei niinkään ole uutta se mitä tutkitaan vaan se miten tutkitaan. Ennen ihmiset, toiminnot ja työkalut nähtiin erillisinä, mutta tietotyön-konseptin avulla eri käytännöt ja professiot pystyttiin kategorisoimaan samalle kentälle. Tällä tavalla tietotyötä on alettu hahmottamaan vasta 1900-luvun puolessa välissä. Silloin tietotyön työntekijöihin ja toimintoihin kiinnittivät huomiota ensikerran Fritz Machlup ja Peter Drucker. Princetonin ekonomisti Machlup puhui tietoteollisuudesta ja Peter Drucker otti käyttöön teoksessaan ”Landmarks of Tomorrow” termit tietotyö ja tietotyöntekijä (Drucker 2001, 8; Cortada, 1998, 3-14).

3.2 Tietotyön määrittelyn ongelmia

Tietotyö-käsitteen määrittäminen on osoittautunut vuosikymmenten varrella varsin vaikeaksi. Ongelmia on ollut jo osuvan käsitteen löytämisessä. Tietotyön (knowledge work) rinnalla, joskus jopa synonyymeinä, on käytetty useita muitakin termejä. Näitä ovat olleet muun muassa informaatiotyö (information work) ja tietointensiivinen työ (knowledge-intensive work). Hieman harvemmin käytettyjä rinnasteisia käsitteitä ovat henkinen työ (mental work) ja tietokoneavusteinen työ (computer-aided work). Kaikkia näitä käsitteitä on myös yritetty määritellä monin eri tavoin ja vaihtelevalla menestyksellä. Vakiintuneen määritelmän puuttuminen onkin ollut osittain jarruttamassa tietotyön syvempää ja intensiivisempää tutkimista, mutta kapuloita tietotyötutkimuksen rattaisiin on lyönyt myös käsitteiden epäjohdonmukainen käyttäminen ja joskus jopa omavaltainen soveltaminen. Näistä tekijöistä johtuen myös tutkimusten vertaileminen on ollut hankalaa, ellei mahdotonta. (Frenkel ym. 1995, 778; Newman & Newman 1985, 458.)

Useimmiten tietotyöt on määritelty joko ammattien tai työtehtävien kautta, mutta myös työn kohteet ja/tai työvälineet on huomioitu eräissä määritelmissä. Tietyt ammatit tai tietyntyypiset työtehtävät on nähty kuuluviksi tietotyökategoriaan ja jäljelle jäävät on usein jätetty määrittelemättömäksi resi-

duaaliksi, ei-tietotyöksi. Tapa erotella tietotyö ei-tietotyöstä pohjautuu Machlupin vuonna 1960-luvulla tekemään erotteluun tietoa tuottavista ja ei-tuottavista ammateista (Machlup 1998, 74). Malliesimerkkinä tästä tavasta on Marc Uri Poratin ammattinimikkeisiin perustuva luokittelu (Porat 1998), joka on Suomessa toiminut esikuvana Tilastokeskuksenkin käyttämälle ns. Paakkolanvaaran (1988) mallille. Poratin mallissa tietotyöntekijät jaetaan ammattinimikkeiden perusteella informaation tuottajiin, jakajiin, käyttäjiin, käsittelijöihin ja informaation tukipalveluihin.

Ammattinimikkeisiin pohjautuvien mallien ongelmaksi on muodostunut varsin kapea näkökulma ja tietotyön pinnallinen tarkastelu. Lisäksi rasitteena on ollut mallien soveltumattomuus ajallisiin vertailuihin. Esimerkiksi Tilastokeskuksen tietotyöluokittelu perustuu 1980-luvun ammattirakenteelle, joka ei enää kaikilta osin vastaa nykyistä. Tämän vuoksi myös mallin validiteetti on kärsinyt. Vartiainen ja Ruohomäki ovat kiteyttäneet ammattinimikkeisiin perustuvien luokittelujen ongelmat seuraavasti:

”Ammattinimikkeiden tarkastelulla saadaan kyllä suuntaa-antava kuva töiden muuttumisesta, mutta niiden avulla ei voida kertoa paljoakaan itse töiden ja työtehtävien sisällöstä, niiden laadusta tai vaativuudesta. Ammattinimikkeiden eli töiden perustalta tehdyt luokittelut ontuvat, koska ne perustuvat suoraan töiden/toimien/ammattien ryhmittelyyn. Työtoiminnan yksikkö ei kuitenkaan ole ammatti tai työ/toimi, vaan tehtävä!” (Vartiainen & Ruohomäki 1991, 201)

Työelämän muutosten mukana myös ammattien ja työnkuvien vastaavuus on kokenut muutoksia. Aiemmin ammattinimikkeet kertoivat ainakin pääpiirteissään työstä ja sen sisältämistä tehtävistä, mutta tietoyhteiskunnassa eivät enää välttämättä mitään. Ammattinimikkeiden määrä on lisääntynyt valtavasti ja niiden perusteella tapahtuva yksiselitteinen ammattien luokittelu palveluihin, teollisuuteen tai alkutuotantoon on käynyt mahdottomaksi. Tämänkään vuoksi ammattinimikkeisiin perustuvat tietotyönmääritelmät eivät ole enää relevantteja. Robert Reich (1995, 201) onkin havainnollistanut tilannetta hieman ironiseen sävyyn. Hänen mukaansa tietotyön ammattinimikkeitä voidaan muodostaa yhdistelemällä etuliitteitä ja ammattitermejä lähes mielivaltaisesti ja vieläpä niin, että lähes aina muodostuu mielekäs tietotyötitteli. Reichin mukaan tietotyöntekijän todellinen asema on kuitenkin yleensä kääntäen verrannollinen tittelin pituuteen. Tittleiden taakse kätkeytyy mitä erilaisempia työtehtäviä, joista osa on todellisia tietotyötehtäviä ja osa ei.

3.3 Kohti uutta tietotyön määritelmää

Tietotyön ammattinimikkeisiin ja työvälineisiin perustuvat määritelmät ovat siis osoittautuneet kestäättömiksi. Näin on syntynyt tarve määritellä tietotyö eri lähtökohdista. *Yksi mahdollisuus on määritellä tietotyöt niiden sisältämien tehtävien luonteesta käsin ja työssä tarvittavien kvalifikaatioiden kautta.* Tällaiseen ratkaisuun on päätyntä muun muassa Raimo Blomin tutkimusryhmä tutkiessaan suomalaisia tietotyöntekijöitä. Blomin ym. (2001, 33) määritelmä perustuu vahvemmin ajatukseen tietotyön ajattomasta luonteesta, eikä kytkeydy vain ajalle tyypillisten ammattien luokittelamiseen. Työn pätevyysvaatimukset ja koulutuksen selkeämmin mukaan ottavat määritelmät soveltuvat paremmin myös tietotyön teoreettiseen määrittelyyn kuin ammattinimikkeisiin pohjautuvat käytännöt.

Tietotyön luonteelle on katsottu olevan ominaista luovat, ei rutiininomaiset ratkaisut. Tällaiset innovatiiviset taidot ovat usein tärkeä osa tietotyön kvalifikaatioita. Myös Manuel Castells (1996, 258) on korostanut innovatiivisuuden merkitystä informaationaalisia työprosesseja kuvatessaan. Castellsin mukaan uusia tietoteknologioita hyödyntävässä työssä lisäarvo generoidaan pääasiassa juuri innovaation kautta. Innovaatioiden edellytyksenä on puolestaan uuden tiedon etsiminen ja löytäminen (research potential) sekä tiedon soveltaminen spesifeihin käyttötarkoituksiin (specification capability). Jälkiteollisen ajan tietotyössä toiminnan innovatiivisuuden ja rajoja rikkovan otteen voi katsoa olevan ehto työpaikan säilymiselle. Teollisen ajan työtehtävissä vastaavanlainen innovatiivisuus leimataan helposti ”pyrkyryydeksi”, jota ei aina katsota hyväksi. Tietotyötehtävissä uudistushaluisiin on pikemminkin hyve, mikä näkyy selvästi esimerkiksi työpaikkailmoituksissa; lähes työhön kuin työhön haetaan dynaamisia atk-osaajia.

Frenkel ym. (1995, 779-780) ovat erotelleet innovatiiviset tietotyöntekijät rutiinityöntekijöistä kolmen ulottuvuuden avulla. Heidän mukaansa tietotyössä tarvittavan *tiedon pääasiallinen muoto* on useammin teoreettinen kuin kontekstuaalinen. Tietotyössä tiedon kontekstuaalisuus murtuu, samaa tietoa on osattava soveltaa luovasti eri ympäristöissä. Toiseksi tietotyöntekijöiden työ on *luovuusasteeltaan* korkeampaa. Luovuuden Frenkel ym. liittävät käsitteenä ongelmanratkaisuun. Luovuusaste on korkeampi sellaisissa töissä, joissa ongelmiin ei löydy yhtä ainoaa oikeaa ratkaisua, vaan ongelmat ovat avoimia. Kolmas ulottuvuus, joka erottaa rutiinityöntekijät ja tietotyöntekijät, on *intellektuaalinen taito*, jonka suhteen tietotyö on toiminta-keskeistä rutiinityötä vaativampaa. Professionaalisissa ammateissa työskentelevien tietotyöntekijöiden tulee intellektuaalisen osaamisensa ja sosiaalisen pääomansa avulla kyetä ennakkoluulottomiin ja yksilöllisiin ratkaisuihin koostaessaan in-

formaatiovirroista työn kannalta merkityksellistä tietoa. Tapscott (1996, 60) onkin korostanut innovaatioiden roolia uuden talouden² moottorina.

Toiminnan innovatiivisuuden ohella toinen tietotyön tunnusomaisista piirteistä on siinä tarvittavat *tiedolliset ja taidolliset kvalifikaatiot, jotka* useimmiten hankitaan koulutuksen kautta. Muodollinen koulutus ei aina ole välttämätön tietotyössä tarvittavan osaamisen hankkimiseksi, mutta sen merkitys kehittyneissä länsimaissa on kuitenkin kasvanut. Varsin monen työpaikan saaminen edellyttää tänä päivänä jonkin asteista loppututkintoa (Blom ym. 2001, 28-29). Peter Druckerin mukaan tietotyöntekijät hankkivat pääsyn työhön ja sosiaaliseen asemaan juuri muodollisen koulutuksen kautta. Hän korostaa, että suurimmassa osassa tietotöistä vaaditaan vielä varsin korkeaa ”käsityötaitoa” (esim. neurokirurgia), eikä kaikki työ ole muuttumassa ”henkiseksi”. Näin ollen tietotyötä ei voida määritellä pelkällä rutiininomaisten ”kätten töiden” ja innovatiivisen henkisen työn välisellä erottelulla. Druckerin jyrkän kannan mukaan korkeaa käsityötaitoa edellyttävissä tietotöissä tarvittava osaaminen voidaan hankkia ja savuttaa vain virallisen koulutusjärjestelmän kautta. (Drucker 1994, 2.)

Koulutuskaan ei kuitenkaan yksin takaa asemaa tietotyöntekijänä, työssä menestymisestä puhumattakaan. Robert Reichin (1995, 200) mukaan esimerkiksi osa juristeista tekee koko elämänsä sellaisia töitä – kuten lähes identtisiä testamentteja ja avioeropapereita –, joita muut saattavat pitää sietämättömän yksitoikkoisia. Myös James Curry (1997) huomauttaa, ettei pelkkä koulutus tai ammatti tee tietotyöntekijää. Hänen mielestään ohjelmistosuunnittelijatkaan (ns. ”koodaajat”) eivät aina täytä tietotyöntekijän tunnusmerkkejä. Curryn mielestä heitä pitäisi kutsua informaatioajan koneistajiksi (machinist), koska heidän työnsä ei ole luovuusasteeltaan kovin korkeaa, mikäli he käyttävät valmiita ohjelmia aikaisemmin opittujen toimintatapojen mukaisesti.

Tietotyön ydin ei ole tiedossa itsessään vaan työntekijän kyvyssä käyttää tietoa hyväkseen luovasti ja tehokkaasti (Blom ym. 2001, 28). Tietotyö ei myöskään muodostu pelkästä koulutuksesta tai ammattinimikkeistä, vaan keskeisintä siinä on työn luovuuden ja innovatiivisuuden aspektit. Koulutuksen kautta voidaan kyllä parhaimmillaan generoida sellaisia tietoja ja taitoja, joilla tuetaan innovatiivisuuden ja ongelmaratkaisutaidon kehittämistä. Juuri näiden tehtävien toteuttamisesta nykyinen koulutusjärjestelmämme on kuitenkin saanut osakseen paljon kritiikkiä. Sen on katsottu ole-

² Uudella taloudella viitataan useimmiten niihin talouden osa-alueisiin, jotka erottuvat muista tavanomaista voimakkaamman talouskasvunsa ansioista. Uusi talous ei ole käsitteenä kuitenkaan uusi, vaan sillä on viitattu pörssikuplien puhkeamiseen ja vahvan taloudellisen kasvun synnyttämiin illuusioihin niin 1920- kuin 1990- luvuillakin. (Castells & Himanen 2001, 162-165; Blom ym. 2001, 23.)

van liian jäykkä sellaisten joustavien älyllisten valmiuksien kehittämiseen, joita tietotyöntekijät työssään tarvitsevat. Tilalle tarvittaisiin dynaamiseen asiantuntijuuteen tähtäävää koulutusta. (ks. Hakkarainen ym. 2001, 8; Hatano & Ignaki, 1992; Holyoak, 1991.) Dynaaminen asiantuntisuus mahdollistaa tarkoituksen mukaisen, joustavamman toiminnan uusissa, ennalta tuntemattomissa tilanteissa, jota voidaan pitää keskeisenä edellytyksenä tietoyhteiskunnan työmarkkinoilla selviytymisessä.

Kolmas tietotyölle ominainen piirre – tekijä, joka samalla erottaa nyky-tietotyön sen edeltäjistä – on *tietotekniikan käyttö* työtehtävissä. Tietoteknisten laitteiden käyttäminen on juuri se tietoyhteiskunnille tyypillinen tietojenkäsittelyn muoto, joka on tehnyt tietotyöstä niin näkyvän kuin sen on. Samalla, kun uudet tietoteknologiat ovat synnyttäneet jopa uusia castellsilaisia tietoyhteiskuntia, on niiden asema myös tietoyhteiskuntien työprosesseissa ja arkielämässä muodostunut keskeiseksi. Tämän vuoksi tietotekniikan käyttö on luontevaa lukua yhdeksi tietotyön kriteeriksi. Uusien tietoteknologioiden nopea kehittyminen, sekä niiden taloudellinen ja sosiaalinen merkitys, näkyy ennen kaikkea tietokoneiden ja langattomien tietotyökalujen yleistymisenä. Kun IBM 1950-luvun alussa ennusti, että maailman markkinoille mahtuu vain 25 tietokonetta, niin se ei voinut kuvitellaakaan, että jo kolmen vuoden päästä se julkaisisi tietokoneen, jota saisi Yhdysvalloissa vuokrata 3000 dollarin kuukausihinnalla (Rifkin 1997, 82). Tämän jälkeen kotitietokoneet, internet ja kännykät ovat tunkeutuneet Suomessakin jokaisen ihmisen ulottuville ja osaksi jokapäiväisiä työrutiineita ja arkielämää. Tästä kertoo se, että kännykkäliittymiä oli Suomessa vuonna 2000 tuhatta asukasta kohden 752 kappaletta ja internetiä käytti 57 prosenttia kaikista suomalaisista. Näillä mittareilla mitattuna Suomi on tietoyhteiskuntakehityksessä edellä myös Yhdysvaltoja. (Castells & Himanen 2001, 17.)

3.4 Tietotyö summamuuttujana – etuja ja haittoja

Tutkielmassa tietotyö määritellään edellä esitetyn perusteiden tietotyön luonteesta ja työn kvalifikaatioista käsin. Tutkielman empiirisessä osiossa tietotyöntekijät operationalisoidaan aineistosta vastaavien kysymysten avulla (ks. liite 1). Teknisesti tietotyö määritellään summamuuttujaksi, jossa kaikkien seuraavien premissien on toteuduttava:

- 1) Työntekijä voi suunnitella omia työtehtäviään (työn innovatiivisuus ja luovuus).
- 2) Työntekijä on suorittanut vähintään ylemmän keskiasteen koulutuksen.
- 3) Työntekijä soveltaa työtehtävissään tietotekniikkaa.

Blomin ym. (2001) tutkimuksessa, jossa tietotyöntekijät määriteltiin samojen muuttujien avulla, tarkasteltiin tietotyöntekijöiden ohella myös kahta muuta työntekijäryhmää. Tietotekniikan käyttäjiksi luettiin ne, joilla joko ensimmäinen tai toinen ehto ei toteutunut, ja perinteisten töiden tekijöiksi puolestaan ne, jotka eivät käyttäneet työssään lainkaan tietotekniikkaa. Koska tässä tutkielmassa tarkastellaan vain tietotyöntekijöiden heterogeenisuutta, ei tietotyöntekijöiden suhdetta muihin työntekijäryhmiin ole tarvetta käsitellä. Samalla onnistutaan välttämään yksi määritelmään liittyvä ongelma. Koska koulutustasoa käytetään usein myös taustamuuttujana vertailtaessa eri työntekijäryhmiä, aiheuttaa koulutustason käyttäminen tietotyön kriteerissä helposti kehäpäätelmiä. Tietotyöntekijät osoittautuvat muita kouluttautuneemmiksi, koska heidät on määritelty muita korkeamman koulutuksen saaneiksi (ks. Blom ym. 2001, 69-71).

Blom ym. näkevät määritelmän vahvuutena paremman ajallisen vertailtavuuden, joka saavutetaan irtaantumalla muuttuvista ammattinimikkeistä. Osittain tämä pitääkin paikkansa. Ongelman muodostaa kuitenkin se, että nyky-tietotekniikka on vain meidän ajallemme tyypillinen *uusi* tiedonkäsitteilyä helpottava ja tehostava muoto. Jo nyt tiedämme kuinka nopeasti tietotekniikka kehittyy ja muuttuu, joten on mahdotonta ennustaa, missä määrin nykyinen tietotekniikka on käytössä esimerkiksi kymmenen vuoden kuluttua. Tätä taustaa vasten näyttää jopa toivottomalta löytää sellainen tietotyön määritelmä, joka pysyisi validina vuosikymmenten ajan. Tämä ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että tämän tutkielman tulokset ovat yhdenmukaisen määritelmän ansiosta vertailukelpoisia Blomin ym. (2001) kattavan tietotyötutkimuksen kanssa, joka laajuudessaan on vielä Suomessa ainutkertainen. Käytettävän monikriteerisen määritelmän avulla voidaan välttää myös ne ongelmat, jotka liittyvät yksittäisiin muuttujiin. Jos esimerkiksi kaikki korkeakoulututkinnon suorittaneet katsottaisiin tietotyöntekijöiksi, voitaisiin yhtä hyvin puhua vain korkeasti koulutetuista. Tällainen liika yksinkertaistaminen vesittäisi turhaan varsin monitahoista tietotyön käsitettä.

4. ELÄMÄÄ SUOMALAISESSA TIETOYHTEISKUNNASSA

Kärjekkäimmissä ennustuksissa työn automatisoitumisen ja teknologisoitumisen on katsottu johtavan työn loppumiseen (esim Rifkin 1997). Manuel Castellsin (1996/2000, 468) mukaan työ on kuitenkin tietoyhteiskunnissakin yksi keskeisimmistä elämänalueista ja tulee myös jatkossa säilyttämään tämän asemansa. Castellsin mukaan ei ole havaittavissa mitään systemaattista rakenteellista yhteyttä informaatioteknologioiden leviämisen ja työllisyysasteiden kehityksen välillä. Teknologian avulla pystytään sekä synnyttämään että menettämään työpaikkoja, mutta tappiot työpaikkojen mää-

rissä vaihtelevat merkittävästi alueittain, maittain, yrityksittäin ja toimialoittain. Castells korostaa, että vaikka työtä, työprosesseja ja –organisaatioita koskevat muutokset ovat merkittäviä ja mullistavia, eivät ne kerro ”työn loppumisesta” tai työvoiman ammattitaidottomuuden lisääntymisestä, kuten Rifkin väittää.

Castells kuitenkin myöntää, että työvoima tulee polarisoitumaan. Ydintyövoimaan kuuluvat sellaiset tietotyöntekijät, joita esimerkiksi Robert Reich kutsuu symbolianalytikoiksi. Työmarkkinoiden heikko-osaisiin kuuluvat puolestaan ne, jotka voidaan joko korvata automatisaatiolla tai, jotka voidaan palkata, erottaa, lomauttaa kulloisenkin markkinatilanteen ja/tai työvoimakustannusten perusteella. (emt., 280-296.) Tietotyössä työn luovuuden ja innovatiivisuuden aspektit ovat kenties parhaita vasta-aineita automatisoinnin työttömyyttä lisääville vaikutuksille. Tietotyöntekijöiden työpaikat lienevät muita turvatumpia, niin kauan kuin työtehtävät sisältävät sellaisia ei-rutiininomaisia tehtäviä, joita ei pystytä vielä automatisoimaan.

Castells on nostanut esiin myös kysymyksen siitä, millaisiin arvoihin työ informaatioajan verkostoyhteiskunnissa nojaa. Castells liittää tämän arvokeskustelun Weberin kuuluisaan analyysiin protestanttisesta etiikasta. Weberille protestanttinen etiikka oli ennen kaikkea länsimaisille kapitalistisille yhteiskunnille ominainen työetiikka. Samalla se on ehkä kuuluisin esimerkki kokonaisen historiallisen prosessin selittämisestä työkeskeisellä elämäntavalla (Roos 1986, 24). Castells jättää kuitenkin vastaamatta suoraan siihen, millainen työetiikka on tyypillinen tietoyhteiskunnille. Hän tyytyy vain toteamaan, että informationalismien henki on ”ohikiitävyyden kulttuuri”. Se ei siis ole uusi kulttuuri, tai arvojen systeemi, koska sen verkkojen ja sen toimijoiden moninaisuus estää yhteisen ”verkostotyön kulttuurin” synnyn. (Castells 2001, 111; Castells 2000, 214.)

Castells ei luonnostele trilogiassaan informationalismien henkeä tämän pidemmälle. Pekka Himanen (2001) on kehittänyt ajatusta eteenpäin ja täydentänyt Castellsin avoimiksi jättämiä kohtia. Himanen mukaan informaatiotalous oli synnyttämässä uudenlaista suhdetta työhön, rahaan ja aikaan: uudelleenlaisen työn eetoksen. Tämän protestanttisen etiikan haastavan työetiikkaan hän on nimennyt *hakkerietiikaksi*. Samoin kuin Weberin protestanttisessa etiikassa, siinä analysoidaan työntekijöiden suhdetta ja asennoitumista työntekoon, työaikaan ja rahaan. Tarkastelun kohteena vain on teollisten työntekijöiden sijaan tietotyöntekijöiden esikuvat, hakkerit. Himanen tarkoittaa hakkereilla tietotekniikalle omistautuneita spesialisteja, mitä hakkerilla alun perin onkin tarkoitettu, eikä tietokonekollisia, joita usein julkisuudessa kutsutaan hakkereiksi.

4.1 Työ ja elämäntyylit tietoyhteiskunnassa

Manuel Castellsin (1996/2000, 216) mukaan työ on sosiaalisen rakenteen ytimessä. Työn merkitys onkin keskeinen ihmisten arkielämän ja elämänrytmien muotoutumisessa varsinkin palkkatyöyhteiskunnissa. Tämä johtuu pitkälti – työstä saatavan toimeentulon lisäksi – siitä, että työaika determinoi sen ajan määrää, joka on käytettävissä muilla elämänalueilla, kuten esimerkiksi perhe-elämässä ja vapaa-ajalla. Ajan onkin sanottu olevan sosiaalisesti organisoitunutta. Työ ja työaika ovat ihmisille niitä elämän osa-alueita, joiden ympärille muut elintoiminnon enemmän tai vähemmän rakentuvat. (Boulin 1993, 511; Boulin ym.1993, 495; Kasvio 1983,12.)

Työ näyttää säilyttäneen asemansa varsin merkittävänä elämänalueena myös yli 1990-luvun taloudellisen laman ja suurtyöttömyyden. Itse asiassa työn arvostus laski koko 1980-luvun ennen 1990-luvun lamaa, mutta sen arvostus elämänalueena kasvoi uudelleen laman ja työttömyyden myötä. Vuonna 1997 kaikista palkansaajista peräti 34 % nimesi ansiotyön tärkeimmäksi elämänalueekseen. Koti ja perhe olivat kuitenkin suurimmalle osalle suomalaisista palkansaajista (63 %) yhä kaikista tärkein elämänalue. Vapaa-ajan harrastusten arvostus kotiin, perheeseen ja työhön nähden oli Tilastokeskuksen mukaan vielä vuonna 1997 marginaalista. Vain kaksi (2) prosenttia palkansaajista nosti vapaa-ajan harrastukset tärkeimmäksi elämänalueekseen. (Sutela 1999, 45-54.)

Tietoyhteiskunnan elämäntyyleissä on kuitenkin aikaisempaa enemmän vaihtelunvaraa. *Castells nostaa tietoyhteiskuntien symboliksi joustavan naisen*, joka korvaa esikuvana teollisten organisaatioiden miehet, joiden urakaavat olivat varsin yhdenmukaiset ja ennustettavissa. Castellsin mukaan juuri naiset ovat hyvä esimerkki siitä kuinka eri elämänalueita ja -tyylejä on mahdollista ja entistä suotavampaa yhdistellä joustavasti. Castellsin mukaan avioitumisiän noustua, syntyvyyden lasketua ja lastenhankkimisiän varianssin kasvettua, on naisten mahdollisuus yhdistellä yksilöllisemmin koulutus, työ, yksityiselämä ja lapset kasvanut. Hän myös uskoo eri elämänalueiden ja -vaiheiden yksilöllisemmän yhdistelyn leviävän naisilta laajemmalle joukolle. Castells on siis hyvin lähellä Barbara Adamia (1995, 99), joka on havainnut, että lineaaristen elämänuramallien häviäminen ”resonoii” niiden feminististen kirjoitusten kanssa, jotka ovat haastaneet oletuksen kokoaikatyöstä, pysyvistä ammateista ja lineaarisista työurista. Elämäntyyliden monipuolistumista koskee Castellsin mukaan sääntö, jonka mukaan sääntöjä on enää vain hyvin vähän. (Castells 1996/2000, 479; 2001, 149.)

4.2 Elämäntyyli- ja -tavat

Käsitteiden valinta ja määrittelyminen ei ole tutkimuskohteen ja -ongelman kannalta koskaan yksinkertainen eikä neutraalia asiaa. Varsinkin tutkielmassa, joka laaditaan sekundaarianalyysina, osuvat käsitevalinnat auttavat huomattavasti tutkimusongelman jäsentämisessä. Tehdäänhän sekundaarianalyysi aina jossain määrin aineiston ehdoilla. Tästä syystä ennen tietotyöntekijöiden elämäntyylien yksityiskohtaisempaa tarkastelua on paikallaan täsmentää, mitä elämäntyyllillä tässä yhteydessä tarkoitetaan. Samalla pohditaan millainen on elämäntyylin suhde sen lähikäsitteisiin sekä mitkä ovat niiden keskeiset erot.

Elämäntyyliä useammin suomalaisissa yhteiskunta- ja sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa on käytetty elämäntavan käsitettä. Elämäntapatutkimus kohdentui aluksi urbanisoituvan ja palkkatyöläistyvän yhteiskunnan sosiaalisiin ongelmiin ja epäkohtiin. Elämäntavan rinnalla käytettiin kuitenkin ajoittain myös elämäntyylin käsitettä (esim. Haranne & Sicinski 1987). Elämäntyyliä on pidetty joko *elämäntavan synonyyminä tai sitten sitä ohuempana käsitteenä*, joka sisältää myös arkisempia toimintoja (Roos 1986, 39). Lisäksi on kokeiltu erilaisia elämäntyyli- ja -tapa käsitteiden välimuotoja. Sicinskin (1987, 38) mukaan Hans Zetterberg on erotellut elämäntyyliä niiden orientaatioiden perusteella, joihin ihmisten keskeiset tavoitteet asettuvat (esim. perheorientoitunut ja sosiaalisesti orientoitunut). Zetterberg korostaa myös erilaisten kombinaatioiden mahdollisuutta. Niin eri elämäntyyliä kuin -orientaatioita eivät siis ole toisiaan poissulkevia, vaan niitä voidaan yhdistellä. Tässä tutkielmassa orientaatiokäsitettä käytetään viittaamaan eri elämäntyyliin silloin, kun halutaan korostaa elämäntyylien valinnaisuutta ja tietoisuutta.

Sisällöllisten erojen lisäksi elämäntapa ja -tyyli käsitteet eroavat jossain määrin käyttöyhteyksiltään. *Elämäntyylin käsite viittaa mahdollisuuteen vaikuttaa omaan elämään*, kun taas elämäntapa käsitteeseen liitetään jotain stabiilimpaa. Mikäli käyttäytyminen olisi täysi ennalta määrätty, ei olisi tarvetta puhua ”tyyleistä” (Haranne & Sicinski 1987, 13). Järvelä (1994, 76-77) lähestyy asiaa samalta suunnalta, viitaten Bourdieun käsitykseen, jonka mukaan arkielämän ”tyylittely” on yleisintä siellä, missä on eniten sosiaalista – ja usein myös taloudellista – pääomaa. Järvelä katsoo, että elämäntyylin tutkimus siirtää painopisteen kansan syvistä riveistä sinne, missä resurssit elämäntyylin hallintaan ovat suurimmat. Elämäntapatutkimus käynnistyi hänen mukaansa ”tavallisen, pienen ihmisen” elämän tutkimisesta. Elämäntyylin näkökulmasta elämäntyylin käsite sopii puolestaan varsin hyvin jäsentämään juuri tietotyöntekijöiden arkielämää ja sen tutkimista, onhan kulttuurisen,

taloudellisen kuin sosiaalisenkin pääoman katsottu kasautuneen palkansaajista voimakkaimmin juuri tietotyöläisille (Blom ym. 2001, 200-204).

Elämäntapa ja -tyyli käsitteiden käytön välillä voidaan nähdä eroja myös tutkimusotteen suhteen. Elämäntapatutkimus on perinteisesti vastannut tarpeisiin soveltaa laadullisia menetelmiä määrällisten sijaan. Sen avulla on pyritty saamaan aikaan teoria–käytäntö -liitäntä, jossa teoria asettuisi lähemmäksi käytäntöä (Roos 1986, 36). Suomalainen elämäntapatutkimus onkin pääosin ollut kvalitatiivista ja niiden arkielämäkuvaukset myös varsin ”tiheitä” (ks. esim. Allardt 1986, 13; Ahponen & Järvelä 1983, Savolainen 2000, 200-201). Esimerkiksi Roosin (1986, 37-38) elämäntavan määrittelmä on varsin komplisoitu. Hän tarkoittaa elämäntavalla aikaisemman elämänhistorian ja elinolojen muodostaman habituksen kautta jäsentynyttä, nykyisten elämäntapojen ja –asenteiden (dispositioiden) muodostamaa kokonaisuutta. Ohuempi elämäntyylikäsite soveltuu puolestaan paremmin kvantitatiivisille tutkimuksille, joissa mittavuuden vuoksi joudutaan usein tekemään yksinkertaisuuksia.

Tutkimusotteiden erottelu kvantitatiiviseen ja kvalitatiiviseen ei kuitenkaan ole ongelmaton. Esimerkiksi Roosin (1988, 211) elämäkertatutkimuksesta käy ilmi, kuinka eri tutkimusotteille ominaisia käsitteitä käytetään rinnakkain. Roosin aineisto on laadullinen ja hän jäsentää tutkimusongelmaansa elämäntapa käsitteen avulla. Siitä huolimatta hän käyttää kvantitatiivisten tutkimusten keskeisintä käsitettä, muuttujaa, tutkimusongelmansa ratkaisemisessa. Yleisimmäksi aineistostansa esiin nousseeksi tyyppimuuttujaksi hän mainitsee ”keskeisen elämänaalueen” -muuttujan. Tässä tutkielmassa käytetään varsin samansisältöistä, spesifiä muuttujaa kvantitatiivisen aineiston yhteydessä, määrittelemään elämäntyylejä. *Elämäntyylillä tarkoitetaan tässä tutkielmassa sitä elämänaaluetta, joka asettuu ihmisen arkielämässä keskeisimmälle ja näkyvimmillä sijalle.* Elämäntyylejä erotetaan aineistolähtöisesti kolme: työ- ja urakeskeinen, koti- ja perhekeskeinen sekä ”muut” elämäntyylit, jossa korostuvat työn, uran, kodin ja perheen ulkopuoliset elämänaalueet. Vertailun vuoksi todettakoon, että Tilastokeskuksen tutkimuksessa tämä kolmas elämänaalue on suppeampi vapaa-aika, jonka voidaan katsoa muodostavan keskeisen osan myös ”muista” elämäntyyleistä.

Habituksen ja kollektiivisten mielentilojen käsitteet ovat niin ikään lähellä elämäntyylejä ja -tapoja. Molemmat ovat kuitenkin huomattavasti laajempia ja abstraktimpia, eivätkä näin ollen tule tässä yhteydessä kysymykseen. Habitus voidaan nähdä eräänlaisena elämäntapojen pääperiaatteiden koelmana – perustuslakina –, jonka rajoissa on mahdollista toteuttaa useita keskenään yhdenmukaista elämäntapoja (Roos 1990, 477; Bourdieu 1979; 1988). Se on siis huomattavasti elämäntapaa

ja -tyyliä laajempi käsite. Kollektiiviset mielentilat on puolestaan Durkheimin käsite, joka yhdistää erilaisia normeja, uskomuksia ja tajuntamuotoja. Allardtin mukaan kollektiiviset mielentilat edustavat yksilössä sitä mikä on historiassa jokseenkin muuttumatonta ja hidasliikkeistä. (Allardt 1986, Durkheim 1985, 7-25.)

4.3 Elämäntapojen ja -tyylien perinteet työelämäntutkimuksessa

Karl Marxia ja Max Weberiä pidetään elämäntapa- ja tyyli tutkimuksen klassikoina. Myös Georg Simmelin voidaan katsoa kuuluvan niihin klassikoihin, joiden tuotannossa elämäntavoilla ja -tyyleillä on keskeinen asema. Simmelin yhteys elämäntapatutkimukseen on epäsuora, sillä hän ei koskaan kehittänyt varsinaista elämäntapaa ja sen muutosta koskevaa teoriaa (Roos 1986, 34). Simmelin vaikutus on kuitenkin ilmeinen ainakin niihin elämäntyyli tutkimuksiin, joissa kulutuksella ja muodilla on ollut keskeinen asema. Marxinkaan tuotannossa elämäntavat tai -tyylit eivät nouse hallitsevaan osaan, mutta pääomateoriasta löytyy yhteys paitsi elämäntyylien myös työaikojen tutkimiseen. Kapitalisen tuotantotavan ongelmia eritellessään Marx nostaa tarkastelun keskiöön palkkatyökeskeisen elämäntyylin, jossa omistavan luokan ja proletariaatin intressit eroavat voimakkaasti. Työajat puolestaan toimivat kapitalistien välineenä lisäarvon hankkimiseksi. Marxin tuotannon perusteella ihmiskunnan historian onkin sanottu olevan luokkien elämäntapojen historiaa (Marx 1974, Roos 1986, 34).

Max Weberin tuotannossa elämäntavoilla ja -tyyleillä on merkittävämpi osa. Weberin teos ”Protestanttinen etiikka ja kapitalistinen henki” (1980/1904-05) on kenties kuuluisin esimerkki kokonaisen historiallisen prosessin selittämisestä elämäntavalla. Weber näkee kapitalismin syntymekanismina uskonnollisen eetoksen muovaaman elämäntavan. Protestanttinen etiikka asetti työn elämän keskiöön, josta juontaa juurensa tuttu ilmaisu protestanttisesta työetiikasta. Tämän eetoksen mukaan työtä tuli tehdä kuin se olisi päämäärä sinänsä. Myös tilanne, jossa työ nousee elämän tärkeimmäksi sisällöksi – äärimuotona työnarkomania – on Himasen käsityksen mukaan protestanttista etiikkaa. Vaikka protestanttisen etiikan juuret ovatkin Weberin mukaan juuri uskonnollisessa eetoksessa, hän korostaa, että se muuttui pian uskonnosta riippumattomaksi ja alkoi elää omaa elämäänsä. (Weber 1980; Himanen 2001, 23-25.)

Siitä huolimatta, että Weberin ajatus protestanttisesta työkeskeisestä elämäntyylistä on muodostunut yhteiskuntatieteissä klassikoksi, on sen käyttö ja ajoittain huoletonkin soveltaminen saanut osakseen myös kritiikkiä. Protestanttisella etiikalla on yritetty selittää mitä erilaisempia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Protestanttisen työetiikan yhdistäminen sellaisenaan suoraan tietoyhteiskuntien työelämän ja elämäntyylien tutkimiseen olisi niin ikään varsin uskaliaista ja myös helposti kyseenalaistettavissa. Näin ei siis tulla tekemään. Kyseiseen tematiikkaan ei tässä tutkielmassa paneuduta sen enempää kuin on välttämätöntä Manuel Castellsin ja Pekka Himasen teorioiden ymmärtämiseksi informaatioajan työetiikasta.

Manuel Castells ja ennen kaikkea Pekka Himanen ovat tutkineet protestanttisen etiikan soveltuvuutta tietoyhteiskunnan työarvojen ja -asenteiden tutkimiseen. Himasen kirjassa ”The Hacker Ethic – and the Spirit of the Information Age” on analysoitu informaatioajan työntekijöiden elämäntapoja, -tyylejä ja -asenteita ja havaittu, että tietoyhteiskunnan työeetos perustuu erilaisille lähtökohdille kuin protestanttinen etiikka aikanaan. Himanen kirjoittaa, että: ”[v]aikka protestanttisella työetiikalla on yhä vankka ote informaatiotalouteen, hakkerien työetiikka näyttää olevan vähitellen leviämässä tietokonehakkereilta informaatioammattilaisten laajemmalle joukolle.” Lisäksi hän tähdentää, että hakkerietiikka olisi tärkeää nähdä ilman mitään viittausta tietokoneammattilaisiin. Kyseessä on Himasen mukaan yleinen yhteiskunnallinen haaste, joka kattaa tietokoneammattilaisia paljon laajemman joukon. Hakkerietiikka koskettaa entistä useampaa tietotyöntekijää ja haastaa elämäämme pitkään hallinneen ja yhä voimakkaassa otteessaan pitävän protestanttisen työetiikan. (Himanen 2001, 22-51.)

4.4 Elämäntyylit ja työetiikka tietoyhteiskunnassa

Himasen mukaan tietoyhteiskunta ei tarkoita automaattisesti protestanttisen etiikan kyseenalaistamista, vaan hän näkee tietoyhteiskunnat jatkeena teollisen yhteiskunnan työkeskeiselle hengelle. Protestanttisen etiikan syrjäytyminen ei tapahdu nopeasti, niin kuin ei mikään suuri kulttuurinen muutos, mutta hakkerietiikka on kuitenkin nähtävä protestanttisen työetiikan haastavana työetiikan muotona. Himanen tarkastelee työetiikoiden eroja useiden ulottuvuuksien kautta, joiden suhteen tietotyöntekijöiden alati kasvava joukko eroaa teollisen ajan ”perinteisistä” työntekijöistä. Niistä keskeisimpinä esiin nousevat työntekijöiden muuttuvat suhteet sekä työhön että aikaan. (Himanen 2001, 26-27.)

Uusille tietotyöntekijöille, on Himasen mukaan tyypillistä entistä rennompia suhteita työhön. Työ ei muodostu enää kutsumukseksi tai velvollisuudeksi, joka tulisi hoitaa, vaan suhde työhön on *intohimoinen*. Himasen voidaan tulkita ajattelevan, että työkeskeinen elämäntyyli ei siis johdu enää (ainakaan) pelkästään taloudellisista intresseistä tai yksinkertaisesti liian suuresta työmäärästä, puhumattakaan työn teosta päämääränä sinänsä. Pekka Himasen mukaan selitys työkeskeisyyteen löytyy paljon syvemmästä työsuhteenmuutoksesta, jossa työ muuttuu velvollisuudesta ja kutsumuksesta kohti intohimoa, jota halutaan toteuttaa. Vaikka työtä tehdään entistä useammin intohimona, sisältävät uudetkin tietotyöt epämiellyttäviä tehtäviä, jotka ollaan kuitenkin valmiit hyväksymään välttämättöminä pakkoina. Himanen toteaaakin, että tietotyöntekijöiden suhde työhön on pikemminkin esiprotestanttinen kuin protestanttinen. (emt., 31.)

Toinen ulottuvuus, jolla perinteinen työetiikka kokee haasteita, on suhde aikaan. Himasen mukaan hakkereille, jotka arvosta yksilöllistä elämää, on ollut alusta alkaen tyypillistä vapaa suhde aikaan. Se muodostuu informaatioammattilaisille jopa välttämättömäksi vauhdin kulttuurissa, jossa työajasta on kyettävä ottamaan yhä enemmän irti. Tietotyöntekijöiden kannalta tämä merkitsee sitä, että mikäli työaika ei tahdo riittää, on aikaa irrotettava työhön sieltä mistä sitä on saatavilla: yleensä vapaa-ajasta. Himasen mukaan työ tunkeutuu vapaa-aikaan myös epäsuorasti. Näin käy esimerkiksi silloin, kun vapaa-aikaa käytetään työlle tärkeiden taitojen opetteluun tai, kun se pyritään käyttämään mahdollisimman optimaalisesti, jotta työtä voitaisiin jatkaa parhaassa mahdollisessa vireessä. (emt., 32-37.)

Himanen (emt, 37) mukaan tietotyöntekijöiden työkeskeisessä elämäntyyliässä myös vapaa-aika perii työajan rakenteet. Koti- ja vapaa-aika aikataulutetaan ja suunnitellaan yhtä tiiviisti kuin työaika. Himanen lähestyy ajattelussaan Arlie Hochschildiä (1997), jonka mukaan tayloristinen ajan hallinta on siirtynyt työpaikoilta koteihin. Hochschildin mukaan työstä on tullut yhä useammalle keskiluokkaiselle amerikkalaiselle paikka, johon sisältyy perinteisesti kotiin ja perhe-elämään liitettyjä ominaisuuksia, kuten arvostuksia, sosiaalisia suhteita, onnistumisen ja pätemisen tarvetta. Hänen mukaansa työ on muuttunut yhä kasvavassa määrin kodiksi ja koti työksi. Työkeskeinen elämäntyyli on Hochschildin mukaan saanut ylliotteen amerikkalaisista palkkatyöntekijöistä ja on onnistunut suistamaan perheen keskeisimmän elämänaalueen paikalta.

Himasen mukaan tietotaloudessa elämä organisoiutuu yhä työn ja työajan ympärille. Elämän keskukseksi on yhä pääsääntöisesti säännöllisesti toistuva työ, jonka ympärille kaikki muu aika on organisoitava. Vielä vain varsin harvat työntekijät pystyvät poikkeamaan säännöllisistä työajoista siitä

huolimatta, että uudet informaatioteknologiat paitsi tiivistävät aikaa niin tekevät siitä myös entistä joustavampaa. Himasen mukaan informaatiotalouden hallitseva kehityssuunta näyttäisi olevan elämän työkeskeisen organisoinnin vahvistuminen. Hän ei siis usko, että informaatioajan tietotyöntekijöistä olisi aikapioneereiksi, jotka alkaisivat järjestelmällisesti kritisoida jokapäiväisessä elämässä teollisen aikaregiimin legitimiteettiä pyrkien lyhyempiin työaikoihin entistä itsekkäämmistä syistä (ks. Hörning, Gerherd & Michailow 1995, 148). Käytännössä työaika organisoituu Himasen mukaan kahdeksan tunnin työpäivien ympärille yhtä joustamattomasti kuin ennenkin, mutta vapaa-aika sen sijaan keskeytyy varsin joustavasti ja yhä useammin työasioilla. (Himänen 2001, 39-40.)

Hakkereilta kaikkein laajimmalle joukolle levinnyt *pyrkimys* on Himasen (emt., 126) mukaan halu organisoida työ ja muut elämän intohimot kokonaisvaltaisemmin. Tavoitteena tulisi olla elämän organisointi niin, ettei säännöllisesti toistuva työ asettuisi elämänkeskukseksi: myös muille elämän intohimoille olisi jätävä tilaa. Yhdessä intohimoisuus ja vapaus muodostavat uuden työetiikan ytimen. Jouko Nätin ja Timo Antilan (2002, 76) tuore suomalaisia korkeakoulutettuja tietotyöntekijöitä käsitellyt tutkimus antaakin viitteitä siitä, että suomalaiset tietotyöntekijät antavat huomattavan paljon arvoa työn ulkopuolisille elämänalueille. Tietotyöntekijät asettivat tärkeimmäksi elämänalueekseen (edelleen) perheen (56 %), mutta merkittävää tutkimuksessa oli se, että muut elämänalueet (26 %) – joihin esimerkiksi vapaa-aika voidaan lukea – ohittivat arvotuksessa työn (18 %).

4.5 Elämäntyylien valittavuus ja hallittavuus

Manuel Castellsin mukaan verkostotyyppisiä tietoyhteiskuntia luonnehtii biologisten ja sosiaalisten rytmien sekä perinteisen elämäntyylin rapautuminen. Näiden kollektiivisten tekijöiden heikkeneminen lisää yhteiskuntien yksilöllisyyttä. Myös työ muuttuu tietoyhteiskunnissa Castellsin mukaan yksilöllisemmäksi. Yksilöllisyyttä korostavat verkostoyhteiskunnat ovat Castellsin sanoin luovuuden ja tuhoamisen yhteiskunta, joita luonnehtii ”luova tuhoaminen ja tuhoava luovuus”. Säilyäkseen mukana verkostoiden logiikassa, ihmisten on kyettävä luoviin, yksilöllisiin ratkaisuihin, jotka auttavat heitä mukauttamaan myös elämäntyyliä vallitsevia oloja vastaaviksi. (Castells 1996/2000, 476; 2001, 147.) Elämäntyylien tietoinen muuttaminen ja sopeuttaminen kulloistakin yhteiskunnallista tilannetta mahdollisimman hyvin vastaavaksi helpottaa yksilön integroitumista ympäröivään yhteiskuntaan.

Myös Anthony Giddens (1991, 81-83) kytkee elämäntyylikeskustelun osaksi tämän hetkistä modernia yhteiskuntaa. Hän kuitenkin korostaa luovuuden sijasta, epävarmuutta ja vaihtoehtojen runsautta, jotka ovat aina näkyvillä ja vaikeuttavat yksilöiden valintoja. Giddens mukaan kulutuksen ohella *myös työ on siirtynyt osittain elämäntyylien ja valinnan maailmaan*. Hän kuitenkin korostaa, että työelämän kenttää dominoivat yhä taloudelliset pakot, mistä johtuen yksilöillä on työelämässä vähemmän mahdollisuuksia vaikuttaa elämäntyyliin ja valintoihin kuin sen ulkopuolella. Giddens huomauttaakin, että elämäntyyliä koskevat yksilölliset valinnat ja valinnan mahdollisuudet vaihtelevat segmentteittäin hyvin merkittävästi, mikä johtuu osittain toimintaympäristöjen moninaisuudesta. Näitä segmenttejä Giddens kutsuu *elämäntyyli-sektoreiksi* (lifestyle sectors), ja ne käsittävät aina tietyn aika-paikka ”siivun” yksilön kaikista toiminnoista ja aktiviteeteistä. Käsite auttaa hahmottamaan paremmin myös tämän tutkielman tutkimusasetelmaa ja ymmärtämään elämäntyylien merkityksen tietotyöntekijöiden arkielämässä. Mahdollisuus vaikuttaa työ- ja urapainotteiseen elämäntyyliin on taloudellisista pakoista ja työelämän lainalaisuuksista johtuen huomattavasti rajoituneempi kuin mahdollisuus vaikuttaa niihin elämäntyyliin, jotka ajoittuvat vapaa-ajalle ja perhe-elämään. Tämä tarkastelukulma auttaa ymmärrettämään, myös sen, miksi juuri työ asettautuu useimmiten elämämme keskiöön.

Suomalaisia työaikoja tutkiessaan Raija Julkunen ja Jouko Nätti (1994, 145) ovat myös todenneet, että elämäntyyliessä on nykyisin enemmän vaihtelua ja ne ovat entistä useammin valinnaisia. Toiset elämäntyyliä ovat palkkatyökeskeisempiä, kun taas toisissa työn ulkopuoliset elämänsisällöt vaativat aikaa ja joskus jopa epätavallisia ja yksilöllisiäkin tapoja yhdistellä palkkatyö ja yksityiselämä. Raija Julkunen (2000, 233-234) on kuitenkin toisaalla korostanut, että työhön liittyvissä ratkaisuisissa yksilöllinen valinnanvara on yhä varsin rajallinen. Hänen mielestään työntekoon on liitetty paljon sellaisia positiivisia odotuksia, jotka ovat karanneet hallitsemattoman dynamiikan armoille.

Kuten edellä kävi ilmi, *elämäntyyliä ei aina voida vaihtaa tai valita täysin vapaasti* vaan elämäntyyliä ovat aina jossain määrin kontekstisidonnaisia. Reunaehdot niille asettavat muun muassa aikaisemmat elämänvaiheet, vallitseva elämäntilanne ja toimintaympäristö. Elämäntyyliin voidaan kuitenkin vaikuttaa myös aktiivisin toimenpitein reunaehdot huomioiden. Esimerkiksi koulutuksen on katsottu edustavan oma-aloitteista pyrkimystä elämäntavan muutokseen (Roos 1990, 481). Koulutuksen kautta on mahdollista lisätä tietojen ja taitojen lisäksi myös tietoisuutta omista elämäntyyleistä ja -tavoista. Ahposta ja Järvelää (1983, 10) mukailten voidaankin sanoa, että mitä tietoisemmaksi yksilö tulee elämäntyylistään, sitä enemmän hänellä on potentiaalia ottaa vastaan muutospaineita ja reagoida niihin aktiivisesti.

Tietotyöntekijöiden mahdollisuus vaikuttaa omiin elämäntyyliihinsä vaikuttaa vahvalta. Se, että tietotyöntekijät nähdään muita kouluttautuneempina asiantuntijoina, näyttää takaavan heille muita paremmat lähtöasetelmat kamppailussa tietoyhteiskunnan ”kärryillä pysymisessä”. Blomin ym. (2001, 74) tutkimuksissa, tietotyöntekijät ovat muita useammin havainneet tarvitsevansa lisäkoulutusta, jotta he selviäisivät työstään tulevaisuudessakin. Tietotyöntekijöiden aikaisemmat elämäntilanteet ja nykyinen elämäntilanne näyttävät niin ikään asettavan heille muita vähemmän reunaehdoja. Tästä kertovat ne tutkimustulokset, joiden mukaan tietotyöntekijöiden aikaisempiin elämäntilanteisiin liittyy muita harvemmin epävarmuutta ja epäjatkuvuutta aiheuttavia lomautus- tai työttömyyskokemuksia, sekä ne, jotka osoittavat tietotyöntekijöiden tulevaisuudennäkymien, esimerkiksi työuran suhteen, olevan muita positiivisemmat. Tässä yhteydessä on syytä vielä muistuttaa tietotyöntekijöiden muita korkeammasta sosiaalisesta pääomasta (emt., 81-204), joka niin ikään lisää heidän mahdollisuuksiaan oman elämän ”tyyllittelyyn”.

Jatkossa yritetäänkin tutkia miten eri taustatekijät ja elämäntilanteet vaikuttavat tietotyöläisten elämäntyyliin. Onko esimerkiksi niin, että perheellisten tietotyöntekijöiden ainut luonnollinen elämäntyyli on koti- ja perhekeskeinen? Entä onko perheettömällä ja itsenäisillä sinkkutietotyöläisillä enemmän valinnanvaraa elämäntyylien suhteen, ja jos on, niin missä se näkyy? Myös koulutuksen vaikutusta elämäntyyliin selvitetään. Kaikki tutkimusaineistossa mukana olevat tietotyöntekijät-hän ovat varsin korkeasti koulutettuja, joten on mielenkiintoista tutkia onko koulutuseroilla mitään vaikutusta siihen, mikä elämäntyyli kullakin tietotyöntekijällä osoittautuu hallitsevimmaksi ja miten eri elämäntilanteita painotetaan.

5. TIETOTYÖ JA JÄLKITEOLLISET TYÖAJAT

5.1 Menettääkö työaika merkitystään?

Teollistuminen loi aikanaan melko yhtenäisen työaikajärjestyksen ja -politiikan Eurooppaan. Mitä kauemmaksi teollistumisen kulta-ajoista on edetty sitä monimuotoisemmiksi työaikapolitiikatkin ovat Euroopassa muotoutuneet. Yli sadan vuoden ajan teollisia kansantalouksia hallitsi kaksi toisiinsa yhteydessä olevaa trendiä: toisaalta työaikojen lyhentäminen ja homogenisointi, toisaalta lisääntyvä regularisointi osana hyvinvointivaltio politiikkaa. Taitekohdan, joka ajoittuu 1970-1980 luvuille, jälkeen nämä trendit ovat muuttuneet. Nyt työaikojen muutoksia leimaa lisääntyvä kompleksisuus ja monimuotoisuus. (Julkunen 2000, 169-170.)

Manuel Castellsin tietoyhteiskuntateoriassa työajoissa tapahtuvilla muutoksilla on keskeinen, joskaan ei näkyvin, osa. Castellsin mukaan tietoyhteiskuntien kohtaamissa aikarakenteiden muutoksissa vallitseva tendenssi näyttäisi olevan työaikojen ja -aikataulujen lisääntyvä diversifikoituminen. Työaikojen diversifikoitumisen Castells liittää osaksi yleisempää työvoiman hajaantuneisuuden kasvua (disaggregation) työprosessien sisällä. Hän korostaakin, ettei tietoyhteiskuntien työaika-keskustelussa ole keskeistä teknologioiden työtaakkaa vähentävä vaikutus – vaikka niinkin tapahtuu – vaan se, että työajat diversifikoituvat yrityksittäin, töittäin, ammateittain ja työntekijöittäin. (Castells 1996/2000, 470.) Richard Sennet (1998, 57) kutsuu tällaista työaikojen kollektiivisuuden purkaantumista ja yksilöllisyyden lisääntymistä työaikamosaiikiksi.

Tutkimuskohteena työaika on monipuolinen kokonaisuus. Työajalla käydään kauppaa, sitä myydään ja kontrolloidaan, ja ennen kaikkea työaika muodostaa olennaisen osan työssäkäyvän ihmisen jokapäiväisestä elämästä. Työajan suhde muihin aikoihin, kuten vapaa aikaan, tulee näkyväksi usein vasta silloin, kun syntyy tilanteita, joissa on tarve koordinoita ja vertailla useita eri aikoja. Vasta tällaisissa tilanteissa havahdumme huomaamaan, etteivät kaikki ajat suinkaan ole tasa-arvoisia, vaan toiset ovat selvästi etuoikeutetussa asemassa ja niitä pidetään paremmassa arvossa. Eri aikojen epätasa-arvoisuus on usein niin ”itsestään selvää”, ettei sitä huomata edes kyseenalaistaa. Kelloajan asema työaikamittarina on vankkumaton. Kello-ajan onkin todettu säilyvän työaikatutkimuksen lähtökohdana niin kauan kuin tuotantosuhteiden ja -prosessien ulkopuolisia aikoja ei huomioida. (Adam 1995, 84-96.)

Työaikoja koskevat muutokset ovat monelta kannalta varsin merkityksellisiä. Yhteiskunnallisten ja taloudellisten vaikutusten lisäksi työaikamuutokset koskettavat myös yksilöitä ja heidän jokapäiväistä elämäänsä, joka on periteisesti rakentunut työajan ympärille. Työaika onkin sosiaalisena aikana muodostunut erityisen merkittäväksi faktoriksi kehittyneissä maissa. Sen on katsottu tarjoavan rakenteen, johon ajan muut tyypit voivat kiinnittyä. Esimerkiksi Boulin on useissa yhteyksissä korostanut ajan sosiaalisista organisoituneisuutta. Tämä näkyy siinä, että ajan käyttötarkoitukset tietyllä elämäalueella (esim. vapaa-aika) ovat riippuvaisia ajan käyttötarkoituksesta muilla elämäalueilla (esim. työ). (Boulin, Cette & Taddéi 1993, 495; Boulin 1993, 511.)

Myös Castells korostaa työajan merkitystä sosiaalisena aikana. Hänen mukaansa työtuntien määrä ja niiden jakautuminen, niin koko elämänkaarelle kuin vuosi-, kuukausi- ja viikkosykleillekin, vaikuttavat keskeisesti siihen, miten ihmiset tuntevat, nauttivat ja kärsivät. Työajan asemassa elämää ohjaavana ja rytmittävänä tekijänä on kuitenkin nähtävissä heikkenemistä. Työelämän erilaiset

jousto- ja osa-aika-järjestelyt ovat aikanaan syntyneet pitkälti naisten tarpeista yhdistellä lastenkasvatuksen ja työelämän sfäärit. Castellsin mukaan niillä on potentiaalia levittää toimintalogiikkaansa tältä perinteiseltä toiminta-alueeltaan myös laajemmalle, jolloin sekä miehet että naiset saattaisivat soveltaa niitä kattavammin elämän erivaiheissa ja -oloissa. Jos näin käy, Castellsin mukaan työaika voi menettää sen traditionaalisen asemansa, joka sillä on läpi ihmisen elämänkaaren. (Castells 1996/2000, 429-468.)

Hörning, Gerhard ja Michailow (1995, 114-148) ovat raportoineet tutkimuksessaan aikapioneereista, joiden elämäntyyliissä työ ja työaika ovat saaneet uudet merkitykset. Aikapioneerit hyödyntävät työelämän joustojärjestelmiä ja ovat vähentäneet huomattavasti viikkotyöaikaansa. Hörningin ym. mukaan vakavia esteitä työaikojen joustavoittamiselle asettaa ennen kaikkea se, että työtehokkuuden mittarit on sidottu teollisiin aikastandardeihin. He raportoivat jopa hieman idealisoivaan sävyyn aikapioneereista, jotka taistelevat dominoivan elämäntavan legitimizeettiä – jota raha ja voiton tavoittelu hallitsevat – vastaan ja kritisoivat teollista aikaregiimiä jokapäiväisessä elämässään. Aikapioneerit tekevät lyhyitä työviikkoja perinteisistä altruistisista syistä poiketen henkilökohtaisista syistä. Aikapioneerien yleisyydestä ja määrästä ei kuitenkaan ole vielä tutkimustuloksia. Luultavasti he edustavat yhä vieläkin työmarkkinoiden marginaalia.

Boulin ym. (1993, 500-501) ovat myös havainneet, että työaika saattaa tulevaisuudessa menettää merkitystään. He erottelevat kolme trendiä, jotka ennakoivat työajan merkityksen vähenemistä. *Ensimmäinen* työajan merkitys vähenee, kun se yhä useammin sekoittuu työn ulkopuoliseen aikaan. Useimmiten tämä trendi liitetään kotoa käsin tehtävään etätööhön. *Toinen* trendi on puolestaan vähemmän konkreettinen, mutta kenties sitäkin merkittävämpi. Sen mukaan kansalaisten toimeentulo on entistä harvemmin suoraan riippuvainen tehdystä työajasta ja työaikaan sidotusta palkasta. Tähän vaikuttaa ennen kaikkea useimmissa länsimaissa kansalaisille turvattu minimitoimeentulo, mutta toisaalta myös lisääntyneet optiojärjestelyt, jotka eivät ole millään tavoin sidoksissa työaikaan. *Kolmas* trendi liittyy enemmän työn luonteessa tapahtuvaan muutokseen. Vaikka työaika ei olekaan kokonaan häviämässä, saattaa työajan yksiselitteisyys vähentyä työajan fragmentoituminen myötä.

Edellä mainituista muutoksista kaksi ensimmäistä liittyvät korostetusti juuri tietotyöhön. Esimerkiksi tietotekniikan varaan rakentuva etätöy ja kohua herättäneet optiojärjestelyt yhdistetään useimmin nimenomaan tietotyöaloille. Etätöy tekeminen on kuitenkin kaiken kaikkiaan vielä marginaalista, eikä kosketa kuin murto-osaa globaalista työvoimasta. Tietotyössäkin etätöyöntekijät työskentelevät lähes poikkeuksetta vain asiantuntijatehtävissä (Blom ym. 2001, 186-190; Castells 1996,

394). Tietotyön kannalta ehkä merkittävin työaika-kategoriaa rapauttava muutos on kuitenkin työajan ja vapaa-ajan välisen rajan hämärtyminen. Jälkitekollisessa tietoyhteiskunnassa työelämän kiristyvät vaatimukset sekä vapaa-ajan ja perhe-elämän yhteensovittamisen vaikeudet ovat keskeisiä yhteiskunnallisia ongelmia ja ne saattavat tulevaisuudessa kärjistyä entisestään (Blom ym. 2001, 213). Työaikojen pitenemisen ja vapaa-ajan marginalisoitumista käsitelleet tutkimukset ovat herättäneet kansainvälisen keskustelun siitä, miten nämä eri elämänaalueet tulisi joustavasti yhdistää (esim. Schor 1992; Hochschild 1997, Sennet 1998).

5.2 Muutoksia työaikajärjestyksessä

Keskustelua työajoissa ja niiden määräytymisperusteissa tapahtuneista muutoksista on pyritty jäsentämään työaikajärjestyksen käsitteellä; työaikatutkimuksissa on puhuttu siirtymisestä *teollisesta jälkitekolliseen työaikajärjestykseen*. Samaan asiaan viitataan myös puhuttaessa muutoksista työaika-regiimeissä ja -paradigmoissa. (esim. Castells 1996/2000; Julkunen & Nätti 1995; 1999; Antila 1998; 2001; Adam 1995; Härmä 1998.) Viitteinä työaikajärjestyksen muutoksista on yleisesti pidetty muun muassa työaikojen kollektiivisen sääntelyn periksiantamista, ”normaalin” työajan sosiaalisen sitovuuden heikkenemistä, työaikojen erilaistumista ja eriytymistä, sekä työn ja oman ajan rajojen haurastumista. Myös ihmisten sosiaalista ja biologistakin elämää rytmittävien ns. teollisten vapaa-aikainstituutioiden – kuten vapaa-iltojen, viikonloppujen, vuosilomien ja eläkkeiden – asemassa instituutioina on nähty heikkenemistä (Julkunen & Nätti 2000, 199).

Juha Antila (1998, 93) on tutkinut uuden ja vanhan työaikajärjestyksen, joista hän käyttää termiä työaikaparadigma, välisiä eroja. Hän on tiivistänyt osuvasti työaikaparadigmojen väliset erot viiteen kohtaan. Uusi työaikaparadigma eroaa vanhasta Antilan mukaan seuraavilla tavoilla:

1. ”Perinteinen normaalityöaika koskettaa harvempia palkansaajia eli työaikojen standardisoituminen vähenee. Entistä enemmän on käytössä sekä normaalityöaikaa pidempiä että lyhyempiä työaikoja.
2. Työtuntimäärien vaihtelevuus lisääntyy myös toimipaikkojen sisällä. Yksilöllisten ominaisuuksien merkitys työaikojen määräytymisessä kasvaa.
3. Palkalliset ylityöt kasaantuvat ja koskettavat entistä harvempia palkansaajia.
4. Osa-aikatyö fragmentoituu. Perinteisen, tuntimäärältään ennustettavan osa-aikatyön rinnalle tulee satunnainen ja tuntimäärältään vaihteleva, tarvittaessa töihin kutsuttavien osa-aikatyö.
5. Yhteiskunnan subventoimien ja työn uudelleenjakamiseen liittyvien vapaiden (esim. vuorotteluvapaa, osa-aikalisä, osa-aikaeläke) käyttö lisääntyy aloilla, joilla

kilpailu yleisesti ottaen kiristyy vähiten (julkinen sektori, julkista sektoria lähellä oleva palvelutuotanto).”

Antilan mukaan vanhalla työaikaparadigmalla voidaan pelkistetysti tarkoittaa vain normaalia työaikaa ja palkallisia ylitöitä, sekä kohtuullisen stabiilia ja ennustettavaa osa-aikatyötä. Antilan mukaan normaalityöajan hallitsevaa asemaa ylläpitää Suomessa juuri palkallisten ylitöiden tyypillisuus. Palkalliset ylityöt ovatkin olleet tyypillisiä varsinkin perinteellisillä teollisuusaloilla, mutta esimerkiksi kunnissa ylityöt on korvattu yleensä vapaana (ks. esim. Julkunen & Nätti 1994, 138). Tietotyön kaltaisissa asiantuntijatehtävissä jo ylityön määrittäminen on työn luonteen vuoksi usein hankalaa. Tästä syystä myös ylitöiden korvaamisen – korvausmuodosta riippumatta – voi olettaa olevan näillä aloilla harvinaisempaa. Antilan mukaan vanhassa työaikaparadigmassa on kyse siis varsin konservatiivisesta työaikajärjestyksestä. Uudessa työaikaparadigmassa työaikajärjestelyt puolestaan fragmentoituvat. Pelkistettynä tämä tarkoittaa työaikojen erilaistumista. Uusi työaikaparadigma merkitsee Antilan mukaan myös ehdottomuuden ja sosiaalisten normien merkitysten sekä ennustettavuuden vähenemistä: kokopäivätyö ei ole enää välttämättä aina kokopäiväistä ja yhtäjaksoista. Samalla se tarkoittaa entistä useammin tuntimääräisesti pidempiä työviikkoja, jotka riippuvat yrityksen ja työntekijän kulloisestakin tarpeesta. (Antila 2001, 16; Antila 1998, 85.) Adamin mukaan uudelle aikajärjestykselle onkin ominaisia sekä äärettömän pitkät aikahorisontit – mikä näkyy siis muun muassa pitkien työaikojen yleistymisenä – että toisaalta kokoon kutistuneet aikahorisontit. (Adam 1995; Julkunen 2000, 176.)

Siirtyminen uuteen, jälkiteolliseen työaikajärjestykseen on myös kyseenalaistettu. Monien mielestä ”kärpäsestä on tehty härkänen”. Puheen jälkiteollisesta työaikajärjestyksestä on katsottu olevan liioiteltua eikä ajatusta normaalityöajasta voida vielä unohtaa. (Garhammer 1999a; 315; Julkunen 2000, 170.) Ulrich Beckiä (1995, 14) mukaillen voidaankin todeta, että siirtyminen uuteen työaikajärjestykseen tapahtuu todennäköisesti vaivihkaa. Muutokset tuntuvat tutuilta ja vähäpätöisiltä, kenties jopa toivotuilta, mutta samalla nämä tunteet ovat omiaan kätkemään työaikamuutosten yhteiskuntaa perinpohjaisesti muuttavan luonteen. De Jouvenilin mukaan kyse on ”hiljaisesta vallankumouksesta”, joka etenee kuitenkin eri maissa eri tavoin ja eriaikaisesti. Tämä vallankumous merkitsee siirtymää kokoaikaisesta, yhdenmukaisesta ja tahdistetusta työllisyydestä kohti työaikojen erilaistumista, aikajärjestelmien moninaistumista ja epätahdistumista. (De Jouvenil 1993; Julkunen & Nätti 1995, 12.) Vanha työaikaparadigma väistyy hiljalleen, mutta mistään täydellisestä teollisen työaikajärjestyksen murtumisesta ei voi puhua. Ilmeisempää lienee, että vanha ja uusi paradigma

elävät vielä aikansa rinta rinnan. Antilan ja Ylöstalón (1999, 55) sanoin: ”Pato vuotaa, mutta ei ole murtunut”.

5.3 Pitkät työajat – indikaattori uudesta työaikajärjestyksestä

Pitkien työaikojen määritelmät pohjautuvat yleensä tehtyihin viikkotyötuntimääriin. Työaikoja mitataan siis kvantitatiivisesti eikä yksilön subjektiivisia kokemuksia työaikojen ”pituudesta tai lyhydestä” useinkaan huomioida. Yksinhuoltajaäidin ja menestyvän sinkkumiehen käsitykset 40-tuntisen työviikon pituudesta eroaisivat varmasti merkittävästi. Aiemmissa tutkimuksissa pitkiksi työajoiksi on yleensä määritelty yli 45 tehtyä työtuntia viikossa, mutta tilastoissa käytetään usein myös merkintää 41+, jolloin pitkiksi työajoiksi mielletään hieman pienempi, yli 40 tehtyä työtuntia viikossa.

Tämä 41+ -kriteeri saattaa tulevaisuudessa yleistyä samalla kuin ns. normaali viikkotyöaika lyhenee. Normaaliksi sopimusten määrittelemäksi työajaksi on Julkusen ja Nätin (1995, 62) mukaan muodostunut 40 tuntia hieman lyhyempi 36-38 tuntia. Esimerkiksi vuoden 1997 työvoimatutkimuksen mukaan enää 26 prosentilla palkansaajista oli säännöllisenä työaikana 40-tuntinen työviikko, kun vuonna 1986 heidän osuutensa oli 54 prosenttia. Vuosien 1989 ja 1993 välillä 40-tuntia säännöllisenä työaika oli vain reilulla kymmenellä prosentilla palkansaajista. (Julkunen & Nätti 1999, 138.) Tähän ”pohjanoteeraukseen” vaikutti osaltaan 1990-luvun työmarkkinoiden epävarmuus.

Muutos kohti entistä lyhyempää normaaliviikkotyöaikaa asettaa myös *paineita pitkien työaikojen kriteerien uudelleen arvioinnille*. Pahimmassa tapauksessa tavanomaista 36 tunnin säännöllistä työviikkoa tekevät laskettaisiin pitkää työaikaa tekeväksi, vasta kun he tekevät viikossa yhdeksän (9) tuntia tai enemmän ylitöitä. Se tietäisi heille 25 prosenttia tavanomaista pidempää työviikkoa. Aiemmin normaalina pidetyn viikkotyöajan ollessa noin 40 tuntia, viisi ylityötuntia riitti luokittelemaan henkilön pitkää työviikkoa tekeväksi. Vaikka yksilön kannalta tilastollisilla luokituksilla ei juuri olekaan merkitystä, saattaa kriteerien ”jälkeenjäaneisyys” vääristää tutkimusten antamaa kuvaa työajoista. Samalla nämä tutkimustulokset auttavat ylläpitämään niitä ihmisten mielikuvia, joissa pitkät työajat liitetään osaksi työelämässä menestymistä.

Pitkien työaikojen kriteerit eroavat sisällöllisestikin. Sopimusten määrittelemien työtuntien lisäksi työaikoihin lasketaan mukaan usein myös tavanomaiset ylityötunnit. Keskimääräisten viikkotyötuntien tarkastelussa erotellaan tavanomaiset (usual) ja aktuaaliset (actual) työajat. Tavanomaiset työajat pitävät sisällään kaikki tehdyt tunnit sisältäen myös ne ylityöt (joko palkalliset tai palkattomat), jotka henkilö normaalisti tekee. Tavanomaiset työajat *eivät kuitenkaan pidä sisällään* kodin ja työpaikan välisiä työmatkoja eivätkä normaaleja ruokataukoja. Aktuaaliset työajat pitävät sisällään puolestaan *kaikki* kyselyviikolla tehdyt tunnit. Näin ollen aktuaalisten työaikojen tehtävä on kuvata lyhyen aikavälin muutoksia suhteessa pidemmän aikavälin keskimääräisiin työaikoihin. Muutokset tavanomaisissa työajoissa kuvaavat puolestaan paremmin pidemmän aikavälin muutoksia työajoissa. (Charlier 1999, 54; Julkunen & Nätti 1999, 36.)

Monien eri kriteereiden, tilastojen laatimistapojen ja kysymysasettelujen takia, eri tutkimusten antama kuva pitkistä työajoista saattaa olla varsin erilainen. Julkunen ja Nättiin mukaan vuoden 1997 Työvoimatutkimuksen mukaan yli 45 tuntia viikossa töitä tekeviä oli 16 prosenttia ja vastaavan Työterveyslaitoksen tutkimuksen mukaan peräti 33 prosenttia. Näiden tutkimusten erot saattavat johtua esimerkiksi aineistojen erilaisista keräämistavoista. Työvoimatutkimuksen on arveltu aliarvioivan pitkien työaikojen määrää ja on pidetty todennäköisempänä, että pitkiä työaikoja tehdään enemmän kuin tilastot kertovat. (Julkunen & Nätti 1999, 158.)

Ylitöiden osuus pitkiin työviikkoihin on ilmeinen ja usein säännölliset ylityötunnit lasketaankin mukaan tavanomaisiin (usual), säännöllisiin työaikoihin. Suomessa vuosittain tehtyjen ylitöiden määrä ei ole mitätön. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2000 kansantaloudessamme tehtiin yhteensä 4,02 miljardia työtuntia, mikä tekee työllistä kohden 1 720 tuntia. Ylitöiden osuus oli 1,8 prosenttia, eli yhteensä 71,2 miljoonaa tuntia kaikista tehdyistä työtunneista. Kaiken kaikkiaan ylityötä teki keskimäärin 168 000 palkansaajaa, heistä naisia oli 67 000 (40 %). Ylityöaste - ylityötä tehneiden prosenttiosuus työllisistä - oli 7,2, kun sen vuotta aikaisemmin oli 6,8. Erityisesti miesten ylityön teko lisääntyi vuodesta 1999. Vuonna 2000 miesten ylityöaste oli kaksi prosenttiyksikköä korkeampi kuin naisten. (Tilastokeskus 2000, 23.)

Ylityön on sanottu olevan yksi perinteisimmistä joustamisen keinoista (Julkunen & Nätti 1999, 72), mikä näkyy myös pitkien työaikojen yleisyydessä. Vaikka ylityön tekemistä on yritetty rajoittaa lailla ja niiden tekemistä on alettu tarkastella pidempien tasausjaksojen avulla, ei palkallisen ylityön tekeminen näytä vähentyneen. Itse asiassa tilanne näyttää täysin päinvastaiselta; lisääntynyt jous-

vuus ja itsesääteley ovat kasvattaneet korvauksettömien ylitöiden määrää. (emt., 72.) Joustavilla työaikajärjestyksillä voitaisiin parhaimmillaan palvella sekä työnantajan tuotannollisia että työntekijän henkilökohtaisia tarpeita. Pahimmassa tapauksessa ylityö saattaa muodostua työntekijän fyysisen ja psyykkisen hyvinvoinnin uhaksi ja vähentää näin myös yrityksen tehokkuutta ja tuloksellisuutta. Ylityöllä on siis negatiivisia seurauksia sekä yksilöille, perheille että yhteisöille ja pitkässä juoksussa myös työnantajalle, jos seurauksena on stressiä, loppuun palamista ja arvokkaiden työntekijöiden kulumista (Townsend 2001, 176).

Pitkien työaikojen määrä toimii yksittäisenä signaalina siirtymisestä kohti uutta työaikaparadigmaa (ks. Julkunen 2000, 171). Antilan esimerkkiä mukaillen, pitkien työaikojen kohdalla työaikojen fragmentoitumiskehitys näkyy esimerkiksi yli 40 tuntia viikossa tekevien osuuden muutoksessa. Vuonna 1993 kuusi (6) prosenttia työllisistä teki ylipitkää viikkoa, vuonna 1996 prosentti oli 14. (Antila 1998, 85-90). Uusimman työvoimatutkimuksen mukaan yli 40 tuntista työviikkoa teki vuonna 2000 jo 16 prosenttia työllisistä.³ Tämän mukaan suomalaisissa työajoissa näyttäisi olevan suunta ainakin Adamin mainitsemia entistä pidempiä aikahorisontteja kohden.

Julkusen ja Nätin (1999, 138) tarkastellessa 1990-luvun lopulla palkansaajien säännöllisiä työaikoja vuosittaisten työaikatutkimusten avulla oli pitkien työaikojen kehitys samansuuntainen, mutta erot huomattavasti pienemmät. Kun työllisistä pudotetaan pois yrittäjät ja tarkastellaan vain palkansaajia, niin yli 40 tuntista työviikkoa tehneiden määrä oli noussut vuodesta 1989 vuoteen 1996 4,6 prosentista 5,7 prosenttiin. Vuonna 1997 yli 40 tuntista työviikkoa tehneiden osuus palkansaajista oli 7,2 prosenttia. Vuoden 1997 luku ei tosin ole täysin vertailukelpoinen edellisiin, sillä siihen on laskettu mukaan myös säännöllinen ylityö. Suunta on kuitenkin selvä; pitkä työviikkoa tekevien määrä on kasvussa.

Näiden lukujen – varsinkin Julkusen ja Nätin esittämien – perusteella muutokset pitkissä työajoissa saattavat tuntua pieniltä ja merkityksettömiltä. Muutaman prosenttiyksikön kasvu usean vuoden aikana saattaa tuntua vähäpätöiseltä, mutta kasvu on kuitenkin ollut tasaista ja varmaa. Tässä kohden on syytä muistuttaa, että suomalaiset työajat ovat olleet pitkään harvinaisen yhtenäiset suhteessa esimerkiksi muihin EU-maihin. Sekä ”normaalina” työpäivää huomattavasti lyhyemmät että pidemmät työajat ovat olleet epätavallisia. (Julkunen & Nätti 1999, 38.) Näitä taustoja vasten tarkastel-

³ Vuoden 2000 Tilastokeskuksen Työvoimatutkimuksen tulokset eivät ole täysin vertailukelpoisia aikaisempien työvoimatutkimusten kanssa, joita esim. Antila esimerkissään hyödyntää. Muutokset johtuvat tiedonkeruutavan muuttumisesta jatkuvaan tutkimusviikkoon. Muutoksen vaikutusten on katsottu olevan vähäisiä, mutta kuitenkin suurimpia juuri työaikatietojen osalta. Asiasta lisää esim. Työvoimatutkimus 2000, 34-35.

tuna pienemmätkin suhteellisen osuuden kasvut ylitöiden määrässä ovat merkittäviä ja viestivät työaikaparadigmojen välisen padon murtumisesta.

5.4 Pitkien päivien puurtajat

Vertailukohdaksi tutkielman empiiriselle osiolla esitellään tiiviisti myös se, ketkä pitkiä työaikoja Suomessa oikein tekevät ja kuinka yleisiä ne ovat. Sen lisäksi, että pitkien työaikojen tiedetään vaihtelevan eri palkansaajaryhmien ja yrittäjien välillä, sekä sukupuolen ja sosioekonomisen aseman mukaan, niin myös maittaiset ja maanosien väliset erot ovat merkittäviä. Esimerkiksi Suomessa tehdään muihin EU-maihin nähden verrattain vähän sekä pitkiä että lyhyitä työviikkoja, mikä kertoo osaltaan normaalityöajan vahvasta asemasta. Samaa kertoo myös vuonna 1996 laadittu Euroopan työolotutkimus, jonka mukaan Suomessa lyhyttä työviikkoa (1-20 tuntia) tekevien osuus kaikista palkansaajista oli EU-maiden pienin. Muista maista ainoastaan Portugalissa tehtiin lyhyitä työviikkoja lähes tulkoon yhtä harvoin kuin Suomessa. Selvästi eniten niitä tehtiin puolestaan Hollannissa ja Isossa-Britanniassa. Pitkää työviikkoa tekevien osuus kaikista palkansaajista oli niin ikään Suomessa EU-maiden pienimpiä. Vain reilut 10 prosenttia palkansaajista teki yli 45 tuntia työviikkoja. Myös Saksassa ja Hollannissa pitkiä työviikkoja tehtiin varsin harvoin. (Julkunen & Nätti 1999, 38-159).

Laajempaa perspektiiviä pitkien työaikojen kansainväliseen vertailuun antaa Kalimon ja Toppilan vuonna 1997 tekemä koko Suomen työikäisen väestön työuupumusta käsitellyt tutkimus. Sen mukaan Suomen työikäisestä väestöstä 24 prosenttia työskenteli 50 tuntia tai enemmän viikossa. Näin mitattuna pitkien työaikojen huippu lienee Kalimon ja Toppilan mukaan saavutettu Japanissa vuonna 1989, jolloin viikoittain 24 prosenttia kaikista japanilaisesti työntekijöistä työskenteli yli 60 tuntia viikossa ilman, että mukaan luettiin edes työmatkoja. (Kalimo & Toppila 1997; Härmä 1998, 3.)

5.4.1 Miesten ja naisten pitkät työajat

Pitkien työaikojen yleisyys vaihtelee merkittävästi sukupuolen mukaan. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2000 pitkien työviikkojen tekeminen oli edelleen tyypillisempää miehille kuin naisille. Yli 40 tuntia viikossa työskenteleviä oli Suomessa 15,9 prosenttia kaikista työllisistä. Miehistä kysei-

5.4.2 Pitkät työajat – hyväosaisten herkkuko?

Toimialoittain tarkasteltuna (ks. taulukko 1) työllisten pitkät - yli 40 tuntia viikossa - työajat, keskittyvät alkutuotantoon. Tätä selittää suureksi osaksi alan yrittäjävaltaisuus. Alkutuotannon lisäksi pitkiä työviikkoja tehdään ennen kaikkea liikenteen (22,1 %), kaupan (19,8 %), rakentamisen (17,4 %) ja majoitus- sekä ravitsemusalan ammateissa (17,1 %). Myös rahoitus, vakuutus ja liike-elämänpalvelut työllistivät varsin usein pitkiin työviikkoihin (16,0 %). Ylitöitä tekevien osuus on suurin nimenomaan liikenteen ja teollisuuden piirissä, mikä tietenkin osaltaan venyttää näiden alojen kokonaistuntimääriä. Myös rakentamisen alalla ylityöaste on hieman muita aloja korkeampi.

Työllisten keskimääräinen viikkotyöaika (ks. taulukko 2) oli Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2000 38,4 tuntia. Yrittäjien ja heidän perheenjäseniensä keskimääräinen viikkotyöaika säilyi selvästi kaikkein korkeimpana (47,1 h). Palkansaajista puolestaan toimihenkilöt ja työntekijät tekivät keskimäärin yhtä pitkää työviikkoa (n. 37 h). Palkansaajien ammattiasema ei siis näin karkealla seuralalla tee eroa viikkotyömäärän suhteen. Palkansaajien ammattiasemalla näyttäisi olevan vaikutusta viikkotyöaikojen keskipituuteen vain majoitus- ja ravitsemisalalla sekä jossain määrin myös rahoitus, vakuutus ja liike-elämänpalveluissa.

Julkusen ja Nätin (1999, 158) tarkemmissa tutkimuksissa myös työntekijöiden ja yrittäjien välillä ilmeni selvä ero suhteessa pitkiin työaikoihin. Heidän mukaansa vain seitsemän (7) prosenttia työntekijöistä teki vuoden 1997 Työvoimatutkimuksen mukaan yli 45 tuntista työviikkoa, kun yksityisyrittäjillä vastaavaluku oli 62. Myös sosioekonominen asema vaikutti työntekijöillä pitkien työaikojen yleisyyteen. Pitkiä viikkoja tekivät Julkusen ja Nätin mukaan etenkin ylemmät toimihenkilöt. Samansuuntaisiin johtopäätöksiin on päädytty myös Yhdysvalloissa. Hochschildin tapautkimuksessa kaikkein pisimmät työajat kasaantuivat niin ikään sosio-ekonomisesti kaikkein parhaimmissa asemissa oleville koulutetuimmille ammattilaisille ja johtajille, joista kuusi kymmenestä teki säännöllisesti töitä yli 40 tuntia viikossa. Myös Hochschild havaitsi sukupuolen ja pitkien työaikojen välisen yhteyden (Hochschild 1997, 76-199). Wagnerin tapaan voidaankin todeta, että yhä useammalle maalle on yhteistä, että nimenomaan työmarkkinoiden hyväosaiset tekevät pitkää työpäivää, eivät siis enää vain amerikkalaisen unelman toteuttajat (Wagner 1999; Julkunen 2000, 175).

Taulukko 1. Työlliset normaalin työajan ja sukupuolen mukaan sekä ylityöaste vuonna 2000

	Työlliset						Ylityö- aste
	Tuntia viikossa						
	1-19	20-29	30-40	41-	Tuntem.	Yht.	
	%						
Molemmat sukupuolet	5,3 %	5,0 %	72,8 %	15,9 %	0,9 %	100 %	7,2
Miehet	3,7 %	3,3 %	70,4 %	21,7 %	0,9 %	100 %	8,2
Naiset	6,9 %	6,9 %	75,5 %	9,6 %	1,0 %	100 %	6,0
Kaikki toimialat	5,3 %	5,0 %	72,8 %	15,9 %	0,9 %	100 %	7,2
Maa, riista, metsä ja -kalatalous	7,0 %	6,3 %	32,4 %	50,7 %	3,5 %	100 %	2,1
Teollisuus	2,0 %	1,8 %	85,6 %	10,3 %	0,4 %	100 %	10,0
Rakentaminen	2,0 %	2,0 %	77,9 %	17,4 %	0,7 %	100 %	9,4
Kauppa	7,2 %	6,8 %	65,8 %	19,8 %	0,7 %	100 %	6,7
Majoitus- ja ravitsemist.	13,2 %	10,5 %	59,2 %	17,1 %	1,3 %	101 %	6,4
Liikenne	5,2 %	3,5 %	68,0 %	22,1 %	1,2 %	100 %	10,3
Rahoitus, vakuutus ja liike- elämänpalvelut	6,6 %	4,9 %	71,8 %	16,0 %	0,7 %	100 %	7,6
Julkiset ja muut palvelut	5,9 %	6,8 %	76,8 %	9,6 %	1,0 %	100 %	5,3
Toimiala tuntematon	-	-	-	-	-	-	3,7

Lähde: Tilastokeskus, Työvoimatutkimus 2000, 99-101.

Taulukko 2. Työllisten keskimääräinen viikkotyöaika ammattiaseman mukaan toimialoittain vuonna 2000

	Työlliset				Yrittäjät ja yrittäjä- perheen jäsenet
	Yhteensä	Palkansaajat			
		Yhteensä	Työntekijät	Toimihenkilöt	
	tuntia viikossa				
Kaikki toimialat	38,4	37,1	37,3	37,0	47,1
Maa, riista, metsä ja -kalatalous	47,2	37,9	37,9	37,8	51,0
Teollisuus	39,4	38,8	38,7	39,1	47,7
Rakentaminen	41,1	39,9	39,9	39,8	46,0
Kauppa	37,8	35,7	36,6	35,5	48,6
Majoitus- ja ravitsemist.	35,8	33,0	31,6	38,2	52,6
Liikenne	39,8	38,5	38,8	38,2	47,8
Rahoitus, vakuutus ja liike- elämänpalvelut	37,5	36,6	32,6	37,8	43,0
Julkiset ja muut palvelut	36,2	36,1	35,3	36,2	37,6
Toimiala tuntematon	35,9	35,0	33,9	34,8	49,6

Lähde: Tilastokeskus, Työvoimatutkimus 2000, 100.

Työllisiä tarkasteltaessa pisimmät keskimääräiset viikkotyöajat näyttäisivät keskittyvän alkutuotantoon ja rakentamiseen, mihin vaikuttavat yrittäjien todella pitkät viikkotyöajat juuri näillä aloilla. Palkansaajat näyttäisivät puolestaan tekevän pisintä työviikkoa rakentamisen, teollisuuden ja liikenteen puolella, kun taas yrittäjät edellä mainitun alkutuotannon ja majoitus- ja ravitsemisalansaaksi ennen kaikkea kaupan, teollisuuden ja liikenteen aloilla. Huomionarvoista on, että yrittäjien

keskimääräinen viikkotyöaika kohoaa kaikilla toimialoilla, julkisia ja muita palveluita lukuun ottamatta, reilusti yli 40 tunnin, jota voidaan pitää pitkän työviikon rajana.

Edellä esiteltyjen muuttujien lisäksi pitkien työaikojen on havaittu olevan yhteydessä myös työn luonteeseen ja asemaan työpaikalla. Pitkät työajat ovat Julkusen ja Nätin mukaan (1999, 159) yhteydessä epätyypillisiin ja epäsäännöllisiin työaikoihin, kuten ilta-, yö-, ja viikonlopputyöhön, mutta eivät säännölliseen vuorotyöhön. Säännöllinen vuorotyö on usein sellaista tehdas- tai hoitotyötä, jossa toinen työntekijä (voi) jatkaa siitä mihin edellinen on lopettanut. Tällöin ylityön tekeminenkään ei ole samassa määrin edes mahdollista eikä tarpeellista, kuin esimerkiksi sellaisissa tietotyötehtävissä, joissa työtehtävän ja työntekijän välinen suhde on kiinteämpi. Tietotyön raaka-aineet ja työvälineet ovat usein työntekijän päässä, jolloin toinen työntekijä ei pääse niihin käsiksi.

5.5 Tietotyöntekijöiden työajat

Tietotyön työaikojen, kuten koko tietotyön, julkisuuskuva on muodostunut varsin kapealle pohjalle. Useimmiten huomioidaan vain it-sektori ja uusmedia-ala, eikä tietotyötä nähdä laajempaan kokonaisuutena, joka kattaisi asiantuntijatyön laajemmassa mittakaavassa. It-alan on todettu – toisin kuin tietotyön – olevan nuorten miesten sektori (Kandolin & Huuhtanen 2002, 81). Vaikka it-ala poikkeaa monella tapaa muista tietotyöaloista, on sen merkitys suunnannäyttäjänä muille aloille varmasti merkittävä. Pitäähän esimerkiksi Himanen juuri tietokoneammattilaisia tietotyön laajemman joukon esikuvina.

Miten sitten tietokoneammattilaisten työajat ja työetiikka näkyvät suomalaisessa tietotyön maailmassa? Ylen 16.4.2002 esittämässä Akuutti-ajankohtaisohjelmassa uutisoitiin Espoolaisesta it-osaajasta Rami Talmeesta. Hän oli työskennellyt vuosia amerikkalaiselle konsulttiyritykselle, mutta päätti myöhemmin vaihtaa työpaikkaan. Työpaikan vaihtoon vaikutti työntekijän henkilökohtaiset tarpeet mutta myös se, että uusi yritys huomioi paremmin työntekijöiden hyvinvoinnin, oli edesauttamassa päätöksentekoa.

”- Tein viikossa töitä 80 tuntia [ST Rami aikaisemmassa yrityksessä], mikä saattoi jatkua puoli vuotta. Siellä kilpailtiin siitä, kuka on tehnyt eniten ylitöitä.”

”Rami on ollut jo vuosia sellaisessa it-alan yrityksessä, jossa kannustetaan tekemään vain kahdeksan tunnin työpäivää. -- Rational Software Finland Oy:n toimitusjohtaja on laskenut työteholle erilaisen hinnan kuin it-alalla perinteisesti on tehty.

- Täällä edellytetään että työntekijät pitävät huolen oman elämänsä tasapainosta, eikä se synny työstä, vaan vapaa-ajasta, perheestä ja muista läheisistä huolehtimalla. Se jolla on tasapaino elämässään, on myös parempi stressinsieto- ja ongelmanratkaisukyky, Jarhos [ST yrityksen toimitusjohtaja] arvioi.
- Vaikka me edustamme amerikkalaista työkulttuuria siinä mielessä, että tulos mitataan neljännesvuosittain, olen sitä mieltä että kahdeksan tunnin päivä riittää meidän tarpeisiin. Se on taloudellisesti järkevää.

Rami Talme muistelee, miten hänellä oli aluksi huono omatunto, jos lähti pitkän työpäivän jälkeen seuraavana päivänä jo iltapäivällä kotiin.

– Sellaiset asiat oppii vain esimerkin kautta. Toimitusjohtaja saattaa sanoa iltapäivällä, että nyt hän lähtee hakemaan lasta tarhasta.” (Salonen 2002)

Yllä olevassa esimerkissä tiivistyvät tietotyön keskeisimmät ongelmat. Työajat venyvät usein varsin pitkiksi, ja työkeskeisessä kulttuurissa työajoilla kilpaileminenkaan ei ole harvinaista. Raija Julkunen onkin todennut, että suuri työhön sitoutuneisuus ja pitkät työajat liitetään usein itsestään selväksi osaksi työelämässä menestymistä (Julkunen 2000, 175). Markkinalogiikka ja taloudelliset tekijät ajavat varsin usein yrityksissä henkilöstön ja sen hyvinvoinnin edelle. Mielenkiintoista esimerkistä on havaita se, että yrityksen toimitusjohtaja on onnistunut hahmottamaan tietotyön keskeisimmät ongelmat, kuten ongelmanratkaisukyvyn tärkeyden ja eri elämänalueiden välisen tasapainon, ja haluaa asettaa ne liiketaloudellisten tekijöiden edelle. Vaikka yrityksen johtaja kertookin huomioivansa työntekijöidensä tarpeet ja pyrkivänsä luomaan ilmapiirin, joka kannustaa tekemään ns. normaalia työviikkoa, on kuitenkin ilmeistä, että kyseinen yritys edustaa vielä yritysmailman marginaalia.

Esimerkki tuo esiin myös hyvin ne työetiikan piirteet, joita Himanen hakkerietiikassaan hahmottaa. Ensinnäkin työntekijä osoittaa halua irtaantua työkeskeisestä kulttuurista, jossa työn tekeminen oli muodostunut päämääräksi sinänsä. Tästä osoituksena hän on siirtynyt yritykseen, jossa normaalin 8-tunnin työaika riittää, ja samalla jää aikaa myös omille harrastuksille ja perhe-elämälle. Esimerkistä käy esille myös se, että 8-tunnin työaikamalli säilyy kuitenkin varsin vahvana, eikä sen asemassa elämää rytmittävänä tekijänä ole nähtävissä heikkenemisestä. Samalla kuitenkin koko yritys, ja toimitusjohtaja omalla esimerkillään, kannustavat vapaa-ajan ja työajan joustavampaan rytmittelyyn.

Vaikka edellä esitelty pyrkimys onkin oikeansuuntainen, saattaa siitä aiheutua myös merkittäviä ongelmia. Etenkin teolliseen työaikajärjestykseen kehitetty työaikaseuranta ja -lainsäädäntö kokevat melkoisia muutospaineita. Tästä kertovat ongelmat it-alan työaikakirjanpidossa ja -seurannassa. Uudenmaan työsuojelupiiri tarkasti vuoden 2001 aikana 40 it-alan yritystä Helsingin ja Espoon alu-

eelta. Työaika seurattiin kaiken kaikkiaan 29 yrityksessä (73 %). Työaikakirjanpidossa oli puutteita peräti 22 yrityksellä (79%) ja työaikakirjanpito puuttui kokonaan 11 (27 %) yritykseltä, useimmiten kooltaan pieniltä. Puutteiden vakavuus korostuu, kun huomioidaan, että suurimmalla osalla näistä työpaikoista oli käsitys, ettei työaika tarvitse seurata lainkaan. Uudenmaan työsuojelupiirin selvityksessä mukana olleista yrityksistä 32:ssa (80 %) kerrottiin tehdyn myös ylitöitä, siitäkin huolimatta, että ylityön merkityskin oli monelle epäselvä. Joka toisessa yrityksessä ylityömääriä kuitenkin seurattiin. (Uudenmaan työsuojelupiiri 2002, 1-4.) Uuden talouden synnyttämällä ”mediaseksikkäillä” aloilla, kuten it-alalla, näyttää siis olevan selviä vaikeuksia työaika-järjestelmien hallinnassa (Lienee syytä olettaa, että vanhan talouden perinteisemmällä tietotyöaloilla – kuten palvelualoilla ja opetuksessa – asiat ovat paremmin hallinnassa). Ongelmien yleisyydet työaikakirjanpidossa, ja laajemminkin työaikajärjestelmissä, viestivät siitä, että työaikojen kirjaaminen ja valvominen ei tietotyössä ole aina mielekästä tai edes mahdollista. Tällaisessa tilanteessa työajan sääntely siirtyykin automaattisesti enemmän yksilön omalle vastuulle (Julkunen 2000, 188).

Työaikaseurannan hankaloituminen johtuu pitkälti tietotyön luonteesta. Toisin kuin perinteisissä töissä tietotyössä on mahdollista katkaista työn ja sen fyysisen sijainnin välinen sidos (ks. esim. Frenkel ym. 1995, 776). Kun työtä on mahdollista tehdä muualtakin kuin työpaikalta käsin, muuttuu työ- ja vapaa-ajan välinen ero veteen piirretyksi viivaksi. Houkutus siirtää töiden tekemistä työajan ulkopuolella esimerkiksi vapaa-ajan ja perhe-elämän sfääreihin saattaa kasvaa. Tämä asettaa puolestaan uusia haasteita työaikaseurannalle, jota on liki mahdotonta ulottaa työpaikan ulkopuolisille elämänalueille ilman, että sen luotettavuus kärsisi. Julkunen ja Nätti (1999, 167) katsovatkin, että tietotyössä työajan rajojen vetämiseen pitää löytää muita menetelmiä: työaikalailta tai käsityksellä ”normaalista työajasta” rajoja on mahdotonta vetää.

Työaikalakien toimivuutta uhmaava tietotyö näyttää eräiltä muiltakin osin kulkevan työaikamuu-
tosten kärjessä (Julkunen 2000, 180). Tietotyön on todettu esimerkiksi tarjoavan uusia tapoja organisoida työaika. Vaikka eri tilastot tarjoavatkin erilaista, joskus kirjavaakin, tietoa pitkistä työajoista, niin uusissa ekspertti- ja johtotehtävissä on havaittu selvä trendi kohti pidempiä työaikoja (Julkunen & Nätti 2000, 202; 1999, 154-158). Uusia ekspertti- ja asiantuntijatehtäviä edustavan tietotyön onkin havaittu olevan muita aloja ylityövaltaisempi. Blomin ym. mukaan tietotyöntekijöistä 42 prosenttia tekee säännöllisesti ylityötä, kun muilla työntekijöillä vastaava luku oli 14-19 prosenttia. Lisäksi puolet tietotyöntekijöistä kokee, että työstä on vaikea irrottautua edes vapaalla. (Blom ym. 2001, 136.)

Tietotyön kaltaisten asiantuntija-ammattien työaikoja on siis Suomessa jonkin verran tutkittu. Tietotyöntekijöiden työaikojen variaatioita ei silti vielä juurikaan tunneta. Seuraavassa esitellään tutkimustehtävä ja -menetelmät, joiden avulla tähän tietotyötutkimuksen osa-alueeseen on jatkossa tarkoitus paneutua. Lähtökohtana ovat tietotyöntekijöiden erilaiset elämäntyyli, joiden suhdetta suoritettuihin työaikoihin tutkitaan.

6. TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA -MENETELMÄT

Tutkielman empiirisessä osiossa tarkastellaan tietotyöntekijöiden elämäntyylien ja pitkien työaikojen välistä suhdetta. Aineistona käytetään Jyväskylän yliopiston Tilastokeskukselta tilaamaa ”Tietotyö, uudet kulttuurit, työaika ja perhe 2001” tilastoaineistoa. Se on kerätty keväällä 2001 Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen ”Tietotyön työajat – haasteet ja hallinta” tutkimushankkeen tarpeisiin. Sen tutkimuskohteina olivat työaikojen muodostumisen dynamiikka ja uusien työaikakäytäntöjen seuraukset tietotyössä.

Tämän tutkielman empiriaosuus, jossa käsitellään tietotyöntekijöiden pitkien työaikojen ja elämäntyylien välistä suhdetta, toteutetaan ko. aineiston sekundaarianalyysinä. *Tutkimustehtävänä on selvittää, miten elämäntyyleitään erilaiset tietotyöntekijät eroavat toisistaan ennen kaikkea pitkien työaikojen pituuden suhteen.* Elämäntyyli, jotka kuvaavat tutkimuksessa tietotyöntekijöiden asennoitumista eri elämänalueita kohtaan, on jaoteltu aineistolähtöisesti 1) työ- ja urakeskeiseksi, 2) koti- ja perhekeskeiseksi ja 3) muut elämäntyyliksi. Tutkielmassa eri elämänalueiden ympärille rakentuvia elämäntyyliä käsitellään erillisinä tietoisena siitä, että todellisuudessa ne ovat monin tavoin yhteydessä toisiinsa. Pitkiä työaikoja tarkastellaan tutkielmassa puolestaan sen työtuntimäärän mukaan, jonka vastaajat ovat ilmoittaneet tavallisesti työskentelevänsä päätoimessaan yhden viikon aikana. Näin ollen työajat määritellään tavanomaisiksi (usual) työajoiksi, joihin luetaan myös mukaan päätoimeen liittyvät kotona tehdyt työt ja ylityöt (Liite 2). Niin työaikoja kuin elämäntyyliäkin tarkastellaan yksilökohtaisesti. Esimerkiksi puolison tekemiin työaikoihin ei paneuduta lainkaan, vaikka aineisto sen mahdollistaisikin. Niin ikään tutkielmassa keskitytään tietotyöntekijäryhmän sisäisten variaatioiden tarkasteluun. Muiden palkansaajien/työllisten työaikoja ja elämäntyyliä, joita edellä sivuttiin, käytetään ainoastaan vertailukohtana tietotyöntekijöiden sijoittamiseksi laajempien työmarkkinoiden viitekehukseen.

Tutkielmassa käsitellään yksityiskohtaisemmin kahta toisiinsa kiinteässä yhteydessä olevaa osa-aluetta. Ensinnäkin, tarkoituksena on tutkia *miten elämäntyylejä erilalla painottavat tietotyöntekijät eroavat toisistaan eri taustamuuttujien suhteen*. Ovatko esimerkiksi työ- ja urakeskeiset tietotyöntekijät yleensä nuoria it-aloilla työskenteleviä miehiä, joiden elämässä kodilla ja perheellä on muita vähäisempi merkitys? Entä ovatko perhe- ja kotikeskeiset tietotyöntekijät muita useammin perheenäitejä, joiden elämässä koti ja perhe verottavat suuren osan ajasta? Lisäksi on mielenkiintoista selvittää, miten muita elämäntyylejä omaavat tietotyöntekijät eroavat näistä kahdesta ryhmästä sukupuolen, ammattiaseman ja perhetilanteen mukaan. Mediakeskustelu on luonut varsin vahvan kuvan tietotyöstä miehisenä, työkeskeisenä alana, jossa perhearvoille ja vapaa-ajalle jää vain vähän tilaa.

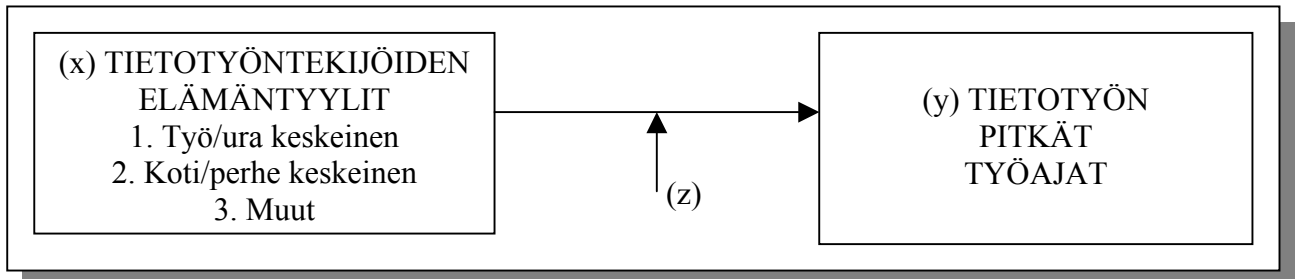
Elämäntyylieroja tarkastelemalla pyritään löytämään vastauksia myös siihen, miten suomalaisen tietoyhteiskunnan työntekijät istuvat castellsilaiseen kuvaan työstä tietoyhteiskunnissa. Keskeisiksi aihealueiksi nousevat näin ollen elämäntyylien joustavuus ja työn yksilöllisyys, sekä uuden työetiikan asema suomalaisessa tietoyhteiskunnassa. Näkyykö tietotyössä työkeskeisen ajanorganisoinnin kasvu ja pyrkimys organisoida elämää joustavammin työn ympärille? Entä miten Castellsin ajatus joustavasta naisesta informaatioajan työmarkkinoiden esikuvana asettuu suomalaisen tietotyön kuvaan?

Toiseksi, tutkielmassa selvitetään *elämäntyylien ja pitkien työaikojen välistä yhteyttä*. Tarkoituksena on tutkia miten työaikojen diversifikoituminen ja yksilöllistyminen (Castells 1996/2000, 429-468) sekä toisaalta työaikajärjestyksessä tapahtuvat muutokset, näkyvät suomalaisten tietotyöntekijöiden työajoissa. Eräänlaisena lähtökohtaoletuksena voidaan pitää ajatusta, jonka mukaan työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät tekisivät muita pidempiä työviikkoja, ja näin ollen heidän työajoissaan korostuisivat uudelle työaikajärjestykselle ominaiset pitkät aikahorisontit (Adam 1995; Julkunen 2000, 176). Mielenkiintoista on myös selvittää, onko suomalaisista tietotyöntekijöissä havaittavissa tilastollisin menetelmin aikapioneereja, jotka pyrkisivät muita lyhyempiin työaikoihin, vastalauseena piteneville työajoille ja lisääntyneille ylitöille. Elämäntyylien ja pitkien työaikojen välistä yhteyttä tarkennetaan tarvittaessa taustamuuttujia vakioimalla.

Tutkimustehtävä voidaan havainnollistaa kaavion 1, joka muistuttaa vahvasti kausaalisen selittämisen mallia, osoittamassa muodossa. Kausaalisisessa selittämisessä elämäntyyli muodostaisivat syy muuttujan (x), joka vaikuttaisi työaikojen pituuteen (y). Vakioinnilla (z) puolestaan täsmennettäisiin x ja y:n välistä riippuvuussuhdetta. Puhdas kausaalinen selitysmalli kuitenkin edellyttäisi, että selittämisen suunta olisi yksiselitteinen. Tällainen oletus voitaisiin toki tehdä, ovathan elämäntyyli

monessa suhteessa pysyvämpiä ja yksilöllisiä ominaisuuksia kuin kuukausittain, viikoittain, usein jopa päivittäin, vaihtelevat työajat. Elämäntyylejä työaikoja pysyvämminä ja yksilöllisöisempinä muuttujina olisi mahdollista käsitellä myös työaikoja selittävänä muuttujana.

Kuvio 1. Tutkimusasetelma

Elämäntyylit eivät kuitenkaan ole puhtaasti pysyviä ominaisuuksia, vaan kuten aikaisemmin todettiin, on niihin mahdollista vaikuttaa. Kun kausaalisuhteiden tarkastelussa siirrytään tarkastelemaan ominaisuuksia, jotka eivät ole puhtaasti pysyviä yksilöllisiä ominaisuuksista, törmätään usein ongelmiin, joissa eri muuttujat ovat sekä syitä että seurauksia (Alasuutari 1989, 56). Toisin sanoen elämäntyylit voivat mukautua palvelemaan vallitsevaa työaikakäytäntöä, jolloin työajoillakin saattaa olla vaikutusta tietotyöntekijöiden elämäntyyleihin. Tästä syystä tutkimusasetelmaa ei tule nähdä kausaalisen selittämisen sijasta voidaankin tässä yhteydessä puhua tilastollisesta sosiaali- ja yhteiskuntatutkimuksesta. Elämäntyylit onkin valittu tutkimuksen lähtökohdaksi – tekijäksi jonka kautta työaikoja tarkastellaan – ensisijaisesti yhteiskuntatieteellisen ja sosiaalisen merkittävyytensä takia (ks. luku 4) eikä tilastollisen selityskykynsä tai kausaaliolituksen perusteella. Tärkeää on myös muistaa, että niin tilastolliset merkitsevyydet kuin kausaalisuhteetkin toimivat tutkimuksissa vain johtolankoina ja lähtökohtina. Niitä tärkeämpää on löytää tuloksille sosiaalinen ja yhteiskunnallinen selitys ja merkitys.

Tutkimusongelman ratkaisemisessa pyritään käyttämään monipuolisesti eri tilastollisia menetelmiä. Keskeisimpinä menetelminä ovat ristiintaulukointi, keskiarvovertailu ja varianssianalyysi. Ristiintaulukointia käytetään ensisijaisesti vakioimaan elämäntyyliden välisiä eroja eri taustamuuttujien suhteen. Monisuuntaisen varianssianalyysin avulla puolestaan kartoitetaan tietotyön työaikojen selittäjiä ja selittäjien yhdysvaikutuksia. Keskiarvovertailua sovelletaan eri tietotyöntekijäryhmien välisten työaikaerojen vertailuun.

7. AINEISTO

Tutkielmassa käytettävä ”Tietotyö, uudet kulttuurit, työaika ja perhe 2001” tilastoaineisto on kerätty käyttämällä otantakriteerinä koulutustasoa. Tutkimuksen perusjoukon muodostivat korkeakoulututkinnot suorittaneet⁴ 25-64 -vuotiaat suomalaiset. Kysely lähetettiin 3 000 korkeasti koulutetulle suomalaiselle, joista kyselyyn vastasi 1 839. Vastausprosentti oli 63. (Nätti & Anttila 2002, 71.) Aineisto on laajuudeltaan siis varsin mittava ja se mahdollistaa tietotyöntutkimisen monipuolisesti. Kyselyssä käytetty 21 sivuinen kyselylomake piti sisällään 74 kysymyskokonaisuutta, joilla kartoitettiin taustatietojen lisäksi koulutukseen, työn luonteeseen, työaikaan, yli- ja sivutöihin, kotona tehtävään työhön ja työajan hallintaan sekä perheeseen liittyviä asioita.

Eri elämäntilanteissa olevat ihmiset priorisoivat eri elämäna alueita ja -tyylejä eri tavoin. Tämän takia aineistoista on rajattu pois eläkeläiset, opiskelijat ja sekä ne jotka eivät kyenneet sijoittamaan itseään mihinkään tiettyyn vastaajaryhmään (=”muut” ryhmä). Opiskelijat jätettiin tutkielman ulkopuolella, koska suurin osa heistä on nuoria, joiden kokemukset työstä ja perhe-elämästä eroavat muista merkittävästi. Opiskelijoilla työn merkitys saattaa vaihdella varsin suuresti – jopa mielivaltaisesti – sen mukaan, onko heillä työkokemusta vai ei. Jos työkokemusta on, se on usein varsin vähäistä. Opiskelijat ovat myös perheen suhteen usein varsin ambivalentissa tilanteessa. Vanhasta perheestä ollaan parhaillaan irtaantumassa ja edessä on oman perheen perustaminen. Eläkeläiset on jätetty tarkastelusta pois täysin vastakkaisista syistä. Heidän kokemuksensa työelämästä ovat varmasti runsaat, mutta on syytä olettaa, että aika on ainakin osittain kullannut heidän muistonsa työelämästä, mikä ei voi olla näkymättä myös vastauksissa. Toisaalta heidän kokemuksensa nyky- muotoisesta tietotyöstä ja tietotekniikasta lienevät vähäisiä. Näitä ryhmiä luukuun ottamatta tarkastelussa on mukana sekä kaikki työssä olevat että työttömät. Myös äitiys-, isyys-, vanhempain- tai sairauslomalla olevat ovat aineistossa edustettuina. He, kuten kaikki muutkin kyselyyn vastanneet, ovat tarkastelleet työtä ja työaikoja käsitelleitä kysymyksiä niiden kokemustensa nojalla, joita heillä on viimeisimmästä työpaikastaan.

Näiden rajausten jälkeen aineistoon jäi 1667 korkeakoulutetun suomalaisen vastaukset, joista eroteltiin vielä tietotyöntekijät kolmen kriteerin avulla. Teoreettiset perustelut ja aikaisemmat kokemukset määritelmän käytöstä on esitetty luvussa kolme. Yksittäisinä kriteereinä ”mahdollisuus suunnitella työtehtäviä” (91 %) ja ”tietotekniikan käyttö” (97 %) eivät erotelleet vahvasti tietotyön-

⁴ Aineistossa on kuitenkin mukana myös neljä havaintoyksikkö, joissa ehto ei täyttnyt.

tekijöitä muista korkeasti koulutetuista. Tämä on helposti ymmärrettävissä, koska useat tietotekniikan sovellukset vaativat jo pitkälle menevää koulutusta ja koulutuksen lisääntyessä myös mahdollisuudet vaikuttaa ja suunnitella omia työtehtäviä yleensä lisääntyvät. Kolmen kriteerin päällekkäinen käyttö summamuuttujana tuotti kuitenkin yksittäisiä kriteereitä hieman selvemmän eron tietotyöntekijöiden ja muiden korkeasti koulutettujen välillä (87 %). Näiden rajauksien jälkeen lopullisen aineiston kooksi jäi 1 449 havaintoyksikköä.

8. TIETOTYÖNTEKIJÖIDEN ELÄMÄNTYYLEJÄ

8.1 Suomalaiset tietotyöntekijät

Tutkielman empiirisen osan aluksi esittelen lyhyesti tutkielmassa käytettävän tutkimusaineiston tietotyöntekijät: keitä he ovat, mistä he tulevat ja missä he toimivat. Tutkielmassa mukana olevista 1 449 tietotyöntekijästä 53 prosenttia oli miehiä ja 47 prosenttia naisia. Aineisto on siis varsin sukupuolineutraali ja kertoo tietotyötehtävien olevan yhtä yleisiä niin miehillä kuin ja naisillakin. Myös Blom ym. (2001, 62-63) ovat tutkimuksessaan todenneet naistietotyöntekijöitä olevan Suomessa yhtä paljon kuin miestietotyöntekijöitäkin.

Tietotyö ei aineiston perusteella ole mitenkään korostetusti vain nuorten ala, sillä tietotyöntekijöiden keski-ikäsi muodostui 42,5 vuotta. Naiset (41,7) olivat keskimäärin miehiä (43,1) hieman nuorempia. Enemmistön (87 %) vastanneista muodostivat iältään 25-54 -vuotiaat parhaassa työiässä olevat tietotyöntekijät. Heitä vanhempia ikääntyviksi tietotyöntekijöiksi luokiteltavia oli 13 prosenttia, ja vastaavasti heitä nuorempia vain prosentin murto-osa kaikista vastanneista. Nuorten alle 25-vuotiaiden vastaajien vähäinen osuus selittyy kyselyn otantakriteerien ja tietotyön määritelmän kautta. Suuri osa alle 25-vuotiaista suomalaisista on vielä opiskelijoita ja vailla kriteerien vaatimaa koulutustasoa. Otantakriteereistä johtuen myöskään niitä tietotyöntekijöitä (usein nuoria), jotka työnsä ohessa ovat vasta suorittamassa korkeakoulututkintoa, ei ollut aineistossa juurikaan mukana (14 havaintoa 1449:stä). Näin ollen tutkielmassa ei pystytä paneutumaan niihin nuoriin teekkarien kaltaisiin tietotyöläisiin, joista tietotyön yhteydessä kuitenkin varsin paljon puhutaan. Näiden tietotyöläisten osuus lienee suuri nimenomaan it-sektorilla, joka on kuitenkin vain yksi tietotyöala muiden joukossa. Alle 35-vuotiaita tietotyöntekijöitä oli aineistossa jo selvästi runsaammin. Naistietotyöntekijöistä alle 35-vuotiaita oli hieman vajaa kolmannes (30 %) ja miehistä noin neljännes (24

%). Vaikka miehet olivatkin aliedustettuina nuorten tietotyöläisten keskuudessa, muodostivat he niukan enemmistön 55-vuotiaiden ja sitä vanhempien senioritietotyöläisten joukossa.

Tutkimusaineiston tietotyöntekijät olivat varsin kouluttautuneita. Selvästi suurin osa (55 %) heistä oli suorittanut ylemmän korkeakoulututkinnon. Tätä pidemmälle kouluttautuneita, tutkijakoulutuksen suorittaneita, oli vastanneista seitsemän (7) prosenttia. Alemman korkea-asteen tutkinnon – ammattikorkeakoulutus mukaan lukien – oli suorittanut vastaajista reilu neljännes (26 %) ja ylemmän keskiasteen koulutuksen noin joka kymmenes (11 %). Tutkielmassa tarkastelun alla olevat tietotyöntekijät ovat siis keskimääräistä kouluttautuneempaa väestön osaa. He osoittautuivat jopa korkeammin koulutetuiksi kuin Blomin ym. (2001, 70) tutkimuksessa, jossa enemmistö tietotyöntekijöistä oli ylemmän keskiasteen suorittaneita (53 %). Korkeasti koulutetut tietotyöläiset eivät poikkea trendistä, jonka mukaan naiset alkavat olla kouluttautuneempia kuin miehet. Tästä kertoo se, että naistietotyöntekijät olivat suorittaneet mieskollegoitaan huomattavasti useammin ylempiä korkeakoulututkintoja. Vastaavasti miestietotyöntekijät olivat suorittaneet selvästi naisia useammin ylemmän keskiasteen (ero 10 %-yksikköä) ja ammattikorkeakoulututkintoja (ero 6 %-yksikköä). Sukupuolen ja koulutuksen väliset erot olivatkin tilastollisestikin erittäin merkitseviä ($p=,000$).

Tietotyöntekijöistä naiset työskentelivät tyypillisimmin opetustehtävissä ja miehet johtavissa asemissa. Ammattiasemaltaan suurimman tietotyöntekijäryhmän muodostivat asiantuntija-asemissa toimivat ylemmät toimihenkilöt (36 %). Heidän ohellaan merkittävä osa tietotyöntekijöistä oli johtavissa työtehtävissä (20 %) sekä opetustehtävissä (18 %) toimivia ylempiä toimihenkilöitä. Alemmissa toimihenkilötehtävissä toimivia oli reilu kymmenesosa (13 %) kaikista tietotyöntekijöistä. Itsenäisessä asemassa toimivia tietotyöntekijöitä, kuten freelancereita ja konsultteja, oli vastanneista seitsemän (7) prosenttia. Sukupuolittain tarkasteltaessa ammattiasemat jakaantuivat siten, että naistietotyöntekijöistä (25 %) selvästi suurempi osa kuin miehistä (11 %) työskenteli opetussektorin ylemmissä toimihenkilötehtävissä. Naiset työskentelivät miehiä tyypillisemmin myös työntekijäasemissa. Miehet puolestaan työskentelivät naisia selvästi yleisemmin johtavissa asemassa ja asiantuntijatehtävissä toimivina ylempinä toimihenkilöinä.

Merkittävimmat tietotyöntekijöitä työllistävät toimialat olivat koulutus- ja tutkimus (26 %), teollisuus ja energianhuolto (15 %) ja terveys- ja sosiaalipalvelut (13 %). Terveys- ja sosiaalipalveluiden ohella myös rahoitus- ja liike-elämänpalvelut työllistivät huomattavan paljon (8 %) suomalaisia tietotyöntekijöitä. Kuten Blomin ym. (2001, 41-46) tutkimuksessakin havaittiin, näyttää tietotyö aineiston perusteella jakautuvan laajasti kansantalouden eri lohkoilla aivan kuten. Koulutussektori

ja julkisen sektorin palvelut osoittautuvat – Blom ym. tutkimuksen tavoin – tämänkin aineiston perusteella vahvoiksi tietotyöaloiksi. Naiset olivat selvästi yliedustettuina koulutuksen ja tutkimuksen toimialoilla sekä erityisesti terveys- ja sosiaalipalveluissa. Näiltä osin melko tasa-arvoinen tietotyökin osoittautua siis sukupuolittain segregoituneeksi, vaikkakaan ei mitenkään korostuneesti. Tietotyön sukupuolittainen toimialajakauma vastaa lähinnä työmarkkinoiden yleistä tilaa. Teollisuuden toimialoilla toimivat tietotyöntekijät olivat enimmäkseen miehiä, samoin kuin uuden talouden voimakkaasti kasvattamalla tietoliikenne-alalla.

Aineiston antama kuva tietotyöntekijöiden sijoittumisesta eri työnantajien palvelukseen vastaa hyvin Blomin ym. (2001, 43) tutkimustuloksia. Suuri osa (41 %) tietotyöntekijöistä ilmoitti työskentelevänsä yksityisen sektorin palveluksessa. Merkittävä osa tietotyöläisistä työskenteli myös julkisella sektorilla (45 %) joko kuntien tai kuntayhtymien (30 %) tai valtion (15 %) palveluksessa. Työnantajasektorin mukaan sukupuolten väliset erot olivat sekä tilastollisesti merkitseviä ($p=,000$) että yhteiskuntatieteellisesti kiinnostavia. Miehistä yli puolet (52 %) ilmoitti työskentelevänsä yksityisissä yrityksissä, naisten vastaavan osuuden ollessa vain vajaa kolmannes (29 %). Yksityisen sektorin yritysten kaikista tietotyöntekijöistä peräti kaksi kolmannesta (67 %) oli miehiä, kun naisista puolestaan peräti 44 prosenttia työskenteli kuntien tai kuntayhtymien palveluksessa. Miestietotyöntekijöistä tällä sektorilla oli töissä vain 18 prosenttia. Kuntien ja kuntayhtymien tietotyöntekijöistä peräti 69 prosenttia oli naisia ja vain 31 prosenttia miehiä. Kunta-sektorin naisvaltaisuus selittyy kuntien vahvalla asemalla koulutus-, sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestäjinä, jotka ovat periteisesti olleet naisvaltaisia aloja.

8.2 Tietotyöntekijät ja elämäntyylit

Suomalaiset, siinä missä kaikki muutkin, tietotyöntekijät eroavat elämäntyyleiltään, niiden sisällöiltään ja painoituksiltaan. Elämäntyylit saattavat perustua puhtaasti ”tyylittelyyn”, jolloin sosiaalisen pääoman ja taloudellisen varakkuuden avulla elämäntyylejä muokataan toimintaympäristön kannalta ihanteellisiksi ja sosiaalisesti suotaviksi. Yleisempää kuitenkin lienee, varsinkin perheellisillä, että eri elämäntilanteet ja ulkoiset puitteet determinoivat voimakkaasti elämäntyylejä. Pelkän ”tyylittelyn” varaan ei voida kaikkea laskea. Yksilön arvoilla ja arvostuksilla saattaakin olla lopulta varsin ratkaiseva asema siinä, millaisen aseman puhdas tyylittely ja toisaalta kovat ”ulkoiset realiteetit” elämäntyyleissä saavat. Selvää kuitenkin on, etteivät työajat voi kuvastaa suoraan vain työn-

tekijöiden preferenssejä, vaan myös työnantajien vaatimukset ja työmarkkinoiden institutionalisointuneet tekijät vaikuttavat elämäntyyliin ja niiden muotoutumiseen. (ks. Clarkberg & Moen 2001.)

Tutkielmassa tietotyöntekijöiden *elämäntyyli on jaoteltu aineistolähtöisesti kolmeen eri tyyppiin sen mukaan mitä elämäneluetta tietotyöntekijät elämässään eniten arvostavat*. Tilastollisen analyysin perusteella tietotyöntekijät näyttävät arvostavan elämässään muun väestön tavoin kaikkein eniten kodin ja perheen alueita. Peräti 56 prosenttia tietotyöläisistä nostaa kodin ja perheen hallitsemiseksi elämäntyylikseen. Ehkä hieman yllättäen toiseksi arvostetuin elämäntyyli tietotyöntekijöillä oli perheen ja työn ulkopuoliset muut elämänelueet (24 %). Vain 18 prosenttia tietotyöntekijöistä korosti työn ja uran asemaa keskeisimpänä elämäntyylinään. Tietotyöntekijät eivät näytä eroavan muusta työväestöstä siinäkin suhteessa, että naiset (60 %) korostavat selvästi miehiä yleisemmin (54 %) kodin- ja perheen asemaan arkielämässään. Tietotyöntekijöiden elämäntyyli näyttävät yhdenmukaisilta muun väestön kanssa myös siltä osin, että miehet (20 %) ovat hieman naisia (16 %) useammin elämäntyyliltään työ- ja urakeskeisiä. Työ- ja perhe-elämän ulkopuoliset muut elämäntyyli nousivat yhtä usein sekä mies- että naistietotyöntekijöillä keskeisimmäksi elämäntyyliksi.

Taulukko 3. Tietotyöntekijöiden elämäntyyli sukupuolen mukaan (%)

Elämäntyyli	Sukupuoli		
	Nainen	Mies	Keskimäärin
- työ- urakeskeinen	15,8	20,4	18,2
- koti- ja perhekeskeinen	60,0	54,3	57,0
- muut	24,2	25,2	24,8
Yhteensä	100,0	100,0	100,0
N	660	749	1409

Khin neliö=6,306, df=2, p=,043

Tavoitteita ja nautintoja

Perheen ja kodin ulkopuolisten ”muiden tekijöiden” nouseminen elämäntyylinä työtä yleisemmäksi viestii tietotyöntekijöiden uudenaikaisesta asennoitumisesta työhön. Näitä asenteita voidaan tutkia esimerkiksi tarkastelemalla niitä tekijöitä, joihin tietotyöntekijät useimmiten liittävät elämänsä keskeisimmät tavoitteet ja nautinnot (taulukko 4). Korteisen (1997, 34-79) mukaan suomalaisen palkkatyöhön on perinteisesti liittynyt kulttuurinen eetos, joka on ”velvoittanut” tekemään työn

kunnolla, olivatpa olosuhteen työn tekemiselle kuinka vaikeat tahansa. Työn kunnolla tekeminen ja selviytyminen on Kortteisen mukaan suomalaiselle palkansaajalle kunnia-asia. Tämä eetos on havaittavissa myös tietotyöntekijöillä. Lähes kaksi kolmas osaa (67 %) tietotyöntekijöistä mainitsi oman työn kunnolla tekemisen erittäin tärkeäksi elämäntavoitteekseen. Tällainen työasenne korostui erityisesti työ- ja perheorientoituneilla tietotyöläisillä.

Työn tekeminen kunnolla ja elämän työkeskeisyys ovat kaksi eri asiaa, joskin ne liittyvät osittain myös toisiinsa. Himasen (2001, 126) mukaan tietoyhteiskunnissa on yleistymässä pyrkimys organisoida aikaa ei-työkeskeisesti. Silti hän katsoo, että 8-tuntinen työpäivä ja viisipäinen työviikko tulevat säilymään yleisimpinä työaikamuotoina vielä pitkään. Himanen kuitenkin uskoo, että hakkereille tyypillinen pyrkimys löytää elämäänsä muutakin sisältöä kuin työ, on tietoyhteiskunnissa yleistymässä. Himasen mukaan se on levittäytymässä hakkereilta tietotyöntekijöiden laajemmalle joukolle. Elämän keskeisimmät tavoitteet ja nautinnot näyttävätkin liittyvän tietotyöntekijöillä varsin usein muihin asioihin kuin työssä menestymiseen tai uralla etenemiseen. Kaikista tietotyöntekijöistä vain 16 prosenttia mainitsi työssä menestymisen ja uralla etenemisen erittäin tärkeiksi tavoitteekseen ja nautinnon lähteeksi. Erot eri elämäntyylien välillä ovat kuitenkin huikeat ja myös tilastollisesti erittäin merkitsevät ($p=,000$). Työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöläisistä peräti kaksi viidestä (41 %), kun muut elämäntyylin tietotyöntekijöistä vain kaksi sadasta (2 %), yhtyy tähän väitteeseen. Perheorientoituneet tietotyöläiset sijoittuvat puolestaan näiden kahden ääripään väliin (14 %). Myös muiden työhön ja uraan vaikuttavien tekijöiden kohdalla tilanne on saman suuntainen. Niin vaurastuminen kuin vapaaehtoistyö ja luottamustoimetkin lukeutuvat työorientoituneilla muita useammin elämän keskeisimpien tavoitteiden ja nautintojen joukkoon.

Tietotyöntekijät haluavat siis tehdä työnsä kunnolla ja selviytyä siitä kunniallisesti, mutta muuten tietotyöläiset liittävät työelämään yllättävänkin vähän tavoitteita ja nautintoja. Perheeseen ja sosiaaliseen elämään sekä varsin moniin vapaa-ajan harrastuksiin niitä liitetään huomattavasti enemmän. Tietotyössä ei siis ole nähtävissä vahvaa protestanttisen ”työ velvollisuutena” -asenteen rapautumista, jota Himanen ennakoii, mutta pyrkimys laajentaa, usein varsin työkeskeistä, elämää muiden elämänalueiden suuntaan on ilmeinen. Tämän pyrkimyksen suhteen erityisen mielenkiintoisen ryhmän muodostavat ”muut elämäntyylin” tietotyöntekijät. Heillä esimerkiksi työssä menestyminen ja vaurastuminen ovat varsin marginaalisessa roolissa tarkasteltaessa tärkeinä pidettyjä elämän tavoitteita ja nautintoja. Sen sijaan vapaa-aikaan ja harrastuneisuuteen, samoin kuin ystävyys-suhteisiin ja sosiaaliseen elämään, liittyvät tekijät korostuivat heillä useammin kuin muilla tietotyöntekijöillä. Tämä viittaakin siihen, että muut elämäntyylin tietotyöntekijät pyrkivät muita vahvemmin kohti ei-

työkeskeistä elämäntyyliä, joka jättää enemmän tilaa yksilöllisten intohimojen ja tavoitteiden toteuttamiselle.

Taulukko 4. Erittäin tärkeänä pidetyt elämän tavoitteet ja nautinnot (%-vastanneista)

	Elämäntyyli			Kaikki
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut elämän al.	
Työhön ja uraan vaikuttavat tekijät				
- oman työn tekeminen kunnolla (p=,000)	81,3	69,5	48,6	66,5
- menestyminen työssä, uralla eteneminen (p=,000)	40,7	14,1	2,0	16,0
- vaurastuminen (p=,000)	11,3	4,5	2,3	5,2
- vapaaehtoistyö, luottamustoimet (p=,001)	6,2	2,2	1,7	2,8
Perhe ja ystävät				
- perheet, lapset, omaiset (p=,000)	41,9	84,5	78,9	75,3
- ystävät ja sosiaalinen elämä (p=,000)	28,0	33,2	44,0	34,9
Vapaa-aika ja harrastukset				
- harrastukset (p=,000)	37,4	35,5	52,5	40,2
- ulkoilu ja liikunta (p=,000)	35,0	35,8	47,4	38,5
- loma, matkailu (p=,002)	29,2	23,3	32,9	26,8
- taide ja kulttuuri (p=,019)	16,7	12,5	18,6	14,8
- ns. extreme-harrastukset (p=,022)	3,9	1,2	1,7	1,8
- tietotekniikkaan perehtyminen ja sen hallinta (p=,011)	16,1	9,9	9,1	10,8

Siviilisäädyn ja perhetilanteen vaikutus elämäntyyliin

Eräänä tietotyöntekijöiden elämäntyyliä määrittävänä tekijänä voidaan pitää *siviilisäätystä*. Työkeskeinen elämäntyyli oli yleisin naimattomilla sinkkutietotyöntekijöillä. Sekä naimattomista miehistä että naisista 44 prosenttia nosti työn ja uran hallitsevimaksi elämäntyylikseen. Parisuhteessa elävillä naisilla työ ja ura korostuivat elämäntyylinä huomattavasti miehiä harvemmin, mutta koti- ja perhekeskeinen elämäntyyli oli heillä miehiä tyypillisempi.

Elämäntyylien ja sukupuolten välisen suhteen tarkastelu siviilisäädystä poikii ainakin kaksi johtopäätöstä. *Ensinnäkin*, legendat työllensä antautuvista nuorista sinkkumiehistä saavat empiiristä näyttöä, mutta ovat varsin yksipuolisia. Todellisuudessa sinkkunaiset ovat yhtä usein elämäntyyllitään ura- ja työkeskeisiltä kuin sinkkumiehet. Tältäkin osin tietotyön näyttää siis melko sukupuolineutraalilta. Tasa-vertaisuutta korostaa lisäksi se, että uraorientoineilla miehillä (38 %) ja naisilla (44 %) työssä menestyminen ja uralla eteneminen nousevat erittäin keskeisiksi elämäntavoitteiksi lähes yhtä usein: naisilla jopa hieman useammin. Erot eivät ole tämän tekijän osalta tilastollisesti merkitseviä (p=,319). *Toisena* johtopäätöksenä voidaan todeta, ettei naistietotyöntekijöitä ole syytä

nostaa ainakaan elämäntyyliensä nojalla tietoyhteiskunnan työmarkkinoiden uusiksi symboleiksi. Naistietotyöntekijät näyttävät arvostavan eri elämäntyyliä varsinkin traditionaalisesti. Viitteitä naisten elämäntyylien uudenlaisesta jakaantumisesta tai miesten elämäntyylien entistä ”naismaisemmasta” jakaantumisesta ei ole. Varsinkin parisuhteessa elävät tietotyöntekijänaiset näyttävät ylläpitävän kodin- ja perheen asemaa keskeisimpänä elämäntyylinä ja -tyylinä varsinkin vahvasti.

Kolmas mielenkiintoinen havainto liittyy tietotyöntekijöiden työn ja perheen ulkopuolelle kiinnittyviin muihin elämäntyyliin, jotka nousevat yleisyytensä vuoksi koko tutkielman kannalta varsinkin keskeiseen asemaan. Tarkasteltiin eri elämäntyylien arvostusta sitten sukupuolen, siviilisäädyn tai yhtä aikaa molempien suhteen, niin muut elämäntyyli nostaa ykkössijalle 20-27 prosenttia tietotyöntekijöistä. Ainoana poikkeuksena ovat naimattomat tietotyöntekijät – erityisesti naimattomat naiset (16 %) –, joilla muut elämäntyyli nousevat muita harvemmin keskeisimmälle sijalle. Samansuuntaisia tuloksia on saanut Sutela, joka totesi vuonna 1997, että sinkkumiehistä 11 ja naisista viisi (5) prosenttia nimesi vapaa-ajan harrastukset tärkeimmäksi elämäntyyliksi ohi ansiotyön ja perheen.

Siviilisäädyn ohella muu *perhetilanne* vaikuttaa merkittävästi eri elämäntyylien yleisyyteen ja asemaan tietotyöntekijöiden elämässä (ks. taulukko 5). Perheen koko, lasten määrä ja ikä toimivat usein eräänlaisina reunaehtoina vanhempien elämäntyyliin ja niitä koskeville valinnoille. Ne rajoittavat vanhempien ”tyyllittelyn” vapautta elämäntyylien suhteen pakottaen panostamaan enemmän aikaa ja huomioita perhe-elämään. Esimerkiksi Hochschildin tutkimus (1997) kuitenkin osoittaa, että työkeskeisessä kulttuurissa edes perheiden asettamat vaateet eivät aina saa nujerrettua tietotyöntekijöiden vahvaa työorientaatiota. Työkeskeistä elämäntyyliä voidaan ylläpitää rahalla, ostamalla lasten tarvitsema huomio ja palvelut markkinoilta.

Lapsettomissa talouksissa asuvien tietotyöntekijöiden – sekä miesten että naisten – keskuudessa työ- ja urakeskeinen elämäntyyli on huomattavasti muita tyypillisempi. Miestietotyöläisillä se on lähes kaksi ja puoli kertaa, naisilla peräti yli neljä ja puoli kertaa tyypillisempi. Tietotyön uraorientoituminen on siis varsinkin vahvasti sidoksissa kotitalouden lapsitilanteeseen. Kodin- ja perheen merkitys korostuu sekä mies- että naistietotyöntekijöillä vasta lasten myötä. Tietotyö ei siis tee tässäkään suhteessa poikkeusta yleisestä asennoitumisesta perheeseen, lapsiin ja työhön, mutta mielenkiintoiseksi asian muuttaa työn- ja perheen ulkopuolisten muiden elämäntyylien tarkastelu. Peräti neljännes sekä miehistä että naisista, riippumatta siitä oliko heidän taloudessaan lapsia, nosti

”muut” elämäntyylin sekä kodin ja perheen että työn ja uran edelle. Näyttää siis siltä, että lapset eivät vaikuta näiden muiden elämäntyylien yleisyyteen, vaan syytä siihen on haettava muualta.

Lasten lukumäärän tarkastelu vahvistaa edellisiä havaintoja kotitalouksien lapsitilanteen ja elämäntyylien välisestä suhteesta. Niillä tietotyöntekijöillä, joilla elämäntyyli on työ- ja urakeskeinen, oli lapsia muita vähemmän: keskimäärin 1,6 (naisilla 1,3 ja miehillä 1,8). Koti- ja perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä lapsia oli keskimäärin 2,0 – siis hieman enemmän työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä. ”Muut” elämäntyyliä edustavilla oli lapsia huollettavanaan keskimäärin 1,9.

Taulukko 5. Elämäntyyli lapsitilanteen ja sukupuolen mukaan (%)

Elämäntyyli		Asuuko kotitaloudessa lapsia?		
		Ei asu	Asuu	Yhteensä
- työ- ja urakeskeinen	naiset	29,6	6,3	15,4
	miehet	31,5	12,7	19,8
- koti- ja perhekeskeinen	naiset	46,9	67,7	59,6
	miehet	44,4	61,8	55,2
- muut	naiset	23,5	26,0	25,0
	miehet	24,1	25,6	25,0
Yhteensä	naiset	100,0	100,0	100,0
	miehet	100,0	100,0	100,0
N	naiset	213	331	544
	miehet	241	395	636

Naiset: $\chi^2=54,977$, $df=2$, $p=,000$. Miehet: $\chi^2=35,244$, $df=2$, $p=,000$

Elämäntyyli ja ikä

Perhetilanteessa tapahtuvat muutokset ovat yleensä sidoksissa *ikään*. Esimerkiksi parisuhteen vaikiintuminen, perheen perustaminen ja lasten hankkiminen ajoittuvat yhä usein työuran alkuvaiheille, varhaiseen aikuisuuteen, vaikkakin perinteiset elämänuramallit ovatkin haurastumassa. Tietotyöntekijöiden kohdalla ikä oli tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä vain naisten elämäntyylien vaihteluun ($p=,003$), mikä viittaa miesten ja naisten erilaisiin normaalibiografioihin. Naisilla varhaisaikuisuuteen liittyy miehiä useammin pitkiä yhtäjaksoisia kotonaoloaikoja (kuten äitiyslomat ja hoitovapaat), mikä ei voi olla näkymättä perhe- ja kotikeskeinen elämäntyyliin yleisyytenä naisilla. Naisten kohdalla suurin muutos elämäntyyliä onkin työ- ja urakeskeisen elämäntyylin yleistymi-

nen iän myötä. Voidaankin todeta, että tietotyön naisuraohjukset syntyvät vasta ”kypsällä” iällä, kun merkittävä osa perhevelvollisuuksista on jo takanapäin. Kun 35-44 -vuotiaiden naistietotyöntekijöistä vain 10 prosenttia mainitsi työn ja uran keskeisimmäksi elämäntyylikseen, niin yli 55-vuotiaissa heitä oli jo 30 prosenttia. Kahden vuosikymmenen aikana uraorientoituneiden suhteellinen osuus naistietotyöntekijöistä siis jopa kolminkertaistuu ja samalla perheen ja kodin arvostus naisten keskeisimpänä elämän sisältönä vähenee. Miestietotyöntekijöillä vastaavanlaisia yhteyksiä iän ja elämäntyylien välillä ei ole havaittavissa. Ainostaan 35-44 -vuotiaat miestietotyöntekijöiden keskuudessa työkeskeinen elämäntyyli korostui muita ikäluokkia harvemmin. Perhe- ja kotikeskeisyys säilyi lähes tulkoon vakiona kaikissa ikäluokissa, samoin kuin ”muiden” elämäntyylien asema, joissa kuitenkin oli iän myötä nähtävissä hienoista laskua.

Naistietotyöntekijöiden elämäntyyli näyttävät siis asettuvan varsin perinteisesti eri elämäntilanteiden mukaan. Manuel Castellsin arviot siitä, että tietoyhteiskuntien naistietotyöntekijät näyttäisivät esimerkkiä yhdistelemällä työuran rakentamisen joustavasti työ- ja perhe-elämään, ei näy ainakaan suomalaisten naistietotyöntekijöiden elämäntyyliessä entistä suurempana joustavuutena. Myöskään miesten elämäntyylien ”naismaistumisesta”, joista kertoisi esimerkiksi työsitoutuneisuuden väheneminen perheen kustannuksella, ei ole viitteitä. Castellsin ajatuksen voisi olettaa näkyvän juuri Suomessa, pitäähän Castells juuri Suomea eräänä malliesimerkkinä pitkälle kehittyneestä informationalisesta tietoyhteiskunnasta. Mitään poikkeavaa, kuten poikkeuksellisen vahvaa työ- ja urakeskeistä elämäntyyliä nuorilla perheellisillä naisilla, joka viestisi castellsilaisesta joustavuudesta, ei siis ainakaan vielä ole havaittavissa. Ainona merkittävänä ja selvästi esille nousevana erikoisuutena voidaan pitää työn ja perheen ulkopuolisten elämänalueiden korostamisen yleisyyttä. Tähän palataan vielä työaikoja käsittelevissä luvuissa.

Koulutus – heikko yhteys elämäntyyliin

Tietotyöntekijöiden heterogeenisuus tulee esille myös tarkasteltaessa elämäntyyliä *koulutuksen* suhteen. Erot tulevat kuitenkin näkyviin vasta kun elämäntyylien ja koulutuksen välinen suhde vakioidaan sukupuolella. Tällöinkin syntyvät erot ovat tilastollisesti (melkein) merkitseviä ($p=,036$) vain miehillä. Koulutuksen ja elämäntyylien välinen yhteys on miehillä vieläpä varsin erikoinen. Koulutuksella on suora vaikutus sekä perhe- ja kotikeskeiseen elämäntyyliin että ”muut” elämäntyyliin niin, että koulutuksen lisääntyessä perhe- ja kotikeskeisyys kasvaa ja ”muut” elämäntyyli käy harvinaisemmaksi. Varsin erikoisen elämäntyylien ja koulutuksen välisestä suhteesta tekee se,

ettei työ- ja urakeskeisyys näytä suoraan joko lisääntyvän tai vähenevän koulutuksen myötä. Sekä kaikista koulutetuimmilla että vähiten koulutusta saaneilla työkeskeinen elämäntyyli on yleisempi kuin alemman korkeakoulututkinnon suorittaneilla.

Naisilla eri elämäntyylien ja koulutusasteen väliset erot ovat miehiä selvästi pienemmät ja myös tilastollisesti ei merkitseviä ($p=,770$). Yhteiskunnallisesti on kuitenkin mielenkiintoista, ettei naisten koulutuksella näytä olevan juurikaan vaikutusta työ- ja urakeskeisyyteen. Noin 15 prosenttia naisista oli elämäntyyliään työkeskeisiä koulutustasosta riippumatta. Koti- ja perhekeskinen elämäntyyli kohdalla tilanne oli toinen. Perheorientaatio näytti hieman yleistyvän naisilla koulutuksen myötä. Muiden elämäntyylien osuus puolestaan pieneni koulutuksen lisääntyessä. Koulutuserojen voisi olettaa olevan selkeämmät, mikäli tietotyöntekijät eroaisivat toisistaan enemmän koulutuksen suhteen. Suurin osa tutkielman tietotyöntekijöistähän oli ylemmän korkeakoulutuksen saaneita.

Taulukko 6. Elämäntyyli koulutuksen ja sukupuolen mukaan (%)

Elämäntyyli	Koulutus*			Yhteensä
	Ylempi keskiaste	Alempi korkeaste	Ylempi korkeaste	
Nainen - työ- ja urakeskeinen	15,4	16,8	14,9	15,4
- koti- ja perhekeskeinen	56,4	57,0	62,2	60,4
- muut	28,2	26,3	22,9	24,2
Yhteensä	100	100	100	100
N	39	179	436	654
Mies - työ- ja urakeskeinen	18,5	13,6	23,9	20,5
- koti- ja perhekeskeinen	58,0	56,0	52,7	54,4
- muut	23,5	30,4	23,4	25,2
Yhteensä	100	100	100	100
N	119	184	440	743

Naiset: Khin neliö=1,814, $df=4$, $p=,770$, Miehet: Khin neliö=10,254, $df=4$, $p=,036$

* Mukaan ei ole luettu kesken olevia pintoja (N=13)

Korkea ammattiasema lisää työkeskeisyyttä

Työn ja sen ulkopuolisen ajan balanssissa on pitkälti kyse vaikutusvallasta ja asemasta. Organisaation hierarkiassa ylimpinä olevien on katsottu olevan vähiten ja alimpina olevien eniten kiinnostuneita pyrkimyksistä vaikuttaa työ- ja vapaa-ajan väliseen balanssiin työaikajärjestelyillä. Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että kiinnostusta on niillä, joilla on vähemmän vaikutusvaltaa ja -mahdollisuuksia. (Hochschild 1997, 198.) Tiedon lisätessä merkitystään tuotantoprosesseissa yhä useampi työpaikka on muuttunut entistä enemmän asiantuntijaorganisaatioksi, jotka ovat myös hierarkialtaan

teollisia organisaatiota matalampia. Näissä yrityksissä työntekijäasemassa olevat yksilöt ovat lisänneet vaikutusvaltaansa ja parantaneet asemaansa yrityksissä tekemällä oman asiantuntijuutensa kautta itsensä yritykselle korvaamattomiksi. Organisaatioiden madaltuessa eri asemissa työskentelevät työntekijät lähentyvät toisiaan vertikaalisesti ja näin myös asenteet eri elämänalueiden balanssia kohtaan saattavat sekoittua.

Ammattiasemiltaan (ks. taulukko 7) johtavissa asemissa olevien ylempien tietotyötoimihenkilöiden ja -yrittäjien elämäntyylit ovat keskimäärin muita työkeskeisempiä. Heillä työn ja perheen ulkopuoliset elämänalueet eivät korostu aivan yhtä paljon kuin muilla. Toinen ylempien toimihenkilöiden erityispiirre on, että opetustehtävissä toimivilla työ- ja urakeskeinen elämäntyylit on selvästi harvinaisempi kuin kaikilla muilla tarkastelun kohteena olleilla ryhmillä. Tätä selittää se, että opetustehtävissä toimivat tietotyöntekijät ovat useimmiten töissä kuntasektorilla, jossa koululaitosten työntekijät asettuvat vielä melko orjallisesti teollisiin työaikaanormeihin kello 8.00 ja 16.00 väliin. Lisäksi useimmat opetusalan tehtävät, varsinkin kunta-alalla, tarjoavat monia muita tietotyöaloja vähemmän uralla etenemisen mahdollisuuksia.

Ylemmillä toimihenkilöillä työ ja ura nousevat elämäntyyleinä yleisimmiksi johto- ja asiantuntijatehtävissä toimivilla. Opetustyössä työkeskeisyys on huomattavasti harvinaisempaa. Elämän perhekeskeisyys taas on yleistä kaikilla ylemmillä toimihenkilöillä työn luonteesta ja sisällöstä riippumatta. Yllättävää kyllä perhekeskeisetkin elämäntyylit ovat hieman yleisempiä johto- ja asiantuntijatehtävissä kuin opetustehtävissä työskentelevillä, mutta erot ovat tältä osin varsin pienet. Muiden elämäntyyliden yleisyyttä tarkasteltaessa tilanne kääntyy kuitenkin pääläelle. Työn- ja perheen ulkopuoliset elämäntyylit ovat kaikkien yleisimpiä juuri opetusalaalla toimivilla, kun johtavissa asemissa työskentelevillä muut elämäntyylit korostuvat kaikkein harvimmiksi. Eroja voidaan ymmärtää paremmin tarkastelemalla työtehtävien eroja. Asiantuntijatehtävissä työ ei ajoitu yhtä orjallisesti kuin opetustehtävissä normaaliin kahdeksan tunnin ja viiden työpäivän viikkorytmiin. Asiantuntijuutta tarvitaan, ja sitä myös kysytään, opetustyötä useammin normaalien työaikojen ulkopuolella. Johtotehtävissä sen sijaan työn sisältämä vastuu ja työssä vaadittava sitoutuneisuus jopa vaatii vahvaa työ- ja uraorientoitumista. Näistä syistä sekä johto- että asiantuntijatehtävissä työn ja perheen ulkopuolisille muille elämänalueille jää varsin vähän tilaa.

Taulukko 7. Elämäntyyli työpaikka-aseman mukaan (%)

Asema työpaikalla	Elämäntyyli			Yhteensä	N
	Työ- ja ura	Koti- ja perhe	Muut		
Ylempi toimihenkilö					
- johtavassa asemassa	24,5	58,1	17,3	100,0	227
- asiantuntija-asemassa	18,0	59,1	22,9	100,0	506
- opetustyössä	12,4	55,0	32,7	100,0	251
Alempi toimihenkilö					
- esimiesasemassa	15,5	56,9	27,6	100,0	58
- muu	14,3	51,3	34,5	100,0	119
Yrittäjä, itsenäinen konsultti, freelancer	24,4	58,9	16,7	100,0	90
Työntekijä, muu	18,9	54,1	27,0	100,0	111
Keskiarvo	18,3	57,0	24,6	100,0	1 412

Khin neliö=36,085, df=12, p=,000

Opetustehtävissä toimivien ylempien toimihenkilöiden lisäksi myös niillä alemmilla toimihenkilöillä, jotka eivät työskentele esimiesasemissa, työ- ja urakeskeinen elämäntyyli on muita harvinaisempi. Niin ikään heidän elämäntyyliössään korostuvat muita voimakkaammin muiden elämänalueiden merkitys. Työ- ja urakeskeisen elämäntyylin harvinaisuuteen vaikuttanee juuri se, etteivät heidän työtehtävänsä sisällä juurikaan sellaisia aspekteja, jotka korostaisivat työn vastuullisuutta ja tuoksellisuutta.

Mielenkiintoista on havaita, että työntekijäasemassa olevat tietotyöntekijät nostavat työn- ja uran elämäntyylinä tärkeämmäksi kuin alemmat toimihenkilöt ja opetustyössä toimivat ylempät toimihenkilöt. Heidän elämäntyyliössään ei myöskään korostu yhtä voimakkaasti kuin muilla tietotyöntekijöillä (lukuun ottamatta osaa alemmista toimihenkilöistä) kodin- ja perheen merkitys. Selitystä näihin havaintoihin voidaan hakea ainakin kahdelta suunnalta. Ensinnäkin muita heikommassa asemassa olevat työntekijät kokevat useammin turvattomuutta työsuhteensa säilymisestä, mikä saattaa kannustaa heitä ylitoiden tekoon, ennen kaikkea taloudellisen turvallisuuden, mutta miksei myös uralla etenemisen toivossa (ks. esim. Fagan 2001). Toista mahdollista tulkintaa voidaan hakea elämäntapatutkimuksissa vakiintuneesta käsityksestä, jonka mukaan korkeasti koulutetut painottavat muita harvemmin työn- ja uran merkitystä elämässään. Tätä ilmiötä on osin selitetty tosin sillä, että koulutuksen kautta kasvatettu sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma lisäävät yksilön tietoisuutta

sosiaalisesti suotavista vastauksista. Tuloksissa tämä näkyy siinä, että perhe asetetaan vastauksissa työn edelle useammin kuin käytännön esimerkit antaisivat olettaa.

Tietotyöntekijöiden kohdalla koulutuksen ja eri elämänalueiden välinen arvostussuhde ei olekaan näin yksiselitteinen. Tarkempi tutkimus osoittaa, että työntekijäasemassa olevat tietotyöläiset ovat osittain jopa alempia toimihenkilöitä koulutetumpia, mutta korostavat siitäkin huolimatta enemmän työtä ja uraa. Työntekijäasemissa toimivista tietotyöläisistä ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneita on 37 prosenttia, kun alemmissa toimihenkilöissä heitä on vain 30 prosenttia. Alemman korkeakoulututkinnonkin suorittaneita on työntekijäasemissa toimivissa tietotyöläisissä lähes tulkoon yhtä paljon (50 %) kuin alemmissa toimihenkilöissä (54 %). Varsinkin esimiesasemissa toimivat alemmat toimihenkilöt ovat huomattavasti työntekijäasemassa olevia tietotyöläisiä heikommin koulutettuja.

Jos koulutustasoerot eivät riitä selittämään työntekijäasemassa työskentelevien tietotyöntekijöiden työ- ja urakeskeisyyttä, niin mikä sitten? Osittainen vastaus voidaan löytää niistä muutoksista, joita työn tietoisuminen on aiheuttanut työelämässä. Myös rivityöntekijätasolla koulutus- ja osaamisvaatimukset ovat kasvaneet, mikä näkyy työntekijäasemissa toimivien korkeana koulutustasona suhteessa alempiin toimihenkilöihin. Tietoisuus omasta asiantuntijuudesta ja mahdollisesti korvaamattomuudesta, sekä koulutuksen lisäämät mahdollisuudet uralla etenemiseen ovat madaltaneet kynnystä panostaa rohkeammin työhön ja uraan.

Työntekijätasolla myös mahdollisuudet uralla etenemiseen ovat tietotyössä paremmat kuin teollisen ajan ”liukuhihnatoissa”. Asemasta riippumatta innovatiivisella työotteella ja kovalla työorientaatiolla voi tietotyössä osoittaa kyvykkyytensä ja edetä uralla, toisin kuin rutiinin omaisissa teollisen ajan työtehtävissä. Tämä lienee niin ikään kannustanut työntekijäasemassa olevia korkeasti koulutettuja tietotyöntekijöitä panostamaan ”teollisia vastinparejaan” enemmän työhön ja uraan. Urasuuntautuneisuutta voidaankin osoittaa joko sosiaalisen pääoman kautta ja hyödyntämällä ihmissuhteita tai työpanoksella (Roos 1988, 90). Parempien koulutustaustojensa ja matalampien organisaatioiden ansiosta tietotyöntekijät voivat käyttää paremmin molempia väyliä, kun taas teollisissa töissä mahdollisuudet rajoittuvat useammin vain jälkimmäiseen.

8.3 Elämäntyyliprofiilit

Yhteenvedona tietotyöntekijöiden elämäntyyleistä voidaan laatia elämäntyyliprofiilit, eräänlaiset poikkileikkaukset niistä tekijöistä, jotka ovat kullekin elämäntyyliille ominaisimpia. Profiilit auttavat hahmottamaan tyyppiesimerkit niistä tietotyöntekijöistä, jotka istuvat parhaiten kuhunkin elämäntyyliin. Profiilit ovat kuitenkin vain ”ideaalityyppejä”, joiden avulla voidaan helpommin hallita tietotyöntekijöiden elämäntyylien heterogeenisuutta. Keskeiset tiedot eri elämäntyyliprofiileista on koottu taulukkoon 8.

Taulukko 8. Elämäntyyliprofiilit

	Työ- ja ura	Koti- ja perhe	Muut
Sukupuoli	Useimmiten mies	Mies tai nainen	Mies tai nainen
Siviilisäätö	Yleensä naimisissa, mutta muita huomattavasti useammin naimaton	Naimisissa	Naimisissa
Perhetilanne	Useimmiten kotitaloudessa ei lapsia	Kotitaloudessa on usein lapsia	Kotitaloudessa on usein lapsia
Keski-ikä	44 vuotta	42 vuotta	42 vuotta
Koulutus	Ylempi korkea-asteen tutkinto	Ylempi korkea-asteen tutkinto	Yleensä ylempi, mutta muita useammin myös alempi, korkea-asteen tutkinto
Asema työssä	Ylempi toimihenkilö (johtavassa asemassa tai asiantuntijatehtävissä toimiva)	Ylempi toimihenkilö, joka työskentelee joko johtavassa asemassa, asiantuntija- tai opetus-tehtävissä.	Ylempi toimihenkilö, mutta muita useammin myös ei-esimiesasemassa toimiva alempi toimihenkilö.

Työ- ja urakeskeisen elämäntyylin omaava tietotyöntekijä on hieman tyypillisemmin mies (60 %) kuin nainen. Tietotyön työ- ja urasuuntatuneisuus ei kuitenkaan ole korostetusti miehinen ilmiö, vaan myös naiset panostavat varsin useasti näille elämänalueille. Itseasiassa uraorientoitunut keskiluokka – luokka, johon tietotyökin voidaan lukea (Blom ym. 2001, 99) – ei ole ollut sitä enää kahteenkymmeneen vuoteen. Roos (1988, 90) havaitsi jo 1980-luvun loppupuolella, että juuri nais-

ten parista löytyvät keskiluokan kaikkein uraorientoituneimmat tapaukset. Myös tietotyössä varsinkin iäkkäämmät naiset osoittavat varsin voimakasta työhön ja uraan sitoutumista.

Työhön ja uraansa panostavista tietotyöntekijöistä joka kolmas on naimaton. Tältä osin työ ja urakeskeinen elämäntyyli ja sen edustajat eroavat huomattavasti muista tietotyöntekijöistä. Vaikka naimattomuus on heillä muita yleisempää, heistäkin suurin osa elää avioliitossa (47 %). Kaksi kolmasosaa (66 %) työ- ja uraorientoituneista tietotyöntekijöistä asuu kotitalouksissa, joissa ei ole lapsia. Niissä kotitalouksissa, joissa lapsia on, heitä on lukumääräisesti varsin vähän. Yli puolessa (56 %) työ- ja urasuuntautuneiden tietotyöntekijöiden perheistä, joissa on lapsia, niitä on vain yksi. Näiden tietotyöntekijöiden perhe- ja elämäntilanne siis mahdollistaa muita paremmin, työhön ja uraan panostamisen, riippumatta siitä onko elämäntyyli ollut vaikuttamassa perhetilanteeseen vai perhetilanne elämäntyyliin. Joka tapauksessa työ- ja uraorientoituneet tietotyöntekijät ovat yleensä iältään muita vanhempia; keski-ikä heillä on 44 vuotta. Koulutukseltaan heistä suurin osa on ylempään korkea-asteen tutkinnon suorittaneita (67 %), ja he työskentelevät ylempinä toimihenkilöinä johtavissa asemissa tai asiantuntijatehtävissä.

Koti- ja perhekeskeinen elämäntyyli on tietotyöntekijöiden keskuudessa sukupuolittain neutraali ilmiö. Miehistä (51 %) ja naisista (49 %) nostaa kodin ja perheen tärkeimmäksi elämänalueekseen suunnilleen yhtä moni. Tämän elämäntyylin tietotyöntekijät ovat myös varsin usein naimisissa (71 %) ja suurin osa (69 %) heistä asuu kotitalouksissa, joissa on lapsia. Lapsia näissä kotitalouksissa on yleensä yksi (34 %) tai kaksi (44 %). Keski-iältään koti- ja perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät ovat 42-vuotiaita. Iältään he ovat siis yleensä hieman nuorempia kuin tietotyön työ- ja uraorientoituneet työntekijät. Tämänkin elämäntyylin tietotyöntekijöillä koulutus on useimmiten ylempi korkea-asteen tutkinto (63 %) ja he työskentelevät yleensä ylempinä toimihenkilöinä, joko johtavissa asemissa tai asiantuntija- ja opetustehtävissä.

*Muut – työn, uran, perheen ja kodin ulkopuoliset – elämäntyyli*t korostuvat lähes yhtä usein niin naisilla (46 %) kuin miehilläkin (54 %). Tyypillisesti, lähes yhtä tyypillisesti kuin koti- ja perhekeskeisen elämäntyylin, nämä tietotyöntekijät ovat naimisissa (68 %), mutta noin 15 prosenttia heistä elää myös avoliitoissa. Lapsia näiden tietotyöntekijöiden kotitalouksissa on yhtä usein, ja myös määrällisesti saman verran, kuin perheorientoituneiden tietotyöntekijöiden kotitalouksissa. Vajaat kaksi kolmannesta (63 %) heistä asuu kotitalouksissa, joissa on lapsia. Yleensä lapsia on joko yksi (34 %) tai kaksi (44 %).

Keski-ikältään työn ja perheen ulkopuolisiin elämäntilanteisiin panostavat tietotyöntekijät ovat 42-vuotiaita. Koulutuksena heillä, kuten kaikilla muillakin tietotyöntekijöillä, on tyypillisimmin ylempi korkea-asteen koulutus (59 %), mutta alempi korkea-asteen koulutus on kuitenkin tällä ryhmällä hieman muita tyypillisempi. Ammattiasemiltaan nämä tietotyöntekijät toimivat tyypillisimmin ylempinä toimihenkilöinä etenkin opetustehtävissä. Johtavissa asemissa he ovat muita harvemmin. Lisäksi nämä tietotyöntekijät työskentelevät muita useammin myös alempina toimihenkilöinä, joskin vain niissä tehtävissä, jotka eivät sisällä esimiestehtäviä.

9. TIETOTYÖNTEKIJÖIDEN TYÖAJAT

9.1 Työaikojen ilmoittamisen vaikeus

Tietotyön työaikojen yksiselitteinen ilmoittaminen on muuttunut entistä hankalammaksi. Erilaisten joustavien ja epätyypillisten työaikajärjestelyjen lisääntyminen ovat muiden muassa vaikeuttaneet todellisten työaikojen määrittämistä. Työajat ovat entistä yksilöllisempiä, vaihtelevampia ja usein myös epäsosiaalisempia (Julkunen & Nätti 1994, 44). Vakiintuneiden kahdeksantuntisten työpäivien ja viisipäiväisten työviikkojen sijaan työajat saattavat venyä joustavien työaikajärjestelyjen puitteissa, tai ylitöiden takia, varsin pitkiksi. Työaikojen määrittäminen ja työaikojen venymiseen vaikuttavien syiden erittelyminen eivät onnistu aina edes työntekijältä itseltään. Julkunen (2001, 172) on myös huomauttanut, että kyselyissä omaan ilmoitukseen perustuva työajan ilmoittaminen on tilanneherkkää. Siihen vaikuttavat ainakin kysymyksen muotoilu, kyselyn konteksti ja myös mahdolliset haastattelijan antamat ohjeet. Tutkielman tietotyöntekijöistä puolet (49 %) ilmoitti pystyvänsä ilmoittamaan työaikansa yksiselitteisesti, mutta reilulle kolmannekselle (35 %) se tuotti jo jossain määrin ongelmia. Tietotyöntekijöistä 16 prosenttia ilmoitti työajan yksiselitteisen määrittämisen tuottavan todellisia vaikeuksia. Työajan ja sen ulkopuolisen vapaa-ajan välisen suhteen määrittelyssä ilmeni siis ongelmia puolella tietotyöntekijöistä.

Vaikeudet työajan ilmoittamisessa vaihtelevat kuitenkin elämäntyyliittäin. Eniten ongelmia oli työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä, joista lähes kolme viidestä (57 %) ilmoitti vaikeuksia olevan ainakin vähän. Perhekeskeisillä tietotyöläisillä ongelmia oli jonkin verran vähemmän (51 %), muilla tietotyöntekijöillä (46 %) kaikista vähiten. Työorientoituneimpien tietotyöntekijöiden muita suuremmat ongelmat työajan yksiselitteisessä ilmoittamisessa viestivät siitä, että he saattavat tehdä töitensä muita useammin myös vakituisen työpaikan ulkopuolella, kuten esimerkiksi kotona

ja matkoilla, mikä ei voi olla vaikuttamatta vaikeuteen vetää rajaa työajan ja vapaa-ajan välille. Sekin mahdollisuus on otettava huomioon, että työorientoituneilla työntekijöillä ei ole yhtä paljon halua, eikä ulkopäin tulevia paineita, selkiyttää työaikojensa rajoja. Varsinkin perhe- ja kotikeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä myös perheen asettamat vaateet saattavat vaikuttaa siihen, että he pyrkivät aktiivisemmin selkiyttämään työaikojensa rajoja. Erot työajan ilmoittamisen vaikeuden ja elämäntyylien välillä olivat tilastollisesti melkein merkitseviä ($p=,026$).

Taulukko 9. Työajan yksiselitteinen ilmoittaminen elämäntyylin mukaan (%)

Työajan yksiselitteinen ilmoittaminen	Elämäntyyli			Yhteensä
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut elämän al	
Voi ilmoittaa	42,6	48,8	53,7	48,9
Tuottaa vähän ongelmia tai rajaa on vaikea vetää	57,4	51,2	46,3	51,1
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0
N	258	804	348	1410

$\chi^2=7,314$, $df=2$, $p=,026$

Käytössä olevan työaikajärjestyksen ja työaikojen ilmoittamisessa ilmenneiden vaikeuksien voisi olettaa olevan yhteydessä toisiinsa. Säännölliseen työaikaan liittyy esimerkiksi vähemmän ongelmia työajan yksiselitteisessä ilmoittamisessa kuin kokonaistyöaikajärjestelyssä. Suurimmalla osalla (80 %) niistä tietotyöntekijöistä, joilla ei ollut lainkaan ongelmia työaikansa ilmoittamisessa, olikin käytössään säännöllinen työaika. Varsin mielenkiintoista on, etteivät vaikeudet työajan määrittelyssä kuitenkaan näyttäneet keskittyvän mihinkään tiettyyn työaikajärjestelyyn. Tietotyöntekijöistä, joilla työajan ilmoittaminen tuotti joko vähän ongelmia tai rajan vetäminen oli jopa vaikeaa, reilulla kolmanneksella (34 %) oli käytössä kokonaistyöaikajärjestely, ja vajaalla kolmanneksella joko kiinteä (30 %) työaika tai jokin erityisryhmien (30 %) (kuten opettajien tai lääkäreiden) työaikajärjestely.

Työ- ja uraorientoituneilla tietotyöntekijöillä – joilla on siis yleisesti ottaen hieman muita enemmän vaikeuksia työajan yksiselitteisessä ilmoittamisessa – tyypillisin työaikajärjestely oli kiinteä työaika (53 %). Säännöllinen kiinteä työaika oli yleisin työaikajärjestely kuitenkin myös muilla tietotyöntekijöillä (perheorientoituneista 56:lla ja muista 53 prosentilla). Työ- ja uraorientoituneet erosivat kaikista muista tietotyöntekijöistä siinä, että heillä oli muita useammin käytössään kokonaistyöaikajärjestely ja he kuuluivat muita harvemmin erityisryhmien työaikajärjestelyjen piiriin. Kokonaistyöaikajärjestely mahdollistaa työaikojen joustavamman ja vapaamman rytmittelyn, mikä voi osaltaan hankaloittaa työajan yksiselitteistä ilmoittamista. Vaikka eri elämäntyylien tietotyöläiset

eroavat joiltain osin työaikajärjestelyiltään, on syytä muistaa ettei virallinen työaikajärjestely välttämättä ole yhteneväinen todellisen, käytännössä toteutuvan, työajan kanssa. Varsinkin työorientoituneiden tietotyöntekijöiden kohdalla on varsin todennäköistä, etteivät toteutuneet työajat läheskään aina vastaa tyypillisintä työaikajärjestelyä: kiinteää työaika. Tietotyöpaikkojen työpaikkakulttuuri saattaa kehittyä jopa sellaiseksi (ks. suomalaista it-alan työntekijää käsittelevä esimerkki, luku 5.5), joka kannustaa työntekijöitä kilpailemaan työaikojen pituuksilla. Raija Julkunen ja Jouko Nätti (2000, 199) ovat niin ikään todenneet, että osana vaativan tietotyön valmiuksia näyttää olevan elämän työkeskeisyys ja yksityiselämän marginalisointi suhteessa työn vaatimuksiin.

Työntekopaikat

Varsin yleiset vaikeudet työaikojen rajojen määrittelemisessä synnyttävät tarpeen tarkastella myös niitä työpaikkoja, joissa työtä tehdään. Jatkuva työskentely vakituisen työpaikan ulkopuolella ei voi olla vaikuttamatta työaikojen määrittelemisen vaikeuteen. Esimerkiksi Maume ja Bellas (2001) ovat korostaneet subjektiivisten kokemusten vaikutusta siihen, mikä koetaan työajaksi ja mikä ei. Toiset mieltävät työlounaat työaikaan kuuluvaksi ja toiset eivät, toiset taas katsovat golfin pelaamisen esimiehen kanssa olevan osa työtä ja toiset taas osa vapaa-aikaa. Myös työmatkat muodostavat työn ja vapaa-ajan välisen rajan kannalta epäselvän tekijän. Työmatkoilla hoidetaan usein vapaa-aikaan ja perhe-elämään liittyviä toimia, mutta usein myös työasioita. Itse ilmoitettu kokonaistyöaika voikin vaihdella varsin voimakkaasti sen mukaan mielletäänkö vakituisen työpaikan ulkopuolella tehty työ osaksi työaika vai ei.

Tietotyöntekijät tekivät töitään varsin yleisesti vakituisen työpaikan ulkopuolella, mutta tietotyö ei ole ainakaan vielä onnistunut murtamaan kiinteän työpaikan merkitystä. Tästä kertoo se, että käytännössä katsoen kaikki (99 %) tietotyöntekijät olivat työskennelleet edellisen viikon aikana vakituisella työpaikallaan. Myös muut perinteiset työntekopaikat (kuten kokoukset ja erilaiset koulutukset), jotka liitetään myös osaksi teollisenkin ajan työrutiineja, näyttävät olevan kiinteä osa tietotyön arkea.

Yllättävän moni tietotyöntekijöistä oli työskennellyt myös paikoissa, joita ei yleensä mielletä työntekopaikoiksi, vaan niiden ensisijainen funktio on aivan jokin muu. Kaksi kolmasosaa tietotyöntekijöistä oli työskennellyt viikon aikana kotonaan (67 %). Työ- ja uraorientoituneet olivat tehneet töitä kotoa käsin hieman muita tietotyöntekijöitä useammin; esimerkiksi selvästi enemmän

kuin kodin ja perheen arvoja painottavat tietotyöntekijät. Merkittävämpää lienee kuitenkin se, että muita elämäntyylejä edustavat tietotyöläiset olivat tehneet töitä kotonaan jopa harvemmin kuin perheorientoituneet. Tietotyöntekijöistä lähes kolmannes ilmoitti tehneensä edellisen viikon aikana töitä myös kotimaan matkoilla (29 %) sekä asiakkaidensa tiloissa (30 %).

Työntekopaikkojen tarkastelusta nousi esille kaksi selvästi muista erottuvaa trendiä. Niistä ensimmäinen on varsin looginen ja helposti ymmärrettävissä. Työ- ja urakeskeisten elämäntyöliien tietotyöntekijät olivat nimittäin työskennelleet kaikkia muita tietotyöntekijöitä useammin kaikissa vakituisten työpaikan ulkopuolisissa paikoissa. Toinen trendi on yllättävämpi. Työn ja perheen ulkopuolisia muita elämäntyylejä edustavat tietotyöntekijät olivat työskennelleet jopa perheorientoituneita harvemmin lähes kaikissa työpaikan ulkopuolisissa paikoissa. Ainostaan vapaa-ajan asunnoissa ja sukulaisten luona tehtävä työ oli heillä hieman perheorientoituneita yleisempää. Tulokset viittaavatkin siihen, että tietotyössä vahva perheorientaatiokaan ei riitä vähentämään työskentelemistä kotona ja muissa epätyypillisissä työntekopaikoissa niin paljoa kuin panostaminen kokonaan työ- ja perhe-elämän ulkopuolisille elämänalueille.

Taulukko 10. Paikat, joissa tehnyt edellisellä viikolla päätoimeen kuuluvaa työtä. (%)

Paikka	Elämäntyöli			Yhteensä
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut el. al.	
- Työpaikalla	98,0	98,9	99,1	98,8
- Kotona	77,2	68,7	61,6	68,5
- Vapaa-ajan tai loma-asunnossa	8,9	4,3	6,9	5,8
- Sukulaisen tai omaisen luona	6,5	3,8	5,3	4,7
- Kotimaan matkoilla	33,5	28,4	27,3	29,0
- Ulkomaanmatkoilla	14,4	10,1	6,0	9,8
- Junassa, bussissa, lentokoneessa	29,4	24,6	18,8	24,0
- Asiakkaan tiloissa	33,5	29,9	26,0	29,6
- Muissa tiloissa, kokouksissa tai koulutuksessa	66,8	60,8	57,5	61,1
- Kutsuilla, lounailla, päivällisillä	25,9	18,6	16,2	19,4

9.2 Vaihtelua viikkotyöajoissa

Tietotyöntekijöiden työajat vaihtelevat melkoisesti ja syitä siihen on lukuisia. Tietotyöntekijöiden ilmoittamat viikkotyötunnit vaihtelivat 1 ja 84 tunnin välillä, mikä jo osaltaan kertoo suurista yksilöllisistä vaihteluista työajoissa. Kaikkien tietotyöntekijöiden viikkotyöaikaisten keskiarvoksi muodostui 42 tuntia, joka on jo varsin pitkä ns. normaaliin 36-38 -tuntiseen viikkotyöaikaan verrattuna.

Yleisimmin tietotyöntekijät ilmoittivat viikkotyöajakseen kuitenkin tasan 40 tuntia, jonka voidaan kuitenkin otaksua johtuvan pääosin vastaajien taipumuksesta pyöristää tuntimäärät lähimpiin tasalukuihin. Sen lisäksi, että työaikojen vaihteluun tiedetään vaikuttavan useiden eri taustatekijöiden, kuten sukupuolen ja ammattiaseman mukaan, on yksilöllisillä ja kollektiivisilla preferenssijärjestelmillä omat vaikutuksensa toteutuneisiin työaikoihin. Seuraavassa lähestytäänkin tietotyön työaikoja siitä näkökulmasta, että eri elämäntilanteita erilaisilla arvottavat työntekijät eroavat myös toteutuneiden työaikojen ja työaikakäyttämisen suhteen.

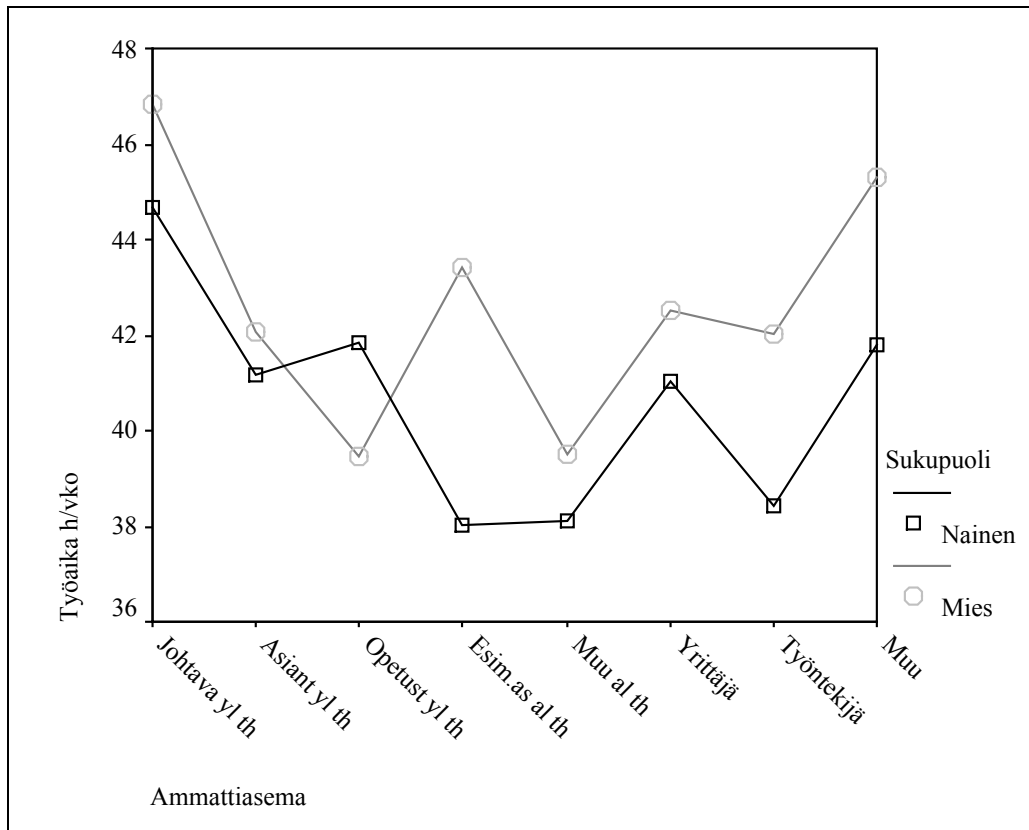
Tietotyöntötyöaikojen tutkiminen aloitettiin tarkastelemalla tutkimusongelman kannalta etukäteen relevantteina pidettävien muuttujien vaikutuksia työaikoihin. Tässä tutkimusmenetelmänä käytettiin monisuuntaista varianssianalyysia. Sen avulla on mahdollista saada hyvä yleiskuva siitä, miten analyysissä mukana olevat muuttujat vaikuttavat työaikoihin niin yksin kuin yhdessäkin. Varianssianalyysi toimii lähtökohdalla työaikojen yksityiskohtaisemmalle tutkimukselle. Yksittäisten muuttujien vaikutuksia työaikoihin täsmennetään jatkossa ristiintaulukoinnein.

Varianssianalyysin mallissa selitettävänä muuttujana toimi työaika (h/vko) ja ryhmitteleviksi muuttujiksi malliin valittiin mukaan sukupuoli, ammattiasema ja elämäntyyli, joiden aikaisempien tutkimusten mukaan tiedettiin vaikuttavan työaikojen vaihteluun. Mallissa käytettiin kovariaattina vastaajien ikää, jolloin iän vaikutus työaikojen ja selittävien muuttujien väliseen vaihteluun saatiin poistettua keskiarvotarkastelusta. Varianssianalyysissä käytettiin ns. full factorial -mallia, joka huomioi kaikki tekijöiden ja kovariaattien päävaikutukset sekä kaikki tekijöiden väliset yhdysvaikutukset. Näin saadun mallin selitysaste oli 13 prosenttia. Selitysasteen mataluus kuvaa osaltaan tutkittavan ongelman monisyisyyttä. Työaikojen vaihteluun vaikuttavat lukuisat eri tekijät, eikä kaikkien tarkastelu yhdessä tutkielmassa ole mahdollista saati sitten mielekäästä. Alkuperäisen tutkimusasettelun mukaisesti tässä tutkielmassa keskitytään työaikojen vaihtelun tarkastelemiseen pääasiassa elämäntyylien mukaan.

Varianssianalyysin mukaan vastaajien elämäntyyli ($p=,000$) ja ammattiasema ($p=,000$) selittävät mukana olleista muuttujista parhaiten työaikojen vaihtelua. Yksityiskohtaisempi tarkastelu osoittaa, että elämäntyyliään työ- ja urakeskeiset tietotyöntekijät tekevät selvästi muita pidempiä työviikkoja. Ammattiasemien mukaisesta työaikojen vaihtelusta voidaan varianssianalyysin avulla todeta, että johtavissa asemissa toimivat ylemmät toimihenkilöt tekevät selvästi muita pidempiä työviikkoja. Varsin mielenkiintoista on myös havaita, etteivät työntekijäasemassa olevat tietotyöntekijät suinkaan tee kaikkein lyhyimpiä työviikkoja, vaan ne keskittyvät pääasiassa alemmille toimihenkilö-

kilöille. Ammattiasemien ja elämäntyylien ohella myös sukupuolten väliset erot työaikojen pituudessa ovat varianssianalyysin mukaan selvät ($p=,011$). Miehet tekevät naisia tyypillisemmin pidempiä työviikkoja. Lisäksi varianssianalyysin mukaan ammattiasemalla ja sukupuolella näyttäisi olevan suuntaa antavasti myös yhteisvaikutusta ($p=,054$) työaikojen pituuteen (Kuvio 2). Graafinen tarkastelu osoittaa, että työaikojen keskiarvot ovat miehillä lähes järjestään naistietotyöntekijöitä suuremmat. Ainoana poikkeuksena ovat naisten pidemmät työajat opetustoimessa työskentelevien ylempien toimihenkilöiden parissa. Suurimmat tuntimääräiset erot naisten ja miesten välisissä viikkotyöajoissa näyttäisivät olevat esimiesasemissa toimivien ylempien toimihenkilöiden kohdalla. Tässä ryhmässä miehet tekevät huomattavasti naisia pidempiä työviikkoja.

Kuvio 2. Työajan odotetut reunakeskiarvot sukupuolen ja ammattiaseman mukaan.

9.3 Työajat elämäntyyliittäin

Tietotyöntekijöiden viikkotyöajat eivät jakaannu aineistossa tasaisesti, vaan normaalia pidemmät yli 40-tuntiset työviikot ovat varsin yleisiä. Kaikista tietotyöläisistä lähes puolet (47 %) teki yli 40 tuntista työviikkoa ja jopa reilu kolmannes (36 %) yli 45 tuntista työviikkoa. Lyhyitä alle 35 tuntisia työviikkoja teki vain kahdeksan prosenttia tietotyöntekijöistä. Tietotyössä pitkät työajat näyttelevät

näin ollen varsin merkittävää asemaa, joskin tuloksia tulkittaessa on huomioitava myös pyöristysefekti, joka vastauksista näkyy varsin selvästi. Pyöristysefekti ilmenee siinä, että monet tietotyöntekijät ilmoittivat tekevänsä tasan 40 tai 45 tuntisia työviikkoja, mutta 41-44 tuntisia työviikkoja ilmoitettiin huomattavasti harvemmin. Vastaajat ilmoittivat työaikansa siis varsin usein pyöristäen sen lähimpään tasa-lukuun. Julkunen on myös huomauttanut mahdollisuudesta, että taipumus pyöristää työaikoja saattaa liittyä työkeskeisiin kulttuureihin, jolloin työaikoja pyöristetään järjestelmällisesti ylöspäin (Julkunen 2001, 172).

Työkeskeisen elämäntyylin tietotyöläiset ilmoittivat tekevänsä muita huomattavasti enemmän pitkiä yli 40 tuntisia työviikkoja. Heistä reilusti yli puolet (55 %) ilmoitti työskentelevänsä yli 45 tuntia viikossa, ja 41-44 tuntisia työviikkojakin he tekivät muita selvästi useammin. Vaikka tasan 40-tuntisetkin työviikot ovat jo normaalityöviikkoa pidempiä, eivät työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät tehneet niitä muita enempää. Itse asiassa tilanne oli aivan päinvastainen. Se, että kotikeskeisten elämäntyylien ja muiden elämäntyylien edustajat tekivät heitä enemmän 40-tuntisia työviikkoja, ei korosta vain tietotyön pitkiä työaikoja, vaan viittaa myös tietotyöntekijöiden yleiseen elämän työkeskeisyyteen. Edes halu panostaa perheeseen ja muihin työn ulkopuolisiin elämäalueisiin ei poista halua kilpailla työajoilla ja taipumusta pyöristää työaikoja ylöspäin. Vain joka kymmenes (10 %) perhekeskeisen elämäntyylin ja muiden elämäntyylien edustaja ilmoitti työskentelevänsä 41-44 tuntisia työviikkoja, mutta lähes kaksi viidesosaa (37 %) ilmoitti viikkotyöajakseen yli 45 tuntia. Tietotyön työkeskeisyydestä kertoo se, että tietotyöntekijöistä 24 prosenttia myönsi (täysin samaa mieltä) organisaationsa työskulttuurin olevan työkeskeinen ja vaativat. Työkeskeisen elämäntyylin tietotyöläisistä 32, perheorientoituneista 24 ja muista 18 prosenttia oli tätä mieltä. Erot eri elämäntyylien välillä olivat myös tilastollisesti erittäin merkitsevät ($p=,000$).

Työn ja perheen ulkopuolisia muita elämäalueita korostavat tietotyöntekijät, nousivat myös työaikatarkastelussa vahvasti esille. Heidän työaikansa poikkesivat muiden tietotyöntekijöiden työaikajakaumista sekä pitkien että lyhyiden työaikojen suhteen. Normaalityöaika lyhyempiä alle 35 tuntisia työviikkoja he tekivät tietotyöntekijöistä eniten ja pitkiä, sekä yli 40- että 45-tuntisia, kaikista vähiten. Näin ollen myös perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät tekivät muita elämäntyytlejää edustavia tietotyöläisiä vähemmän alle 35 tuntisia työviikkoja, jotka kuitenkin mahdollistaisivat perheen ja kotiasioiden paremman huomioimisen. Koska tämä tietotyöntekijäryhmä kuitenkin erottuu muista lyhyemmällä työajoillaan, eikä sen keskeisimpiä elämäalueita ole työ tai perhe, on syytä olettaa, että se eroaa muiltakin osin asennoitumisessaan työntekoon ja työaikoihin. Jo aikaisemmin todettiin, että heillä on selvästi muita tietotyöntekijöitä vähemmän ongelmia työaikojen yk-

siselitteisessä määrittelemisessä ja he myös työskentelevät vakituisen työpaikkansa ulkopuolella muita harvemmin.

Työ ja perheen ulkopuolisten muiden elämäntyylien tietotyöntekijät lähestyvätkin monella tapaa Hörningin ym. (1995) käsitystä aikapioneereista. Aikapioneerit kritisivat teollisen aikaregiimin dominanssia jokapäiväisessä elämässään, mikä näkyy ennen kaikkea lyhyempinä työaikoina. Hörningin ym. käsitys aikapioneereista sisältää myös ajatuksen siitä, että syyt lyhyempiin työaikoihin ovat ensisijaisesti henkilökohtaiset. Työaikoja ei haluta ensisijaisesti lyhentää esimerkiksi perhesyistä, vaan ennen kaikkea halusta lisätä omaa vapaa-aikaa.

Taulukko 11. Viikkotyöaikojen jakautuminen elämäntyylin mukaan (%)

Tavanomainen viikoittainen työtuntimäärä (%)	Elämäntyyli			Kaikki
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut elämän al	
1-19	0,8	1,4	1,4	1,3
20-29	2,0	1,9	3,5	2,3
30-34	2,7	3,9	6,7	4,4
35-39	11,8	22,1	27,8	21,6
40	14,5	24,7	27,0	23,4
41-44	13,3	9,6	9,6	10,3
45+	54,9	36,5	24,1	36,8
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0
N	255	798	345	1398

Työaikojen rajat

Tietotyöläiset määrittelevät työajan ja vapaa-ajan välisen rajan erilaisin perustein (ks. taulukko 12.). Näiden tekijöiden tarkastelu vahvistaa sen epäilyn, jonka mukaan *muuta elämäntyyliä edustavat tietotyöläiset vetävät työaikojensa rajat toisia tietotyöläisiä yleisemmin myös henkilökohtaista syistä*. Muun muassa oma jaksaminen, vapaa-ajan arvostaminen, omat terveydellinen tila sekä tunne siitä, ettei jaksakaan enempää, vaikuttavat heillä muuta useammin työaikojen rajoihin. Samalla he varsin laajalla rintamalla korostavat, että elämässä pitää olla muutakin sisältöä kuin työtä. Vahvasti henkilökohtaisten syiden lisäksi myös monet altruistiset tekijät vaikuttavat heidän työaikojensa rajoihin voimakkaasti. Esimerkiksi halu panostaa perhe-elämään ja hoivavelvollisuudet vaikuttavat heillä jopa useammin kuin perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä työaikojen rajoihin. Tämäkin

kertoo siitä, että vahva perheorientaatiokaan ei madalla kynnystä tinkiä työajoista niin paljon kuin henkilökohtaiset syyt.

Tietotyöntekijöistä työ- ja urakeskeiset kokivat muita harvemmin eri tekijöiden vaikuttavan työaikojensa rajoihin. Niin perhesyyt kuin omaan hyvinvointiin tai jaksamiseenkaan liittyvät tekijät eivät vaikuttaneet heillä yhtä usein työaikojen rajoihin kuin muilla tietotyöntekijöillä. Huomattavin ero liittyi haluun panostaa kotiin ja perheeseen. Työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöistä vain vajaa yksi neljännes (22 %) katsoi tämän tekijän vaikuttavan merkittävästi työaikojensa rajoihin, vastaavan suhdeluvun ollessa perheorientoituneilla kolme viidestä (64 %) ja muilla lähes kolme neljästä (72 %). Ainostaan puolison ja/tai perheen kieltäminen pidempää työaikaa vaikutti työorientoituneilla muita useammin työaikojen rajoihin. Erot eri elämäntyylien välillä olivat kuitenkin tämän tekijän osalta vain melkein merkitseviä ($p=,023$). Myöskään sitä mahdollisuutta ei tule sulkea pois, että muilla tietotyöläisillä puolisoitten ei tarvitse yhtä usein kieltää pitkien työaikojen tekemistä kuin työorientoituneilla. Voi hyvinkin olla, että juuri tämä tekijä aiheuttaa eri elämäntyylien väliset pienet erot. Selvää kuitenkin on, että ilman tietoista rajojen asettamista työajat venyvät helposti varsin pitkiksi.

Taulukko 12. Tekijät, joilla paljon vaikutusta työaikojen rajoihin (%-vastanneista)

Tekijät	Elämäntyyli			Kaikki
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut elämän al.	
- Työajan rajoittaminen normaaliin on työyhteisömme yhteinen tavoite ($p=,020$)	20,6	23,6	28,9	24,3
- Normaalityöaika on oikeuteni, josta en mielelläni tingi ($p=,000$)	14,2	25,7	43,4	28,0
- Arvostan vapaata aikaa ja yksityiselämäni ($p=,000$)	54,7	75,6	88,7	75,0
- Haluan panostaa kotiin ja perheeseen ($p=,000$)	22,4	63,9	72,1	58,4
- Perheeni/puolisoni kieltää tekemästä pitempää työaikaa ($p=,023$)	7,8	7,1	3,5	6,4
- Työkyvyn ja luovuuden säilyttämiseksi ($p=,004$)	30,4	33,8	36,5	33,8
- Terveydellisten syiden vuoksi ($p=,006$)	18,1	23,5	29,4	24,0
- Tarvitsen aikaa hoitotyöhön ($p=,545$)	3,6	5,2	6,4	5,2
- En vain jaksa enempää ($p=,122$)	16,3	15,6	19,4	16,6
- Elämässä pitää olla muutakin kuin työ ($p=,000$)	46,8	71,0	85,0	70,1

9.4 Miesten ja naisten työajat

Suomessa miesten ja naisten työajat ovat olleet jo pitkään lähellä toisiaan. Miesten työajat ovat kuitenkin perinteisesti olleet hieman naisia pidemmät. Ero miesten ja naisten tavanomaisissa viikkotyöajoissa oli esimerkiksi vuonna 1997 Suomessa alle kolme tuntia, kun se Euroopassa keskimäärin oli 7,4 tuntia (Julkunen & Nätti 1999, 38). Tietotyöntekijöiden kohdella ero oli aineiston keräämisajankohtana vuonna 2001 2,7 tuntia (miehillä 43,1 – naisilla 40,4), mikä siis vastaa varsin hyvin koko työväestön tasoa vuonna 1997. Tältäkin osin tietotyö vaikuttaa siis varsin sukupuolineutraalilta alalta.

Miestietotyöntekijöiden keskimääräiset viikkotyöajat olivat järjestään naisia pidempiä myös elämäntyyleittäin tarkasteltuna (Kuvio 3.). Työ- ja urakeskeisistä tietotyöntekijöistä miehet tekivät 0,5 tuntia (45,0 – 44,5) naisia pidempää työviikkoa, perhe- ja kotikeskeisistä 3,4 tuntia (43,6 – 40,2) ja muista 2 tuntia (40,6 – 38,6). Työorientoituneimmilla tietotyöntekijöillä miesten ja naisten väliset erot keskimääräisissä viikkotyöajoissa ovat siis varsin pienet, eikä eroja juurikaan ole. Tilanne on kuitenkin toinen perhekeskeisen elämäntyylin edustajilla, joiden parissa naiset tekevät töitä selvästi miehiä vähemmän. Tulos ei tietenkään ole mitenkään yllättävä ja kertoo vain sen, ettei tietotyökään – siihen liitetystä positiivisista odotuksista huolimatta – voi poistaa yhteiskuntaamme kaikista syvimmälle juurtuneita kulttuurisia perinteitä.

Miesten työajat olivat kaikkein pisimmät työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä. Heistä reilusti yli puolet (56 %) ilmoitti tekevänsä yli 45 tuntista, ja peräti 71 prosenttia yli 40 tuntista, työviikkoa. Pitkien työaikojen yleisyyttä korostaa miehillä entisestään se, että myös elämäntyyliltään koti- ja perhekeskeiset tekivät enemmän pitkiä työviikkoja (45+) kuin miestietotyöläiset keskimäärin. Vaativa tietotyö näyttää siis ajavan monet miehet tilanteeseen, jossa edes halu panostaa perheeseen ja kotielämään ei estä tai riitä rajoittamaan pitkien työviikkojen tekemistä. Pitkiä (45+) työviikkoja tekevät varsin usein niin perhe- ja kotikeskeisen (48 %) kuin työ- ja urakeskeisen (56 %) elämäntyylin omaavat miestietotyöntekijät. Elämäntyyleistä ainoa, jossa miesten pitkät työajat jäivät keskimääräistä harvinaisemmiksi, oli työn ja perheen ulkopuoliset, muut elämäntyylit. Tämän elämäntyylin miestietotyöntekijöistä 28 prosenttia ilmoitti työskentelevänsä yli 45 tuntisia, ja 37 prosenttia yli 40 tuntisia, työviikkoja. Heillä pitkät työajat olivat siis varsin yleisiä, mutta muita miestietotyöntekijöitä selvästi harvinaisempia.

Koska miestietotyöntekijöillä pitkät työviikot ovat lähes tulkoon sääntö, ei lyhyiden työviikkojen tekijöitä ollut kovin paljon. Yllättävää kyllä, alle 35 tunnin pituisia työviikkoja tekivät miestietotyöntekijöistä useimmin sekä työ- ja urakeskeisen elämäntyylin että muut elämäntyylin tietotyöläiset. Heistäkin normaalia (36-40 h) lyhempiä työviikkoja teki vain kahdeksan prosenttia. Perhe-orientoituneista miehistä vain viisi prosentti ilmoitti tekevänsä vastaavan pituisia työviikkoa, mikä osaltaan viestii tietotyön työkeskeisyydestä. Yksi mahdollinen väylä osoittaa perheorientoituneisuutta voi tietoyössä ollakin työn teko. Kovalla työn teolla ja pitkien työviikkojen kautta perheelle voidaan turvata välttämätön toimeentulo ja turva. Samalla tämä viestii siitä, että ”leivän tuojan” rooli perheissä on edelleen ominaisempi miehille.

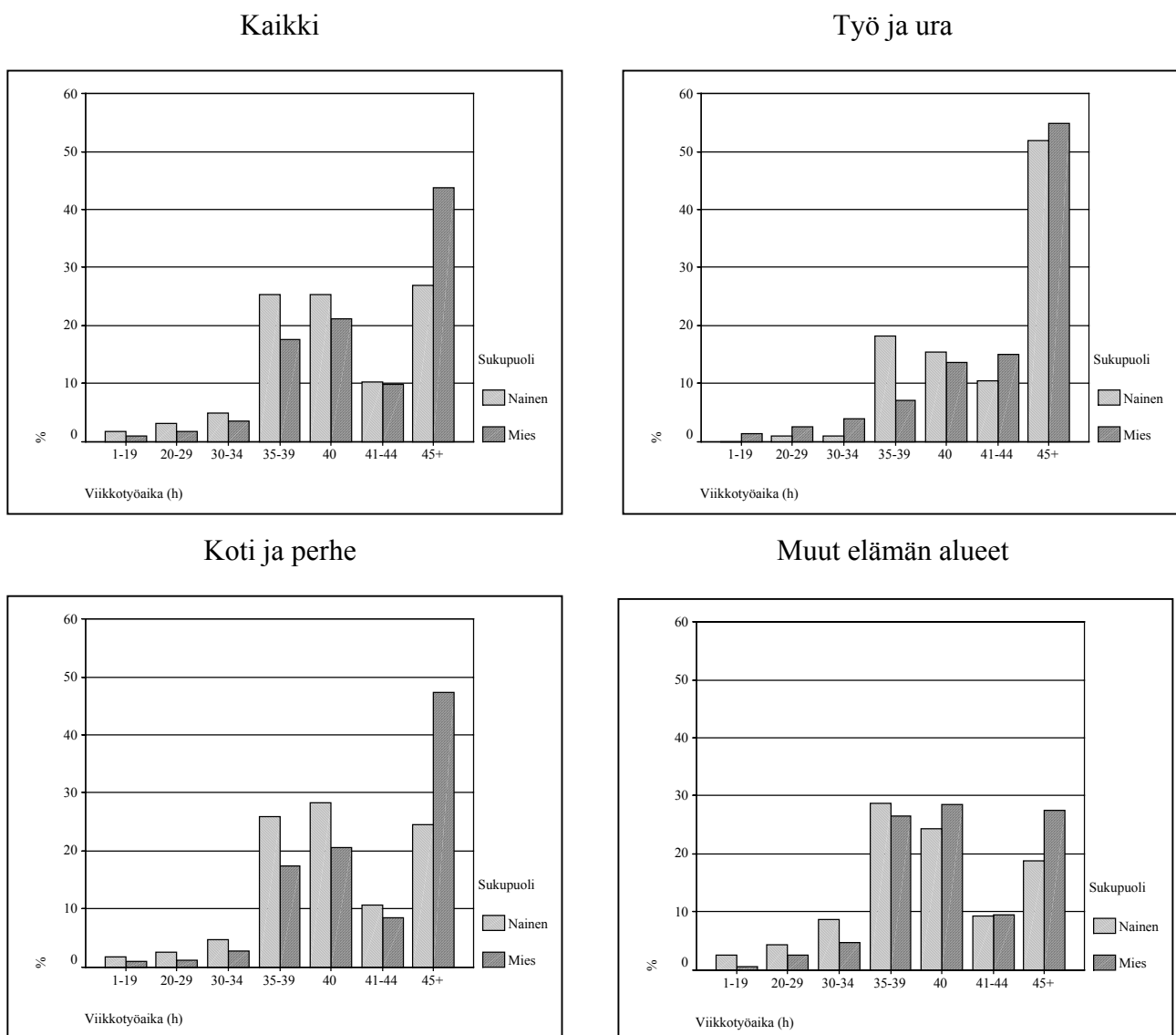
Naistietotyöntekijöiden viikkotyöaikojen jakautumisessa elämäntyyleitään on havaittavissa monia mielenkiintoisia yksityiskohtia. Yksi mielenkiintoisimmista liittyy työ- ja urakeskeisten naistietotyöntekijöiden työaikojen voimakkaaseen polarisoitumiseen. Heistä yli puolet (53 %) ilmoitti tekevänsä yli 45 tuntista, ja lähes kaksi kolmesta (64 %) yli 40 tuntista, työviikkoa. Vastaavasti vain kaksi prosenttia ilmoitti tekevänsä normaalia (36-40 h) lyhyempää alle 35 tuntista työviikkoa, eikä kukaan alle 20 tuntista. Asian dramaattisuutta korostaa se, että jopa heidän miehiset vastinparinsa tekivät enemmän alle 30 tuntisia työviikkoja. Naisilla työhön panostaminen on siis ainakin työaikojen osalta varsin totalitaarista: joko töitä tehdään kunnolla tai sitten ei ollenkaan.

Naistietotyöntekijöiden työajat ovat muilta osin hieman traditionalisemmat. Näin siitäkin huolimatta, että pitkien työaikojen osuus on naistietotyöntekijöilläkin muita naispalkansaajia huomattavasti suurempi. Perhe-orientoituneista 25 prosenttia ja muut elämäntyylin naistietotyöntekijöistä 19 prosenttia ilmoitti tekevänsä yli 45 tuntisia työviikkoja. Työaikojen traditionaalisuus tulee esille vasta tarkasteltaessa lyhyiden työaikojen yleisyyttä suhteessa miestietotyöntekijöihin. Koti- ja perhekeskeisen elämäntyylin naistietotyöntekijöistä nimittäin yhdeksän prosenttia ja muut elämäntyylin naistietotyöntekijöistä peräti 16 prosenttia ilmoitti tekevänsä alle 35 tuntista työviikkoa. Tietotyössäkin naiset tekevät yleisemmin osa-aikaisia, alle 35 tuntisia, työviikkoja. Tältä osin työaika-järjestys ei siis ole kokemassa, ainakaan tietotyön osalta, mitään mullistavia muutoksia.

Lopputuloksena työaikojen jakautumisesta elämäntyyleitään ja sukupuolen mukaan voidaan nostaa esille kolme merkittävämpää havaintoa. Ensimmäinen liittyy pitkien työaikojen yleisyyteen. Tietotyössä *pitkät työajat ovat osa kaikkia eri elämäntyylejä*, eivätkä ne liity korostuneesti vain mies- tai naistietotyöläisiin. Miehillä pitkät työajat jakautuvat eri elämäntyyleihän hieman tasaisemmin, mutta naisilla ne jopa kärjistyvät työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöläisille. Toinen havainto liittyy

lyhyiden työaikojen yleisyyteen muut elämäntyylin tietotyöläisillä. Etenkin naisilla, mutta myös miehillä, lyhyiden alle 35-tuntisten työviikkojen tekeminen oli huomattavasti keskimääräistä yleisempää, jopa perheorientoituneita yleisempää, juuri näillä tietotyöntekijöillä. Muita yleisemmät lyhyet työajat siis vain korostavat tämän tietotyöntekijäryhmän roolia tietotyön aikapioneereina. Kolmas havainto vetää yhteen tietotyön työaikojen jakautumisen erityispiirteitä. Kaiken edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että *tietotyössä on nähtävissä viitteitä työaikojen polarisoitumisesta erittäin pitkiin ja toisaalta äärimmäisen lyhyisiin työaikoihin.* Pitkien työaikojen asema on vahvempi ja ne liittyvät ennen kaikkea vahvaan työorientaatioon, mutta miehillä myös perheorientaatioon. Lyhyet työajat puolestaan näyttävät kasaantuneen etenkin työn ja perheen ulkopuolisia elämänalueita painottaville tietotyöläisille, ja hieman miehiä korostuneemmin naisille.

Kuvio 3. Viikkotyöaikojen jakautuminen elämäntyylin ja sukupuolen mukaan (%)

9.5 Työajat ammattiaseman mukaan

Työajat eriytyvät tietotyöntekijöillä myös ammattiasemittain. Korkeissa ja professionaalisissa asemissa toimivien on todettu tekevän muita todennäköisemmin ylitöitä, vaikka he pitäisivät vähempää työmäärää ideaalina (ks. esim. Clarkberg & Moen 2001). Ylityöt venyttävät puolestaan kokonaistyöaika, mikä näkyy vastaavasti pitkien työviikkojen yleisyytenä. Tilastoaineiston mukaan sama sääntö näyttää pätevän pääpiirteissään myös tietotyöntekijöihin. Ylemmät toimihenkilöt (42,2 h) sekä itsenäiset yrittäjät (43,9) tekevät keskimäärin pidempiä työviikkoja kuin esimerkiksi alemmat toimihenkilöt (38,8) ja työntekijäasemassa (39,5) toimivat tietotyöläiset. Kun ammattiasemien ja työaikojen keskiarvovertailua tarkennetaan elämäntyyleillä muuttuu suhde monisyisemmäksi.

Taulukko 13. Viikkotyöaikojen keskiarvovertailu ammattiaseman mukaan

Ammattiasema	Elämäntyyle			Yhteensä
	Työ ja ura	Koti ja perhe	Muut el. al.	
Ylempi toimihenkilö	45,2	42,2	40,7	42,4
Alempi toimihenkilö	43,6	39,1	36,1	38,8
Työntekijä	40,5	39,4	39,0	39,5
Yrittäjä, konsultti, freelancer	45,9	44,8	36,4	43,8
Muu	45,2	43,2	41,2	43,1
Yhteensä	44,8	41,9	39,7	41,9

Työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät tekivät kaikissa ammattiasemissa muita tietotyöntekijöitä pidempiä työaikoja. Samoin kaikissa ammattiasemissa keskiarvoviikkotyöaika ylitti heillä 40-tunnin rajan, jota vielä jossain määrin voidaan pitää normaalina. Työ- ja uraorientoituneilla työajat näyttävät myös pidentyvän kaikkein yksiselitteisemmin ammattiasemien mukaan. Työntekijät tekevät kaikista lyhyintä työviikkoa ja ylimmät toimihenkilöt ja yrittäjät pisintä.

Koti- ja perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät tekivät puolestaan keskimäärin pidempiä työviikkoja kuin muut elämäntyylin tietotyöläiset. Perheorientoituneilla työajat eivät kuitenkaan pidentyneet enää yhtä yksiselitteisesti ammattiasemien mukaan. Yrittäjät ja ylemmät toimihenkilöt tekivät heistäkin pisimpiä työviikkoja, mutta alemmien toimihenkilöiden ja työntekijöiden työviikot olivat käytännöllisesti katsoen yhtä pitkiä. Kaikkein mielenkiintoisimmaksi tässäkin yhteydessä muodostuivat muita elämäntyylejä edustavien tietotyöntekijöiden työajat. Keskiarvovertailussa pisintä työviikkoa heistä tekivät ylemmät toimihenkilöt ja työntekijät, lyhyintä puolestaan alemmat toimihenkilöt ja itsenäiset yrittäjät. Jos itsenäiset yrittäjät, joidenka toimeentulo on kuitenkin suoraan riippuvainen omasta työpanoksesta, tekevät ryhmän lyhyimpiä työaikoja, kertoo se varsin

poikkeuksellisesta asennoitumisesta työhön ja työntekoon. Elämän keskeisimpien arvojen on todellakin näillä tietotyöläisillä löydyttävä jostain työelämän ulkopuolelta.

Työajat eriytyvät siis varsin voimakkaasti ammattiasemittain, kun tarkastelun lähtökohtana on tietotyöntekijöiden elämäntyyli. Keskiarvotarkastelusta erityisen selvästi esiin nousevat yli 40- ja alle 35-tuntiset työviikot. Tämä viestii tietotyöammattien vankasta asemasta jälkiteollisen työaikajärjestyksen airueina. Tietotyön yleistymisen myötä entistä harvempien voidaankin olettaa tekevän teollisen työaikastandardin mukaisia 36-40 -tuntisia työviikkoja. Pitkät työajat ovat yleistymässä.

9.6 Toimialan yhteys työaikoihin

Työaika-osion lopuksi tarkastellaan vielä työaikoja eri tietotyötoimialoilla. Työaikojen ammattialoittainen vertailu on tärkeää, sillä tiedetäänhän sekä tietotyön määrän että työaikojen pituuden vaihtelevan varsin merkittävästi toimialoittain. Taulukossa 14 on vertailtu tietotyöntekijöiden keskimääräistä viikkotyöaika Tilastokeskuksen Työvoimatutkimuksen kaikkia palkansaajia koskeviin tietoihin. Aineiston rajallisen koon vuoksi taulukossa on tarkasteltu työllisiä tietotyöntekijöitä yhtenä joukkona eikä esimerkiksi palkansaajien ja yrittäjien erottelu tai esimerkiksi elämäntyylien välinen vertailu ollut mahdollista. Lisäksi havaintojen vähyyden vuoksi majoitus- ja ravitsemusalan tiedot on jätetty pois. Keskiarvoja vertailtaessa on hyvä pitää mielessä, että Työvoimatutkimukset ovat perinteisesti kertoneet pitkien työaikojen olevan harvinaisempia kuin esimerkiksi Työterveyslaitoksen tutkimukset, joissa käytetään samantyyppistä työaikamittaria kuin tässä tutkielmassa. (ks. Julkunen & Nätti 1999, 158).

Tietotyöntekijöiden viikkotyöajat osoittautuivat tässä tutkimuksessa keskimäärin reilut kolme tuntia (3,3 h) pidemmiksi kuin kaikkien työllisten viikkotyöajat vuoden 2002 Työvoimatutkimuksessa. Tietotyöntekijöiden työajat olivat muita työntekijöitä selvästi pidemmät rahoituksen (6,8 h), kaupan (5,3 h), julkisten palveluiden (4 h) ja teollisuuden (3,7 h) aloilla. Liikenteen alalla (sis. myös tietoliikenteen) työajat olivat niin ikään lähes kolme tuntia (2,7 h) muita työllisiä pidemmät. Toimialoista ainoa, jolla tietotyöntekijät eivät tehneet kaikkiin työllisiin verrattuna pidempiä työviikkoja, oli maatalous. Tällä alalla toimivilla työllisillä työajat venyivät peräti neljä tuntia tietotyöntekijöitä pidemmiksi. Maataloudessa tietotekniikan ja automatisoitumisen onkin perinteisesti odotettu juuri lyhentävän työaikoja ja vähentävän kokonaistyötaakkaa. Työn tietoistumisen ohella toki monet muutkin maatalouden uudistukset ovat varmasti vaikuttaneet alan työaikoihin. Lisäksi on kuitenkin

vielä syytä korostaa, etteivät pitkät työajat ole ainoastaan tietotyöntekijöiden ongelma. Yrittäjät, joidenka työaikojen tosin tiedetään vaihtelevan varsin voimakkaasti, näyttävät vertailun perusteella tekevän lähes kaikilla toimialoilla (rahoitusta lukuun ottamatta) jopa tietotyöntekijöitä pidempiä työviikkoja.

Taulukko 14. Tietotyöntekijöiden ja kaikkien työllisten keskimääräisten viikkotyöaikojen vertailua toimialoittain.

	Työvoimatutkimus 2000			Tietotyö, uudet kulttuurit, työaika ja perhe 2001
	Työlliset			Työlliset
	Yhteensä	Palkansaajat	Yrittäjät ja yrittäjä-perheen	tietotyöntekijät yhteensä
	tuntia viikossa			
Kaikki toimialat	38,4	37,1	47,1	41,7
Maatalous	47,2	37,9	51,0	43,2
Teollisuus	39,4	38,8	47,7	43,1
Rakentaminen	41,1	39,9	46,0	43,2
Kauppa	37,8	35,7	48,6	43,1
Majoitus- ja ravitsemist.	35,8	33,0	52,6	-*
Liikenne	39,8	38,5	47,8	42,5
Rahoitus yms.	37,5	36,6	43,0	44,3
Julkiset ja muut palvelut	36,2	36,1	37,6	40,2

*liian vähän havaintoja keskiarvotarkasteluun

10. YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielman tavoitteena oli selvittää miten elämäntyyleiltään erilaiset tietotyöntekijät eroavat toisistaan pitkien työaikojen pituuden suhteen. Elämäntyylit jaettiin aineistolähtöisesti työ- ja urakeskeiseen, koti- ja perhekeskeiseen sekä muut elämäntyylisiin. Tarkoituksena oli tarkastella ensinnäkin sitä, miten eri elämäntyylejä edustavat tietotyöntekijät eroavat toisistaan taustamuuttujien suhteen ja toiseksi sitä, miten pitkät työajat vaihtelevat elämäntyyleittäin. Lähtökohtana empiiriselle tutkimukselle toimivat Manuel Castellsin tietoyhteiskuntateoria ja Pekka Himasen ajatukset hakkerietiikasta.

Suomalaiset tietotyöntekijät eroavat varsin merkittävästi elämäntyyleiltään ja jonkin verran myös taustoiltaan. Suomalaisista tietotyöntekijöistä vajaa viidennes osoittautui elämäntyyliltään työ- ja urakeskeisiksi ja vajaat kolme viidesosaa koti- ja perhekeskeisiksi. Loput tietotyöntekijät edustivat muita elämäntyylejä. Työ- ja uraorientoituneet tietotyöntekijät osoittautuivat taustoiltaan hieman muita useammin sinkuiksi, jotka asuivat useimmiten lapsettomissa talouksissa. Kaikki muut tieto-

työntekijät puolestaan olivat tyypillisesti naimisissa ja heillä oli huollettavanaan myös lapsia. Yksityiskohtaisemmassa tarkastelussa perhekeskeisen elämäntyylin ja muut elämäntyylin tietotyöntekijät osoittautuivat taustoiltaan (sukupuoli, siviilisääty, perhetilanne, ikä ja koulutus) lähes identtiksi. Tämä viittaa siihen, että valinta näiden elämäntyylien välillä perustuneekin useimmiten yksilöllisiin arvoihin ja arvostuksiin. Perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijät arvostivatkin tutkielman mukaan muita voimakkaammin omaa perhettään ja lapsiaan, kun taas muut elämäntyylin tietotyöntekijät vapaa-aikaa ja sosiaalista elämää.

Tietotyöntekijöiden elämäntyyleillä havaittiin olevan selvä yhteys pitkiin työaikoihin. Työ- ja ura-orientoituneimmat tietotyöläiset tekivät yleisesti ottaen kaikkein pisimpiä työaikoja. Pitkät työajat osoittautuivat varsin yleisiksi kuitenkin myös perheorientoituneilla. Perhekeskeisen elämäntyylin miestietotyöntekijöistä lähes puolet ja naistietotyöntekijöistä noin neljännes teki yli 45 tuntista työviikkoa. Näin pitkät työajat eivät voi olla näkymättä tietotyöntekijöiden perhe- ja arkielämässä alituisena ajan puutteena. Samalla kun työaika pitenee se myös vähentää vapaa- ja perheajan määrää pakottaen samalla organisoimaan aikaa entistä työkeskeisemmin. Pitkät työajat ylläpitävätkin tätä kautta työn vankkaa asemaa elämäämme rytmittävänä tekijänä.

Tietotyö mielletään usein varsin miehiseksi alaksi. Tässä tutkielmassa *tietotyö ei kuitenkaan osoitautunut sen enempää mies- kuin naisvaltaiseksi alaksi.* Mies- ja naistietotyöntekijöitä on Suomessa määrällisesti suunnilleen yhtä paljon, eivätkä he tutkielman mukaan eroa merkittävästi edes elämäntyyleiltään. Edes sinkkumiehet eivät osoittautuneet elämäntyyleiltään sen urakeskeisemmiksi kuin sinkkunaiset. Itse asiassa uraorientoituneista tietotyöntekijöistä naiset mainitsivat työssä menestymisen ja uralla etenemisen erittäin keskeiseksi tavoitteeksi elämässään jopa miehiä useammin. Vaikka miehet tekivätkin keskimäärin naisia pidempiä työviikkoja, niin työorientoituneimpien parissa erot työajoissakaan eivät olleet suuren suuria. Työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöistä miehet ja naiset tekivät lähes yhtä paljon pitkiä (45+) työviikkoja. Ennakkoluuloja kumoaa myös se, että työkeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöistä miehet tekivät naisia useammin lyhyitä työviikkoja.

Varsin mielenkiintoiseen asemaan tutkielmassa nousivat *muut elämäntyylit.* Ne osoittautuivat niin mies- kuin naistietotyöntekijöilläkin elämäntyyleinä jopa työ- ja urakeskeistä yleisemmiksi. Muut elämäntyyliä edustavien tietotyöntekijöiden asennoituminen työntekoon sekä työajan ja vapaa-ajan väliseen suhteeseen poikkesi monilta osin muista tietotyöläisistä. Heillä oli muita vähemmän vaikeuksia määritellä työaikansa yksiselitteisesti ja he tekivät muita harvemmin töitä epätyypillisissä

työpaikoissa, kuten kotona tai matkoilla. Työaikojen suhteen he erosivat muista tekemällä useammin lyhyitä (alle 35 h) ja selvästi muita harvemmin pitkiä (yli 40 h) työviikkoja. Syyt muita lyhyempiin työaikoihin löytyivät niistä tekijöistä, joilla tietotyöntekijät asettivat rajoja työajoilleen. Muut elämäntyylin tietotyöntekijät rajoittivat työaikojaan muita useammin henkilökohtaista syistä. Muun muassa oma jaksaminen, vapaa-ajan arvostaminen, omat terveydellinen tilanne sekä tunne siitä, ettei jaksakaan enempää, vaikuttavat heillä muita useammin siihen mihin työaikojen rajat vedettiin. Muut elämäntyylin tietotyöläiset liittivät myös elämänsä keskeisimmät tavoitteet ja nautinnot muita useammin työn ulkopuolisille elämänalueille, kuten vapaa-aikaan ja harrastuksiin. Lisäksi he korostivat muita voimakkaammin sosiaalisten suhteiden ja ystävien merkitystä elämässään. Näiden erityispiirteiden perusteella heidät oli luontevaa nimetä, Hörningin ym. (1995) käsitteen mukaisesti, tietotyön aikapioneereiksi.

Mitä tutkielma sitten kertoi Castellsin ja Himasen teoretisointien yhteydestä suomalaiseen tietotyöhön? Ensiksikin se kertoi työn säilymisestä sosiaalisen ytimessä. Tietotyö tuo mukanaan entistä pidemmät työajat, jotka pakottavat rytmittämään arkielämää pitkälti työn ehdoilla. Kun vapaa-aikaa on vähän, on se pakko organisoida työajan ympärille. Tutkielmassa käytetyn elämäntyyli-määrittelyn kautta tarkasteltuna työn arvostus suomalaisessa tietoyhteiskunnassa ei kuitenkaan osoittautunut erikoisen vahvaksi, sillä kaikki työn ulkopuolisiin elämänalueisiin kiinnittyvät elämäntyyli osoittautuivat työkeskeistä elämäntyyliä yleisemmiksi. Käytännössä eri elämänalueet ja -tyylit kytkeytyvät toki monin tavoin toisiinsa, jolloin työn asema ihmisten arkielämän toimintoja ja ajankäyttöä ohjaavana tekijänä lienee vahvempi kuin tutkielman tulokset antavat ymmärtää.

Toinen Castellsin tietoyhteiskuntateoriaa koskeva päätelmä liittyy naisten asemaan tietoyhteiskunnan työelämän esikuvina. Naiset toimivat tutkielman mukaan varsin hyvin tietoyhteiskunnan tasa-arvon esikuvina, mutta eivät esikuvina miestietotyöntekijöille. Mikään yksittäinen tekijä ei viitannut Manuel Castellsin uumoilevaan muutokseen, jonka mukaan naisten joustavammat ratkaisut eri elämänalueiden yhteensovittamisessa olisivat siirtymässä miehille. Viitteenä tällaisesta muutoksesta olisi toiminut esimerkiksi perheorientoituneiden miesten normaalia lyhyempien (alle 35 h) työviikkojen yleisyys. Viitteitä siitä, tai mistään muistakaan samansuuntaisista uudistuksista, ei kuitenkaan tullut ilmi.

Tutkielma antoi niin ikään viitteitä tietotyöntekijöiden muuttuvasta *työetiikasta*. Tietotyöntekijöiden varsin pitkät työajat puhuvat yleisestä elämän työkeskeisyydestä ja takaavat sen, että ajan joustavampi organisointi työajan ympärille ei tule ainakaan helpottumaan. Mikäli tietotyön työajat

jatkossakin pysyvät yhtä pitkinä on jopa todennäköistä, että tayloristinen ajanhallinta lisääntyy myös vapaa-ajalla. Vähäinen vapaa-aika on kyettävä organisoimaan entistä tehokkaammin, jotta siitä saataisiin kaikki mahdollinen hyöty irti. Uudenlainen työetiikka antaa merkkejä itsestään etenkin niiden tietotyöntekijöiden parissa, joiden elämäntyylit muotoutuvat muiden elämäntilanteiden kuin työn ja perheen ympärille. Työ on heille pienempi pakkomielle kuin muille tietotyöntekijöille ja he myös rajoittavat työntekoa muita henkilökohtaisemmista syistä. Muun muassa vapaa-ajan ja yksityiselämän arvostus vaikuttavat heillä muita enemmän siihen, mihin työaikojen rajat vedetään. Tämä viittaaakin mitä ilmeisemmin siihen, että he haluavat toteuttaa omia intohimojaan muita hana-kammin ja ovat sen vuoksi valmiita tinkimään myös työajoistaan.

Tietotyön työajat kuvastavat varsin voimakkaasti yksittäisiä uuteen *työaikaparadigmaan* liitettyjä aspekteja. Tutkielmassa keskeistä osaa näyttelevien *pitkien työaikojen määrää* on pidetty eräänä työaikaparadigman muutosta kuvaavana indikaattorina (ks. esim. Antila 1998). Tietotyössä normaali 36-30 -tuntinen viikkotyöaika kosketti enää vain harvoja, sillä lähes puolet tietotyöntekijöistä teki yli 40 tuntia työviikkoja. Pitkät työajat korostuivat etenkin työ- ja urakeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöillä, joista yli kaksi kolmas osaa teki varsin pitkiä (41+ h) työviikkoja. Mikä merkittävää, myös perhekeskeisen elämäntyylin tietotyöntekijöistä lähes tulkoon puolet ylsi samoihin tuntimääriin. Toisena yksittäisenä indikaattorina työaikaparadigman muutoksesta on pidetty *palkallisten ylityöiden määrää*, sillä niiden on katsottu pitävän yllä teollista aikajärjestystä. Pikainen tarkastelu osoittaa, että palkalliset ylityöt koskettavatkin vain harvoja tietotyöntekijöitä. Vain 14 prosentille tietotyöntekijöistä ylityöt korvattiin rahana. Reilulle kolmannekselle (36 %) ylityötä ei korvattu lainkaan, ja muut saivat ylityöistä osittaisen korvauksen rahana ja/tai vapaana, pystyivätpä he sitten pitämään vapaita tai eivät. Toisaalta on hyvä muistaa, että ylityöiden korvaavuus vaihtelee voimakkaasti myös työtehtävien ja työn luonteen mukaan. Tämä saattaa osaltaan selittää sitä, miksi palkalliset ylityöt ovat tietotyössä harvinaisia. Näiden kahden indikaattorin sanoma työaikaparadigman muutoksesta on kuitenkin yhdenmukainen. Jos vanhan ja uuden työaikaparadigman välinen pato muualla vuotaa, tietotyössä se alkaa jo tulla yli. Murtuminen on ilmeisesti enää vain ajan kysymys.

Tietotyön elämäntyylien tutkiminen on nyt käynnistetty, mutta paljon on vielä tutkimatta. Myös tietotyöntekijöiden työaikojen tutkiminen on vielä alkutaipaleella. Kvantitatiivisen tutkimusotteen toimivuuteen tutkimusongelman ratkaisemisessa voidaan olla tyytyväisiä. Eri elämäntyylien yleisyys ja tilastolliset yhteydet työaikoihin saatiin selvitettyä halutussa laajuudessa. Näiden tulosten rinnalle kaivattaisiin kuitenkin myös tietotyöntekijöiden subjektiivisia kokemuksia työn tietoistumisesta ja tietoteknistymisestä, sekä elämäntyylien sisällöistä ja merkityksistä. Tämentyppisiin ky-

symyksiin pysyttäisiin vastaamaan paremmin laadullisin menetelmin. Myös tietotyöntekijöiden subjektiivisia käsityksiä työaikojen pituudesta olisi syytä selvittää. Koetaanko pitkät työajat niin pitkiksi kuin ne tilastojen valossa näyttävät, vai toteutetaanko työtä intohimoisella otteella (ks. Himanen 2001), jolloin myös epämiellyttävät työajat ollaan valmiita kestämään paremmin? Tämän tyyppinen tutkimus auttaisi paneutumaan syvemmälle tietotyöntekijöiden työorientaatioihin ja työetiikkaan. Oman ongelmansa työaikojen tutkimisessa muodostaa käytettävien mittareiden moninaisuus. Eri tutkimukset antavat mittarista ja tutkimustavasta riippuen myös erilaisen kuvan pitkien työaikojen pituudesta. Niinpä tämänkään tutkielman antama kuva pitkistä työajoista ei ole täysin vertailukelpoinen esimerkiksi Tilastokeskuksen Työvoimatutkimuksiin.

Erityiseen asemaan tutkielmassa nousivat ne tietotyöntekijät, joiden elämäntyyleissä työ, ura, koti ja perhe olivat toissijaisissa asemissa muihin elämänalueisiin nähden. Nämä muut elämäntyylin tietotyöntekijät osoittivat monessa suhteessa poikkeavaa asennoitumista työhön ja työaikoihin. Myös määrällisesti he muodostivat merkittävän työllisten ryhmän. Jatkossa olisikin syytä selvittää tarkemmin näiden tietotyön aikapioneerien suhdetta työhön, pitkiin työaikoihin ja työelämän joustojärjestelmiin. Nyt pintaa on vasta raapaistu. Tämän tietotyöntekijöiden suuresta massasta erottuvan ryhmän spesifimpi tutkiminen voisi avartaa huomattavasti kuvaa suomalaisista tietotyöntekijöistä. Samalla voitaisiin tuoda paremmin esille se puoli tietotyöstä, joka on nyt jäänyt miehisen, työkeskeisen, it-alaan kiinnittyvän julkisuuskuvan varjoon. Näin otettaisiin taas yksi askel eteenpäin tietotyön tutkimisessa.

LIITE 1

Tietotyön operationalisoimisessa käytetyt muuttujat. Kunkin kysymyksen kohdalla on rasteilla merkitty ne vastausvaihtoehdot, jotka on kelpuutettu tietotyön määritelmään.

5 Mikä on ammatillinen koulutuksenne?

- ei mitään, alempi keskiaste
- ylempi keskiaste (esim. kauppaopisto, teknillinen opisto)
- ammattikorkeakoulu (esim. tradenomi, insinööri)
- alempi korkea-aste (esim. hum. kand 120 opintoviikkoa)
- ylempi korkea-aste (esim. maisteri, ekonomi, DI 160 opintoviikkoa)
- tutkijakoulutus (lisensiaatti, tohtori)
- kesken olevat yliopisto- tai ammattikorkeakouluopinnot

20 Voitteko tehdä työssänne seuraavia asioita

- c) suunnitella omia työtehtäviänne
	kyllä	ei
	☒	☐

24 Kuinka suuren osan työajastanne käytätte tietotekniikkaan perustuvaa laitetta

- suunnilleen koko työajan
- 3/4 osan ajasta
- 1/2 osan ajasta
- 1/4 osan ajasta
- vai vähemmän
- en lainkaan

LIITE 2

Rasteilla on merkitty ne vastausvaihtoehdot, joiden avulla elämäntyyli on määritelty

57 Miten luonnehditte omaa ja mahdollisen puolisonne elämäntapaa? Laittakaa kummankin osalta seuraavat vaihtoehdot tärkeysjärjestykseen?

a) Te itse	1. tärkein	2. tärkein	3. tärkein
työ ja ura	☒	☐	☐
koti ja perhe	☒	☐	☐
muut elämän alueet	☒	☐	☐

b) Puoliso	1. tärkein	2. tärkein	3. tärkein
työ ja ura	☐	☐	☐
koti ja perhe	☐	☐	☐
muut elämän alueet	☐	☐	☐

27 Kuinka monta tuntia viikossa työskentelette tavallisesti päätoimessanne? Laskekaa päätoimeenne liittyvät kotona tekemänne työt ja ylityöt mukaan.

_____ tuntia/viikko

LÄHTEET

Adam, Barbara (1995) *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Cambridge: Polity Press.

Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja (1983) *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos*. Helsinki: WSOY.

Alasuutari, Pertti (1989) *Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Helsinki: Hanki ja Jää.

Allardt, Erik (1986) Elämäntapa, harkinta ja muoti ihmisten valintojen perustana. Teoksessa Kalle Heikkinen (toim.): *Kymmenen esseetä elämäntavasta*. Helsinki: Oy Yleisradio Ab.

Antila, Juha & Ylöstalo, Pekka (1999) *Enterprises as Employers in Finland. Flexible Enterprise Project*. Työpoliittisia tutkimuksia 205. Helsinki: Työministeriö.

Antila, Juha (1998) *Muuttuva yritys – muuttuvat työajat*. Työpoliittinen tutkimus Nro 187. Helsinki: Työministeriö.

Antila, Juha (2001) *Työajat moderneissa ja perinteisissä toimipaikoissa*. Työpoliittinen tutkimus Nro 229. Helsinki: Työministeriö.

Beck, Ulrich (1995) Politiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.

Blom, Raimo, Melin, Harri & Pyöriä, Pasi (2000) Tietotyön lumo ja realiteetit. *Yhteiskuntapolitiikka* 65(2000): 5, 422-433

Blom, Raimo, Melin, Harri & Pyöriä, Pasi (2001) *Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Boulin, Jean-Yves (1993) The Social Organization of Time. *Futures* (25) 5, 511-521.

Boulin, Jean-Yves, Cette, Gilbert & Taddéi, Dominique (1993) A Major Change in Working Time. *Futures* (25) 5, 494-501.

Bourdieu, Pierre (1979) *La distinction*. Editions de Minuit. Paris --

Bourdieu, Pierre (1988) Viva la crise! For heterodoxy in social science. *Theory and Society* 17 (1988), 773-787.

Castells, Manuel (1996/2000) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol 1: The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Castells, Manuel (1997) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol 2: The Power of Identity The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Castells, Manuel (1998/2000) *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol 3: End of Millennium*. Oxford: Blackwell.

Castells, Manuel (2001) Prologi. Informationismi ja verkostoyhteiskunta. Teoksessa Himanen, Pekka (2001) *Hakkerietiikka ja informaatioajan henki*. Helsinki: WSOY.

Castells, Manuel & Himanen, Pekka (2001) *Suomen tietoyhteiskuntamalli*. Sitra 242. Helsinki: WSOY.

Charlier, Hubert (1999) *Community statistics on working time*. In Proceeding of the fifth CEIES Seminar: Working time and working patterns. Luxemburg: European Commission.

Cortada, James W. (1998a) Introducing the Knowledge Worker. Teoksessa Cortada, James W. ed. (1998) *Rise of the Knowledge Worker*. Boston: Butterworth-Heinemann.

Clarkberg, Marin & Moen, Phyllis (2001) The Time-Squeeze: Is the Increase in Working Time Due to Employer or Employee Preferences? *American Behavioral Scientist*, Mar2001, Vol. 44 Issue 7, p1115, 22p

Cortada, James W. ed. (1998a) Introducing the Knowledge Worker. Teoksessa Cortada, James W. ed. (1998) *Rise of the Knowledge Worker*. Boston: Butterworth-Heinemann.

Cortada, James W. (1998b) Where Did Knowledge Workers Come From? Teoksessa Cortada, James W. ed. (1998) *Rise of the Knowledge Worker*. Boston: Butterworth-Heinemann.

Curry, James (1997) *The Dialectic of Knowledge-in-Production: Value Creation in Late Capitalism and the Rise of Knowledge-Centered Production*. *Electronic Journal of Sociology*: 2, 3 [viitattu 14.2.2002] Saatavilla [www-muodossa: \[iuicode: http://www.icaap.org/iuicode?100.2.3.3\]](http://www.muodossa.org/iuicode?http://www.icaap.org/iuicode?100.2.3.3)

Davis, Gordon B. & Naumann, J. Davis (1997) *Personal Productivity with Information Technology*. The McGraw-Hill Companies, inc: New York.

Drucker, Peter (2001) The New Workforce. *The Economist*. Vol. 361, Issue 8246, 8-11, Special Section.

Drucker, Peter F. (1994) *Knowledge Work and Knowledge Society. The Social Transformations of This Century*. Transcript, The 1994 Godkin Lecture at Harvard University's JFK School of Government, 4.5.1994 [Viitattu 18.1.2002]. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.ksg.harvard.edu/ifactory/ksgpress/www/ksg_news/trascripts/drucjlec.htm>](http://www.muodossa.org)

Durkheim, Emile (1985) *Itsemurha*. Kiikala: Tammi.

Fagan, Colette (2001) The Temporal Reorganization of Employment and the Household Rhythm of Work Schedules. *American Behavioral Scientist*, Mar2001, Vol. 44 Issue 7, p1199, 14p

Frenkel, Steve, Korczynski, Marek, Donoghue, Leigh and Shire, Karen (1995) Re-constituting Work: Trends Towards Knowledge Work and Info-normative Control. *Work, Employment & Society*. 9 (4), 773-796.

Garhammer, Manfred (1999) *Wie Europäer ihre Zeit nutzen. Zeitstrukturen und Zeitkulturen im Zeichen der Globalisierung*. Berlin: Edition Stigma.

Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

- Hakkarainen, Kai, Lonka, Kirsi & Lipponen, Kai (2001) *Tutkiva oppiminen. Älykkään toiminnan rajat ja niiden ylittäminen*. Helsinki: WSOY.
- Haranne, Markku & Sicinski, Andrzej (1987) Changes of Life Styles in Finland and Poland. Teoksessa J.P. Roos and Andrzej Sicinski (toim.): *Ways of Life in Finland and Poland: Comparative Studies on Urban Populations*. Avebury: Aldershot.
- Hatano, G & Ignaki, K (1992) Desituating Cognition Through the Construction of Conceptual Knowledge. Teoksessa Paul Light & Georgy Butterworth (toim.): *Context and Cognitions: Ways of Knowing and Learning*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Himanen, Pekka (2001) *Hakkerietiikka ja informaatioajan henki*. Helsinki: WSOY.
- Hochschild, Arlie Russell (1997) *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Metropolitan Books.
- Holyoak, Keith J. (1991) Symbolic Connectionism: Toward Third-generation Theories of Expertise. Teoksessa K. Anders Ericsson & Jacqui S. Smith (toim.): *Toward a General Theory of Expertise: Prospects and Limits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Härmä, Mikko (1998) New Work Times Are Here – Are We Ready? *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, (24), suppl 3:3-6.
- Hörning, Karl, H., Gerhard, Annette & Michailow Matthias (1995) *Time Pioneers. Flexible Working Time and New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press.
- Jouvenil, Hugues de (1993) Time and Society. *Futures* (25) 5, 491-493.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1994) *Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon?* Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1995) *Muuttuvat työajat ja työsuhteet. Työministeriön työaika-
muotojen tutkimus- ja kehittämisprojektin I vaihe*. Työpoliittinen tutkimus nro 104. Helsinki: Työministeriö.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1999) *The Modernization of Working Times. Flexibility and Work Sharing in Finland*. Jyväskylä: SoPhi.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (2000) Uudet työkuulttuurit, työaika, perhe ja sosiaalinen elämä. *Työ ja ihminen* 14 (2000):2, 198-205.
- Julkunen, Raija (2000) Työajan hallinnan uudet lähteet. Teoksessa Eija Nurminen (toim.): *Sosiaalipolitiikan lukemisto*. Tampere: Tammer-Paino.
- Järvelä, Marja (1994) Elämäntavan näkökulma kulttuurin muutoksen tulkinnassa. Teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.): *Kulttuurintutkimus*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kalimo, Raija & Toppila, Salla (1997) *Työuupumus Suomen työikäisellä väestöllä*. Helsinki: Työterveyslaitos.

- Kandolin, Irja & Huuhtanen, Pekka (2002) Työajat suomalaisissa it-yrityksissä. Teoksessa Mikko Härmä & Tarja Nupponen (toim.): *Työn muutos ja hyvinvointi tietoyhteiskunnassa*. Helsinki: Sitra.
- Kasvio, Antti (1983) Työ ja elämäntapa. *Sosiaalinen aikakauskirja* 77(1983): 2, 8-13.
- Kasvio, Antti (1994) *Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämänmuutokset ja kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kortteinen, Matti (1982) *Lähiö-tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti (1985) Uusi yhteiskuntamuoto? *Sosiologia* 22(2): 87-105.
- Kortteinen, Matti (1997) *Kunnian kenttä*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Machlup, Fritz (1998) Knowledge Production and Occupational Structure. Teoksessa Cortada, James W. ed. (1998) *Rise of the Knowledge Worker*. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Marx, Karl (1974) *Pääoma. kansantaloustieteen arvostelua. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. Kustannusliike Edistys. Moskova: Edistys.
- Maume Jr., David J, Bellas, Marcia L (2001) The Overworked American or the Time Bind? *American Behavioral Scientist*, Mar2001, Vol. 44 Issue 7, p1137, 20p
- Newman, Rhona, Newman, Julian (1985) Information Work: The New Divorce? *The British Journal of Sociology* Dec85, Vol. 36 Issue 4, 497-515.
- Nätti, Jouko & Anttila, Timo (2002) Tietotyön työajat, perhe ja työkulttuurit. Teoksessa Mikko Härmä & Tarja Nupponen (toim.): *Työn muutos ja hyvinvointi tietoyhteiskunnassa*. Sitran raportteja 22. Helsinki: Sitra.
- Paakkolanvaara, Elli (1988) *Informaatioyhteiskunta ja informaatioammatit*. Tilastokeskus, tutkimuksia 145. Helsinki: Tilastokeskus.
- Porat, Marc Uri (1998) The Information Economy: Definition and Measurement. Teoksessa Cortada, James W. ed. (1998) *Rise of the Knowledge Worker*. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Pyöriä, Pasi (1999) Informaatioyhteiskunnan visiot tulevaisuuden tutkimuksen haasteena. *Futura* 4/1999, 25-34.
- Reich, Robert B. (1995) *Rajaton maailma. Yritysten ja kansallisvaltioiden uudet pelisäännöt*. Suom. Sami Kangasharju. Helsinki: Sitra.
- Rifkin, Jeremy (1997) *Työn loppu. Teknologia, työpaikat ja tulevaisuus*. Suom. Ritva Liljamo. Helsinki: WSOY.

- Roos, J.P. (1986) Elämäntapateoriat ja suomalainen elämäntapa. Teoksessa Kalle Heikkinen (toim.): *Kymmenen esseetä elämäntavasta*. Helsinki: Oy Yleisradio Ab.
- Roos, J.P. (1988) *Elämäntavasta elämäkertaan – elämäntapaa etsimässä 2*. Tutkijaliitto. Gummerus Oy: Jyväskylä.
- Roos, J.P. (1990) Suomalaisen elämäntavan muutokset. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.): *Suomi 2017*. Helsinki: Gummerus.
- Salonen, Maritta (2002) It-sukupolven edustajista voi tulla sairaita keski-ikäisiä. *Akuutti*, Ylen ajan-kohtaisohjelma 16.4.2002. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.com): http://www.yle.fi/akuutti/arkisto2002/160402_c.html. [Viitattu 21.4.2002].
- Savolainen, Reijo (2000) *Internet tietoyhteiskunnan mediamaisemassa*. Teoksessa Matti Vuorensyrjä ja Reijo Savolainen (toim.): Tieto ja Tietoyhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus.
- Schor, Juliet B. (1992) *The Overworked America: The Unexpected Decline of Leisure*. New York: BasicBooks.
- Sennet, Richard (1998) *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Sicinski, Andrzej (1987) Typologies of Ways and Styles of Life. Teoksessa J.P. Roos and Andrzej Sicinski (toim.): *Ways of Life in Finland and Poland: Comparative Studies on Urban Populations*. Avebury: Aldershot.
- Sitra (1998) *Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky. Tietoyhteiskunnan strategisen kehittämisen lähtökohdat ja päämäärät*. Helsinki: Sitra.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi - kansalliset linjaukset. Strategian perustelumuistiot* (1995) TIKAS-työryhmä. Helsinki: Valtionvarainministeriö.
- Sutela, Hanna (1999) Työ ja perhe. Teoksessa Sutela & Lehto: *Tasa-arvo työoloissa*. Tilastokeskus, Työmarkkinat 1999:19. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tapscott, Don (1996) *The Digital Economy. Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
- Tilastokeskus (2002) *Työvoimatutkimus 2000*. Työmarkkinat 2001, :15. Helsinki: Tilastokeskus.
- Toffler, Alvin (1983) *The Fourth Wave*. New York
- Townsend, Bickley (2001) Dual-Earner Couples and Long Work Hour - A structural and Life Course Perspective. *Berkeley Journal of Sociology*. A Critical Review. Work: Special edition Vol.45 (2001), 161-179.
- Uudenmaan työsuojelupiiri (2002) *Tietotekniikka ja uusmedia-ala 2001*. Hankeraportti (kalvot) 13.3.2002.

Vartiainen, Matti & Ruohomäki, Virpi (1991) Informaatioammatit ja tietotyöt – jatkokehittelyä. *Sociologia* 28 (3), 192-201.

Virtanen, Matti (1987) *Tehtaasta studioon*. Helsinki: Hanki ja Jää.

Wagner, Alexandra (1999) *Working Times of Professional and Managerial Staff in Germany*. Working Time in Flux, 7th International Symposium of Working Time, 18-20 February, Gelsenkirchen.

Weber, Max (1980) *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Helsinki: WSOY.